

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

δεκαπενθήμερος

Παρασκευή 2' Ιουνίου 1995 • τεύχος 6 • δρχ. 500

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Δεκαπενθήμερος
Παρασκευή 2 Ιουνίου 1995
τεύχος 6, τιμή 500 δρχ.

Χρήστος Πικριδάς

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Εσωτερικού έτησια (26 τεύχ.) 10.000 δρχ.
Εσωτερικού έξαμ. (13 τεύχ.) 5.000 δρχ.
Ευρώπης έτησια 13.000 δρχ.
Άλλες χώρες έτησια 15.000 δρχ.
ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΙ-ΤΡΑΠΕΖΕΣ 20.000 δρχ.

ΕΚΔΟΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης
Κέκροτος 2, Άθήνα 105 58
Τηλ. 3239645 • FAX 3227706
Έκτύπωση: Άφοι Χρυσοχού,
Στυμφαλίας 8,
Περιστέρι, τηλ. 5719937

ΔΙΑ ΓΥΜΝΟΥ ΟΦΘΑΛΜΟΥ: Γράφουν οι: Γ. Καρράς,
Ν. Προκόβας, Δ. Καγγελάρη, Δ. Τζάκης 5

ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ, Θεμιτοποίηση
του νεοφασισμού 9

ΔΑΜΙΑΝΟΣ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Έσείς κακό
όχι καλό 10

ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΠΡΑΜΟΣ, Τό θέμα είναι τώρα τί λές 14

ΝΙΚΟΣ ΦΙΛΗΣ, Κρίση αξιοπιστίας στά ΜΜΕ 15

ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΜΠΟΥΚΑΛΑΣ, Έη προαίρεση, οί κώδικες
καί ή δημοσιογραφία 16

ΒΑΣΙΛΗΣ ΖΟΥΝΑΛΗΣ, Άνάθεμα στίς λεωφόρους
τής επικοινωνίας 18

ΑΓΓΕΛΟΣ ΕΛΕΦΑΝΤΗΣ, Άπεταξάμην τήν πολιτική ΙΙΙ 21

ΒΑΣΩ ΚΙΝΤΗ, Ό ρόλος τών διανοουμένων σήμερα ... 26

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΜΠΑΛΤΑΣ, Οί βλαβερές συνέπειες
του φιλελληνισμού μας 28

ΚΟΣΜΑΣ ΨΥΧΟΠΑΙΔΗΣ, Άναγκαιότητα καί
άπροσδιοριστία στήν κοινωνική θεωρία 32

ΣΠΥΡΟΣ ΑΣΔΡΑΧΑΣ, Λέανδρος Βραγούσης 1921-1993:
Οί δύο ιστορίες 35

ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΓΝΩΡΙΖΩ

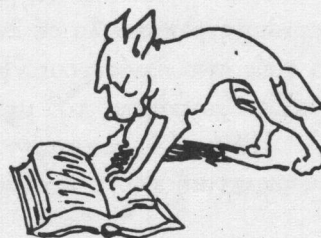
ΔΗΩ ΚΑΓΓΕΛΑΡΗ, Μιά συζήτηση μέ τόν
Γιούρι Λιουμπίμωφ 38

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΟΡΟΠΟΥΛΗΣ, Τοῦτος ό κανόνας μέ
τό κανονάκι 40

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΥΡΤΑΤΑΣ, Έη επικαιρότητα τής σκέψης
του Ε.Ρ. Ντόντς 43

ΑΡΗΣ ΜΠΕΡΛΗΣ, Για τά Άνεμοδαρμένα "Υψη
τής Έμιλυ Μπροντέ 46

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ-ΑΠΟ ΤΙΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ 50

ΑΠΟ ΤΗ ΣΚΟΠΙΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ

Μέ ἀφορμή ἕνα-δυό γιαιούρτια μέ τά ὁποῖα ἐπιχειρήθηκε νά «καθαρθεῖ» τό μαῦρο χρώμα τῆς στήλης τοῦ κ. Θ. Ἀναστασιάδη, ἡ ἐφημερίδα στήν ὁποῖα ἀσχεῖ τό λειτουργημά του ὁ λειτουργός ἀνοιξε τίς σελίδες τῆς στούς ἀναγνώστες. «Ἐπωνυμοί» καί «ἀνώνυμοί», στό πλαίσιο ἑνός γόνιμου διαλόγου, παρέθεσαν τίς ἀπόψεις τους σχετικά μέ τό μέγιστο ζήτημα τῶν ὀρίων τοῦ δημοσιογραφικοῦ λόγου καί, κατ' ἐπέκταση, τῆς δημοκρατίας. Πρόκειται ἀναμφισβήτητα γιά μία, ἀκόμη, προσφορά τῆς ἐφημερίδας, δίπλα στά ἐξοχικά —μέ πισίνα— καί τά μικρά, μεγάλα καί κάθε διαστάσεων λεξικά πού προσφέρει μέ τή μέθοδο τῶν κουπονιῶν· ἄ, ναί, καί τούς ἀρχαίους πού, ὡς γνωστόν, «τά ἔχουν πεῖ ὅλα»...

Ὁ διάλογος αὐτός, ἡ ἐπικοινωνία, βρέ ἀδερφέ, τῶν πολιτῶν μεταξύ τους δέν ἦταν κάτι πρωτόγνωρο γιά τούς ἀναγνώστες τῆς Ἐλευθεροτυπίας. Καί ἄλλες φορές, μέ ἀφορμή, παραδείγματος χάριν, τήν καταγωγή τῶν Βλάχων ἢ τίς ἀπόψεις τοῦ Κ. Καστοριάδη γιά τό Βυζάντιο, τό «βῆμα τοῦ λαοῦ» ἦταν στή διάθεση τῶν πολιτῶν. Σέ ὅλες τίς περιπτώσεις ἡ ἐφημερίδα δέν πῆρε θέση, ὅπως ὀφείλε. Λειτουργήσε ἀπλῶς ὡς καθρέφτης, ὡς μέσο ἔκφρασης τῶν διαφορετικῶν ἀπόψεων. Καί γιατί νά πάρει θέση; Ὅπως λέει καί ὁ κυρίαρχος λαός μας, «ὄλοι οἱ καλοί χωρᾶνε». Στήν προκειμένη περίπτωση, ὡς καλούς μπορούμε νά θεωρήσουμε τούς πολίτες οἱ ὁποῖοι συμμετεῖχαν μέ τίς ἐπιστολές τους σ' ἕναν διάλογο πού, ὡς διαδικασία, θωρακίζει τή δημοκρατία: «Θέμο, εἶμαι μαζί σου. STOP. Αὐτοί εἶναι πτυχιούχοι. STOP. Νά βάλουν τά πτυχία στόν κῶλο τους. STOP. Οἱ γυναῖκες στόν κόλπο τους. STOP. Ὑπογραφή: Ἀπόφοιτος Λυκείου».

Ἄν ἀξίζουν κάποιοι ἔπαινοι στήν ἐφημερίδα, εἶναι γιατί ἐπιδιώκει καί πετυχαίνει τήν ἀντιστροφή τῶν ρόλων στή σχέση τῆς μέ τούς ἀναγνώστες. Οἱ τελευταῖοι παύουν νά συμπεριφέρονται ὡς παθητικοί δέκτες τῶν μηνυμάτων τοῦ «μέσου», τό ὁποῖο ἀποκαθίσταται πλέον ὡς τέτοιο ἀφοῦ λειτουργεῖ ὡς ἀποδέκτης τῶν μηνυμάτων τῶν πολιτῶν. Ἡ καλύτερη ἀπάντηση στούς διακόσιους γνωστός καί ἀγνωστούς βολεμένους πού, ξαφνικά, μετά ἀπό τόσα χρόνια, ἀφυπνίστηκαν γατί κάηκε λίγο ἡ γούνα τους, καί ἄκουσον, ἄκουσον, κατηγόρησαν τή διεύθυνση τῆς ἐφημερίδας γιά ἔλλειψη εὐαισθησίας ἀπέναντι στά δικαιώματα τῶν πολιτῶν, ἦταν ὅτι ἐνεργοποίησε τίς δημοκρατικές εὐαισθησίες τῶν ἀναγνωστῶν τῆς καί στέγασε τίς ἀπόψεις τους. Στούς χαλεπούς καιρούς πού ζοῦμε, ὅπου ὁ καθένας ἔχει κλειστεῖ στό καβούκι του καί νοιάζεται γιά τήν καλοπέρασή του, «ἡ καλή ἐφημερίδα» —κατά πῶς συνηθίζουν νά λένε— προσέφερε, γιά ἄλλη μιὰ φορά, τίς καλές τῆς υπηρεσίες στήν περιπέτεια τῆς δημοκρατίας. Ἄν καί ἄρρητα, βροντοφώναξε πῶς ἀποτελεῖ μετερίζι δημοκρατίας, τή σημαία τῆς ὁποίας ὑπερασπίζονται οἱ ἐνεργοί πολίτες αὐτοῦ τοῦ τόπου. Ἄμήν.

Στίς μέρες μας λοιπόν, ἄν θέλει κάποιος νά παρέμβει πολιτικά, δέν εἶναι ἀπαραίτητο νά «βγεῖ στόν δημόσιο χῶρο». Μπορεῖ ἐξίσου καλά, ἄν ὄχι καί καλύτερα, νά τό κάνει ἀπ' τό σπίτι του καί μάλιστα ἀπ' τήν ἀναπαυτική πολυθρόνα τοῦ σαλονιοῦ, φορώντας ἀθλητική φόρμα καί σαγιονάρες «πήγκασους». Ἀπό αὐτή τήν καλόβολη θέση, οἱ νέου τύπου πολίτες ἔχουν τή δυνατότητα νά συμμετέχουν στό τηλε-παιχνίδι τῆς πολιτικῆς. «Ἐχει ὄρια ἡ δημοκρατία»; Μέ ἕνα γράμμα πέντε ἀράδων στήν ἀγαπημένη σου ἐφημερίδα λύνεται τό πρόβλημα. «Πρέπει νά γίνονται καταλήψεις στά σχολεῖα ἢ ὄχι»; Μέ ἕνα τηλεφώνημα συμμετέχεις στίς ψηφοφορίες πού ὀργανώνει ὁ κ. Τσίμας ἀπό τηλεοράσεως. Σέ ἐξοργίζουν ὁ Παπανδρέου, ὁ Μητσοτάκης καί οἱ λοιποὶ συγγενεῖς; Τηλεφωνεῖς στόν κ. Τράγκα καί κάνεις τή δουλειά σου.

Ἡ ἐκσυγχρονισμένη πολιτική παρέμβαση ἔχει γυρίσει τήν πλάτη στίς ἀποτυχημένες πρακτικές τοῦ παρελθόντος· στίς συλλογικές διαδικασίες, στίς ὁμάδες καί ὀργανώσεις στούς χώρους ἐργασίας, σπουδῶν καί κατοικίας, στίς συζητήσεις, στίς ἐκδηλώσεις, στίς διαδηλώσεις. Οἱ πο-

λίτες δέν χρειάζεται νά σπαταλοῦν τόν, ἐλάχιστο ἔτσι κι ἄλλιῶς, «ἐλεύθερο χρόνο» τους σέ ἀτέλειωτες συζητήσεις πού σπάνια καταλήγουν σέ χειροπιαστά, δηλαδή μετρήσιμα, ἀποτελέσματα. Κυρίως, δέν εἶναι ὑποχρεωμένοι νά ὑφίστανται τήν παρουσία τοῦ «ἄλλου» ὡς συνομιλητῆ. Μιά συνέντευξη ἐπίπονη καί ὀδυνηρή, στήν ὁποία, ὅμως, οἱ διαφορετικές καί, κάποτε, συγκρουόμενες ἀπόψεις ὀργανώνονται, δοκιμάζονται καί ἐπαναπροσδιορίζονται ἔχοντας τή μερίμνα τοῦ «ἄλλου», στόν ὁποῖο ἀπευθύνονται. Ἐντί γι' αὐτό, ἀπό τίς στήλες τῶν ἐφημερίδων καί τίς ραδιοτηλεοπτικές συχνότητες προκρίνεται ἕνας διάλογος κουφῶν, ἕνας διάλογος χωρίς σῶμα καί ψυχή, μιά ἐπίφαση διαλόγου πού λειτουργεῖ ἀκυρώνοντάς τον. Ἄλλιῶς, σύμφωνα μέ τόν ποιητή: «Λόγια μονάχα καί χειρονομίες. Μονότροπος μονόλογος/μπροστά σ' ἕναν καθρέφτη κάτω ἀπό μιά ρυτίδα./Σά μιά στάλα μελάνι ἡ πλήξη ἀπλώνει»...

Δ. Τζάκης

Ε, ΟΧΙ ΚΑΙ ΩΡΑΙΑ ΓΥΝΑΙΚΑ...

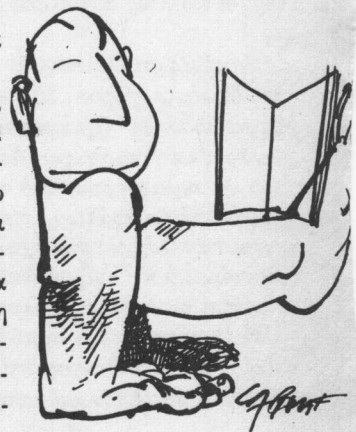
Τό περασμένο τεῦχος ἦταν στά τελειώματα ὅταν ἔγινε ἡ ἐκπομπή «Προφίλ» μέ τούς πρώην Ρηγάδες καί ἐκείνους τούς ἄλλους τούς —πνευματικῶς, ἰδεολογικῶς καί ἄλλως— μονοσύλλα-

βους. Γράφτηκαν πολλά γιά τήν ἐκπομπή αὐτή καί μέ τήν εὐκαιρία της, ἀνάμεσά τους καί ἕνα ἔξοχο μοχθηρό πρωτοσέλιδο τῆς Ἐποχῆς ἀπό γραφίδα νηφάλια πού πετάει στίθες ἅμα πάρει ἀνάποδες. Καί γράφτηκαν πολλά, γιατί ὄντως ἡ ἐκπομπή αὐτή ἦταν διαφωτιστικότερη: οἱ πολλοί μόνο ἀπ' ἔξω ἀπ' ἔξω ξέραμε τί γινόταν στά ἔντυπα τῆς μόδας, τώρα εἶδαμε καί τίς φάτσες.

Ὅμως στήν ἐκπομπή αὐτή συνέβη καί κάτι ἄλλο, φαινομενικά ἄσχετο μέ τό θέμα. Τρεῖς λέξεις ὅλες κι ὅλες μέσα σέ τόσες ὥρες, πού ὅμως σοῦ καρφώνονται στό μυαλό. Κάποιος εἶπε μιά στιγμή κάτι περί Δαμανάκη. Ἦταν στραβό τό κλῆμα καί κουλαριστό τό κλίμα, καί ὁ κ. Παναγιωτόπουλος ἐκφράστηκε ἄνετα: «Ἄ, ἡ κυρία Δαμανάκη μπορεῖ νά εἶναι πολύ ὠραία γυναίκα, ἀλλά πολιτικά δέν τά πῆγε καλά». Κάπως ἔτσι. «Ἐ, ὄχι καί ὠραία γυναίκα...», πετάχτηκε ἕνας μονοσύλλαβος ξεπερνώντας —ὡς καθ' ὕλην ἀρμόδιος, βλέπετε— τόν ἑαυτό του σέ συλλαβισμό. Αὐτό.

Βέβαια, ὑπάρχουν γυναίκες (καί ἄντρες) πού βγάζουν τό φωμί τους μέ τήν ὁποία τελοσπάντων ὁμορφιά τους. Ἐχει γεμίσει ἄλλωστε ὁ τόπος ἀπό ἔμφυχες γλάστρες, ζαρντινιέρες καί πέργκολες. Κατανοητό, λοιπόν, νά πει κανεῖς, σέ ὁποιαδήποτε δημόσια συζήτηση: ὠραία ἢ ἄσχημη γυναίκα π.χ. ἡ Κλώντια Σίφερ, ἡ Βίκυ Κουλιανού ἢ ἡ Λίντα Ἐβαντζελίστα. Εἶναι μιά θεμιτή, αὐστηρότατα ἐπαγγελματική κριτική. Ἀλλά γιά φανταστεῖτε κάποιον ἐκ τῶν «σοβαρῶν» δημοσιογράφων τῆς μόδας νά πει: παρ' ὅτι κακομούτσουνος ὁ κ. Σημίτης, καλά τά καταφέρει. Ἦ: Ὁ Γιάννος εἶναι παιδαριος, ἀλλά τά 'χει κάνει μούσκεμα.

Ἡ Δαμανάκη, ὅμως, καί ἡ ὁποία Δαμανάκη, πού, ὠραία ἢ ἄσχημη, ἔχει ἄλλο ἐπάγγελμα, γιά ἄλλο εἶναι γνωστή καί γι' ἄλλο τήν ψηφίζουν (οἱ περισσότεροι τουλάχιστον), σέρνει μαζί της μιά ιδιότητα, ἕνα δεύτερο αἰώνιο «ἐπάγγελμα» ἐπί τοῦ ὁποίου πλεῖστοι ἄνδρες — Ἀδωνίδες ἢ Κουασιμόδοι, ἀδιάφορο— θεωροῦν ὅτι ἔχουν μέ κάθε αὐτονόητη ἄνεση τόν ἔγκυρο λόγο τοῦ ἐιδικοῦ ἀνεξαρτήτως τόπου, χρόνου, περιβάλλοντος, ἀντικειμένου καί ὑποκειμένου, ὅτι ἔχουν ἀνά πάσα στιγμή τό τρέχον δικαίωμα νά ἀποφαίνονται ἐπί τῶν γυναικῶν «καθ' ἑαυτῶν». Τό δικαίωμα, πού τούς δίνει ἡ βιωμένη ὑπεροχή εἰδους, νά ὀρίζουν αὐτοῖ τά κριτήρια γιά μιά γυναίκα. Θεωρώντας μάλιστα, γιά νά 'χουν καί τήν οἰκολογική συνείδησή τους ἡσυχῆ ἀπέναντι στά προστατευόμενα εἶδη, ὅτι κατά βάθος τό δικαίωμα τούς τό 'χουν δώσει ἀπό ἀρχαιοτάτων χρόνων οἱ ἴδιες οἱ παθοῦσες. Γιατί τό τραγικότερο εἶναι ὅτι ὁ ἱπποτικὸς κ. Παναγιωτόπουλος (ὁ μονοσύλλαβος εἶναι ἄλλη περίπτωση) σίγουρα θεωροῦσε ὅτι ἔκανε «κομπλι-

μάν» φέρνοντας τό θέμα ἐκεῖ πού ὁ ἴδιος νομίζει ὅτι ἡ ἐν λόγω πολιτικός εἶναι δυνατόν καί ἔχει τί νά πουλήσει.

Θέλω νά πιστεύω ὅτι ἡ Δαμανάκη αἰσθάνθηκε ὅτι τήν βρίζουν κατάμουτρα, ὅσο ἔνωσα κι ἐγώ ὅτι μέ προσβάλλουν προσωπικά.

Γιῶργος Καρρᾶς

Τό πρῶν διαβάζουμε στίς “Κυριακάτικες” γιά τήν ἀναζωπύρωση τοῦ πολέμου στήν πρῶν Γιουγκοσλαβία κι ὕστερα γιά τήν ταινία τοῦ Κουστουρίτσα, (τοῦ σκηνοθέτη ἀπό τή Βοσνία πού ἐπιμένει νά δηλώνει Γιουγκοσλάβος), φαβορί, μαζί μέ τόν Ἀγγελόπουλο, γιά τό βραβεῖο στίς Κάννες.

«Underground» (“Υπόγειο”-“Ἀντίσταση”) ἢ «Ἦταν κάποτε μιά χώρα...»: οἱ ναζί βομβαρδίζουν τό 1941 τό Βελιγράδι καί ὁ Μάρκο κρύβει τόν φίλο του Μπλάκι μαζί μέ ἄλλους παρτιζάνους στό τεράστιο καταφύγιο τοῦ σπιτιοῦ του. Ὁ ἴδιος ἔξω περνάει καλά, παντρεύεται καί τή γυναίκα πού ἀγαπάει ὁ φίλος του κι ὅταν ἔρχεται ἡ ἀπελευθέρωση τό κρατάει κρυφά στούς κατοίκους τοῦ ὑπογείου ἐπί εἴκοσι ὀλόκληρα χρόνια. Δρέπει δάφνες ἥρωα, ἀνήκει στούς ἐπιτελεῖς τοῦ Τίτο καί ἐξακολουθεῖ τό κερδοφόρο ἐμπόριο ὄπλων πού κατασκευάζουν πάντα οἱ «ὑποχθόνιοι» γιά τήν ἀντίσταση κατά τῆς ναζιστικῆς κατοχῆς...

Τό βράδυ στό δελτίο τῶν ὀκτώμισι νέα ἔνταση στή γειτονική μας χώρα. Νεκρός ὁ ὑπουργός Ἐξωτερικῶν τῆς Βοσνίας, τραγικά πρόσωπα πάνω ἀπό ἀθῶους νεκρούς στήν Τούζλα. Ἀμέσως μετά ὁ τηλεπαρουσιαστής ἀναγγέλλει μέ τόν γνωστό ὀρηκτικό καί ἐναγώνιο τρόπο ἀποκλειστικές ἀποκαλυπτικές δηλώσεις ἑνός μέλους τῶν γερμανικῶν μυστικῶν ὑπηρεσιῶν γιά τόν ρόλο τῶν Γερμανῶν στά Βαλκάνια. Δέν τόν πολυπιστεύουμε ὥσπου βλέπουμε ἕναν ψυχραίμο κύριο, ὀνόματι Ἔενμπουμ, νά δηλώνει ὅτι ἡ Γερμανία ἔχει μπεῖ ἐπιθετικά στήν Κροατία βάσει παλαιότερου σχεδίου, ὅτι οἱ γερμανικές μυστικές ὑπηρεσίες εἶχαν ἀπό παλιά ἐνδιαφερθεῖ γιά τή Γιουγκοσλαβία καί εἶχαν ἤδη ἀπό τίς ἀρχές τοῦ '80 προβλέψει τόν ἐπικείμενο διαμελισμό τῆς μετά τό θάνατο τοῦ Τίτο. Γι' αὐτό ἤρθαν σέ ἐπαφή καί μέ ἄλλες «ὀμοαίματες» ὑπηρεσίες, ὅπως τήν τουρκική «Παπαρούνα» καί τήν ΚGB. Ἔχουν δοσοληψίες ἐπίσης καί μέ τήν Ἀλβανία καί τή Μακεδονία, εἶπε, καί βέβαια ἔχουν φροντίσει γιά τή μοιρασιά στό ἐμπόριο ὄπλων. Μόνο πού οἱ Ρῶσοι τό ἔχουν λίγο παρακάνει: πουλᾶνε καί στούς Σέρβους καί στούς Κροάτες, διευκρίνισε μέ κυνικότατο ὕφος κατακτητῆ.

Στό νυχτερινό δελτίο εἰδήσεων πάλι πολεμικές σκηνές φρίκης ἀλλά καί θρίαμβος τῶν δύο Βαλκάνιων σκηνοθετῶν. Οἱ δύο ταινίες μέ θέμα τά Βαλκάνια ἀποσποῦν τά δύο πρῶτα βραβεῖα. Ἀπονομή τοῦ Χρυσοῦ Φοίνικα στόν «Γιουγκοσλάβο» σκηνοθέτη ἀλλά ἐμένα δέν φεύγει ἀπ' τό μυαλό μου ὁ Γερμανός. Καταλαμβάνομαι ἀπό μιά ἔμμομη ἰδέα: μήπως τελικά δέν ἦταν ἐπινόηση τοῦ Κουστουρίτσα νά κρύψει τήν ἀπελευθέρωση ἀπό τούς ἥρωές του; Μήπως πράγματι ὁ Β' Παγκόσμιος Πόλεμος δέν ἔχει τελειώσει ἀκόμη;

Δηῶ Καγγελάρη

ΘΕΜΙΤΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΝΕΟΦΑΣΙΣΜΟΥ

του Άνδρέα Πανταζόπουλου

«**Τ**ά μόνα όρια που μπορεί να υπάρχουν σε μία πολιτική αντιπαράθεση είναι τα όρια που βάζει ο νόμος. Έξ όρισμού δεν έχει όρια ή περιορισμούς ή πολιτική αντιπαράθεση. Αυτά είναι θέματα που έχουν λυθεί εδώ και δεκαετίες. Ασφαλώς και όλοι έχουν δικαίωμα λόγου και έκφρασης. Η δημοσιογραφία δεν επιλέγει ποιές απόψεις θα προβάλλει, αλλά τις καταγράφει». Η δήλωση αυτή έγινε από τον δημοσιογράφο Γιάννη Πρετεντέρη στην έφημερίδα *Τά Νέα* (22.5.95), με αφορμή το θόρυβο που προκλήθηκε από τη συμμετοχή των Πλεύρη και Μιχαλολιάκου σε τηλεοπτική έκπομπή, που ο Γ. Πρετεντέρης διηύθυνε. Μία πρώτη ανάγνωση της δήλωσης σε παγιδεύει, θεωρείς ότι αυτά τα πράγματα είναι κάτι περισσότερο από αυτονόητα, λυμένα εδώ και δεκαετίες, ότι ο θόρυβος που στη συγκεκριμένη περίπτωση ξεσηκώθηκε δεν όφειλόταν παρά στα ανακλαστικά μιας μειοψηφίας, που από την πλευρά της έκανε πολύ καλά που αντέδρασε με αυτό τον τρόπο. Στο κάτω κάτω, αυτό σημαίνει δημοκρατία, ανταλλαγή απόψεων και επιχειρημάτων, σύγκρουση ιδεών, όλων των ιδεών και, τελικά, ο πολίτης, αφού θα γνωρίσει τους διαφορετικούς φορείς της διαμάχης, θα μπορεί να αποφασίζει.

Άραγε το δημοκρατικό αυτό αξίωμα έχει, πρέπει να έχει τη γενική ισχύ που του αποδίδεται; Μπορεί, δηλαδή, να υπάρξει διάλογος με αποδεδειγμένους έχθρους των δημοκρατικών ελευθεριών, άτομικών και συλλογικών, με φορείς που έπιμελώς αποκρύπτουν τη φασιστική τους ιδιότητα, εκθειάζοντας, παράλληλα, πλευρές του φασισμού και του ναζισμού. Άρνούμενοι την ιστορική εμπειρία κινημάτων, που όδηγησαν στο μεγαλύτερο Όλοκαύτωμα όλων των αιώνων, στην εξόντωση έξι εκατομμυρίων Έβραίων; Μπορεί να υπάρξει διάλογος με φορείς και απόψεις που διαδηλώνουν κάθε στιγμή τον νεορατσισμό τους, κηρύσσοντας την «άνωτερότητα της ελληνικής φυλής», διαδηλώνοντας τον εκλεπτυσμένο αντισημιτισμό τους — σήμερα τον αποκαλούν «αντισιωνισμό» —, την απέχθειά τους για τον κοινοβουλευτισμό, τα κόμματα, τους πολιτικούς; *Πού μπορεί να όδηγεί αυτός ο διάλογος, αν όχι στην θεμιτοποίηση των νεοφασιστικών απόψεων;*

Μέχρι πρόσφατα, στην Ελλάδα, ήταν γενική ή αποδοκιμασία των οικείων απόψεων, οι φορείς τους όταν δεν ήταν επικίνδυνοι ήταν άπλωσ γραφικοί, σε κάθε περίπτωση άπειροελάχιστοι. Έχει σημασία να τονιστεί ότι η προοδευτική τους εμφάνιση στον δημόσιο χώρο ακολουθεί τον ίδιο ακριβώς δρό-

μο με αυτόν που έδειξαν οι σύντροφοί τους στη Δυτική Ευρώπη. Αρχίζουν να διεκδικούν μία θέση «έγκυρου» συννομιλητή, σπάζοντας τη μεταπολεμική συναίνεση που οικοδομήθηκε εναντίον τους μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, αναθεωρώντας την ιστορία αυτού του πολέμου και επικαιροποιώντας τον ρατσισμό και τον αντισημιτισμό τους: ψέμα το Όλοκαύτωμα, τούς «ξένους» τούς αγαπάμε αλλά καλύτερα να πάνε στη χώρα τους, το Ισραήλ πρέπει να καταστραφεί, κάθε Έβραιος είναι σιωνιστής κλπ.¹ Τι είδους διάλογο μπορεί κάποιος να αποκαταστήσει με αυτές τις απόψεις, καλύτερα με αυτό το σύστημα απόψεων; Ο Πιέρ-Βιντάλ Νακέ τό έχει δηλώσει και τό έχει γράψει επανειλημμένως: «... Δέν μπορούμε να ανασκευάσουμε ένα κλειστό σύστημα, ένα όλικό ψεύδος, που δέν άνήκει στην τάξη όσων επιδέχονται ανασκευή, άφου τό συμπέρασμα προηγείται των άποδείξεων».² Στην αντίθετη περίπτωση παγιδευόμαστε στους όρους μιας έτεροδορούς διαπραγμάτευσης, έτεροδορούς γιατί τό πάν είναι ή *έντύπωση* που θα αποκομίσει ο παρατηρητής, για τον όποιο, άλλωστε, γίνεται και ή διαπραγμάτευση.

Ο δημοσιογράφος δέν είναι, δέν μπορεί να είναι, ένας ψυχρός τεχνοκράτης, ή αποστολή του όποιο τελιώνει στην αποτύπωση των όρων του προβλήματος. Ένας δημοκρατικός δημοσιογράφος, όπως ο Γ. Πρετεντέρης, δέν μπορεί να παγιδεύει, άθελά του, τό τηλεοπτικό κοινό και, σε κάθε περίπτωση, δέν πρέπει να παγιδεύεται από την επίπλαστη γοητεία ενός τέτοιου θέ(α)ματος. Στη Γαλλία, παραδείγματος χάριν, τά ΜΜΕ, ήλεκτρονικά και έντυπα, σπάνια (ή και καθόλου) προβάλλουν «θέσεις» του λεπενικού κόμματος, που τό ψηφίζει τό 15% του έκλογικού σώματος... Άραγε οι Γάλλοι δημοσιογράφοι παραβιάζουν τίς αιώνιες άρχές του επαγγέλματός τους;

1. Βλ. την αναλυτική μελέτη του Πιέρ-Άντρέ Ταγγιέφ για τούς όρους και τη διαδικασία άνάδυσης του «αναθεωρητικού ρεύματος» στη Δυτική Ευρώπη, Ρ.-Α. Taguieff, "La Nouvelle judéophobie: antisionisme, antiracisme, anti-imperialisme", στο *Les Temps Modernes*, Νοέμβριος 1989.

2. Pierre Vidal Naquet, *Les Assassins de la mémoire*, La Decouverte, 1987.

«ΕΣΕΙΣ ΚΑΚΟ· ΟΧΙ ΚΑΛΟ»

Μετά τό ταξίδι του κ. 'Αρσένη στη Θράκη καί τίς υποσχέσεις αναβάθμισης τῆς μειονότητας

του Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου

Μέχρι καί ὁ ὑπουργός ἐξεγέρθηκε με τόν παραλογισμό. 'Αλ' οὔτε κι αὐτός εἶναι σέ θέση νά τόν πολεμήσει· ὁ παραλογισμός χρόνια τώρα ζεῖ καί βασιλεύει. 'Ο ὑπουργός 'Εθν. Ἄμυνας Γεράσιμος 'Αρσένης ἐπισκέφθηκε τήν περασμένη ἐβδομάδα τά Πομακοχώρια τῆς Θράκης. Μαζί του δεκάδες δημοσιογράφοι, ἀπεσταλμένοι τῶν ἐφημερίδων, ὀρισμένες (ὀρισμένοι;) ἐκ τῶν ὁποίων θεωρήσαν ἄξιο ἀναμετάδοσης μόνο τό ἐπεισόδιο μέ τόν ἀντιπρόεδρο τῆς Κοινότητας 'Εχίνης Μουσταφά 'Εσκι: «Δέν εἶμαστε Πομάκοι, εἴμαστε Τούρκοι», εἶπε στόν ὑπουργό ὁ 'Εσκι, ὁ ὁποῖος μπορεῖ καί νά ἤθελε νά προκαλέσει — δέν ἔχει σημασία.

Οὔτε πιστεύω ὅτι ἔχουν δάση τά γραφόμενα — καί μάλιστα σέ αὐτοκριτικό τόνο — ἀπό ἄλλους ἀπεσταλμένους ὅτι «ἐμεῖς φταῖμε», ὅτι εἶναι ἡ πολιτική τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, πολιτική ἀπομόνωσης τῆς περιοχῆς, πού παρέσχε τό πεδίο στήν Ἄγκυρα νά καλλιεργήσει τουρκική συνείδηση στούς Πομάκους. «Τούς κάναμε... Πομακιστάν», ἀναφέρει χαρακτηριστικά ἡ 'Ελευθεροτυπία (27.5). Κι ὁμως, ἀνεξάρτητα ἀπό τήν πολιτική πού ἀκολούθησε ἀπέναντί τους τό ἑλληνικό κράτος, εἶναι ἀπόλυτα φυσιολογικό τό γεγονός ὅτι ἀρκετοί ἀπό τούς Πομάκους, μουσουλμάνοι τό θρησκεύμα, ἀποκοτοῦν προϊόντος τοῦ 20οῦ αἰῶνα τουρκική συνείδηση. Δέν εἶναι οὔτε οἱ πρῶτοι οὔτε οἱ τελευταῖοι. Μήπως ἡ ἴδια ἡ Τουρκία δέν ἀποτελεῖται ἀπό μιά πανσπερμία φυλῶν καί ἐθνοτήτων, ὅπου οἱ καθαντό Τούρκοι ἀποτελοῦν σαφέστατη μειοψηφία; Ὅπως λοιπόν οἱ ἐντός Τουρκίας πληθυσμοί γίνονται Τούρκοι, ἀποκοτοῦν τουρκική ἐθνική συνείδηση, μέσα στόν 20ό αἰῶνα, τό ἴδιο εἶναι φυσικό νά συμβαίνει καί σέ πολλούς ἀπό τούς ἐκτός Τουρκίας μουσουλμανικούς πληθυσμούς, εἰδικά σέ αὐτούς πού ζοῦν κοντά στά τουρκικά σύνορα. Τό νά ἀποκαλεῖ κανεῖς τούς Πομάκους — πῶ σωστά ἐκείνους τούς Πομάκους πού ἐπιθυμοῦν νά λέγονται Τούρκοι, ὅπως ἀκριβῶς κάποιοι Βλάχοι ἐπιθυμοῦν νά λέγονται Ἕλληνες — τό νά τούς ἀποκαλεῖ κανεῖς πεισματικά Πομάκους, ἢ τό νά θεωρεῖ ὅτι γιά τήν τουρκική συνείδησή τους εὐθύνεται ἀποκλειστικά ἡ πολιτική τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους φανερώνει μιάν ἑλλειπή κατανόηση τοῦ τί εἶναι ἡ σημερινή Τουρκία καί οἱ λαοί της.

Εἶναι λοιπόν λάθος νά λέμε ὅτι τό ἑλληνικό κράτος πρέπει νά ἀλλάξει πολιτική ἀπέναντι στούς Πομάκους, προκειμένου αὐτοί νά μὴν αισθάνονται Τούρκοι. Ἄν ὑπάρχει — καί ὑπάρχει — ἀνάγκη ἀλλαγῆς πολιτικῆς, εἶναι προκειμένου οἱ ἀνθρω-

ποι αὐτοί νά μὴν αισθάνονται πολῖτες δεύτερης κατηγορίας, ἢ, πῶ σωστά, «μὴ πολῖτες» αὐτοῦ τοῦ τόπου.

Μέ τήν εὐκαιρία λοιπόν τῆς ἐπίσκεψης 'Αρσένη ὀρισμένες ἀπό τίς ἐφημερίδες μῆκαν στόν κόπο — καί μπράβο τους — νά πληροφορήσουν τόν κόσμο ὅτι τά Πομακοχώρια χωρίζονται ἀπό τήν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα μέ μιά μπάρα, τήν ὁποία κανεῖς δέν μπορεῖ νά περάσει ἄν δέν πάρει εἰδική ἄδεια ἀπό τήν ἀστυνομία καί τή νομαρχία. Στήν ἀπό 'κεῖ μεριά τῆς μπάρας οἱ Πομάκοι δέν γνωρίζουν καλά καλά οὔτε τά στοιχειώδη ἑλληνικά προκειμένου νά μποροῦν νά συνεννοηθοῦν. Δέν τούς χρειάζεται ἄλλωστε — τόση εἶναι ἡ σχέση τους μέ τό ἑλληνικό κράτος ἢ καί ἡ σχέση τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους μέ αὐτούς.

Τήν κουστωδία πού συνόδευε τόν Γ. 'Αρσένη τήν ἀντιμετώπισαν μέ ἀδιαφορία, ἀκόμα καί ἐκεῖνοι πού γνωρίζουν λίγα ἑλληνικά δέν δέχθηκαν νά τά ἀνταλλάξουν μαζί τους. «'Εσεῖς κακό. Ὅχι καλό», αὐτά ἦταν τά μόνα λόγια πού ἀπέσπασε ὁ Γ. Τσακίρης τῆς 'Ελευθεροτυπίας ἀπό κάποιες γυναῖκες τῆς περιοχῆς.

Ἡ προσπάθεια τοῦ κ. 'Αρσένη νά ἀνατρέψει μέ ἔργα τήν ἐδραιωμένη πεποίθηση τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν ὅτι «ἐμεῖς κακό» εἶναι ἀξέπαινη. Βέβαια ὁ Γ. 'Αρσένης μπορεῖ νά παρέμβει μόνο σέ ζητήματα πού ἀπτονται τῶν ἀρμοδιοτήτων τοῦ ὑπουργείου 'Εθνικῆς Ἄμυνας. Ἐπειδή ὁμως ἡ ἀπομόνωση τῶν περιοχῶν αὐτῶν ἀπό τήν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα, ἡ «μπάρα», οἱ διακρίσεις στό στράτευμα, ἀλλά καί ἡ προϊστορία αὐθαιρεσιῶν τοῦ Δ' Σώματος Στρατοῦ ἔναντι τῶν μουσουλμάνων τῆς Δυτικῆς Θράκης (π.χ. μέ τόν χαρακτηρισμό ὀρισμένων περιοχῶν ὡς στρατιωτικῶν πεδίων ἀπαγορευμένων γιά τούς ντόπιους) εἶναι κατορθώματα τοῦ ὑπουργείου 'Εθνικῆς Ἄμυνας, γι' αὐτό καί ἡ ἀλλαγῆ πολιτικῆς ἀπό αὐτό τό ὑπουργεῖο εἶναι κεφαλαιώδους σημασίας γιά τήν ἐνταξη, τήν ἐνσωμάτωση τῆς περιοχῆς στήν Ἑλλάδα. Ἡ μπάρα θά καταργηθεῖ, παράπλευροι δρόμοι πού ἐξυπηρετοῦν τούς χωρικούς ἔχουν ἤδη ἀνοιχτεῖ, οἱ στρατευμένοι μουσουλμάνοι θά εἶναι πλέον κανονικοί στρατευσιμοί σάν ὄλους τούς ἄλλους, ἐνῶ θά μποροῦν νά γίνουν καί ἀξιωματικοί φοιτώντας στίς στρατιωτικές σχολές. Ἡ κοινωνική θητεία, πού ἐξαγγέλθηκε εἰδικά γιά ὁσους ὑπηρετοῦν στή Θράκη, ἴσως βοηθήσει τά χωρικά τῆς περιοχῆς νά λύσουν ὀρισμένα βασικά προβλήματα. Ἀπό ἐκεῖ καί πέρα ἡ ἐνσωμάτωση τῶν περιοχῶν αὐτῶν προϋποθέτει βέβαια τή μέριμνα καί ἄλλων ὑπουργειῶν, οὕτως ὥστε νά ἀντιμετωπισθοῦν ζητήματα παιδείας, περίθαλψης, μεταφορῶν κ.ο.κ. Ἀρκεῖ νά θυμίσουμε ὅτι

μέχρι πρότινος τό ύπουργείο Έξωτερικών προέβαλλε αντιρρήσεις στή βουλγαρική πρόταση για άνοιγμα τριών διασυννοριακών σταθμών, φοβούμενοι ότι κάτι τέτοιο θά προωθοΰσε τήν επικοινωνία μεταξύ μουσουλμάνων τής Δυτικής Θράκης και τής Νότιας Βουλγαρίας, θά προήγαγε δηλαδή αυτό πού λέμε «κακιές παρέες».

Προσεγγίζουμε έτσι τούς δύο βασικότερους άνασχετικούς παράγοντες πού συνέβαλαν, και άπ' ό,τι φαίνεται θά συνεχίζουν νά συμβάλουν, και στό μέλλον στήν γκετοποίηση τών μουσουλμάνων τής Δ. Θράκης. Ο πρώτος παράγοντας έχει νά κάνει μέ τά συμφέροντα μιās άρκετά μεγάλης μερίδας τού ντόπιου, έλληνικού στοιχείου. Ο δεύτερος έχει βέβαια νά κάνει μέ τήν πολιτική τής Τουρκίας άπέναντι στίς μειονότητες της, μέ τήν τάση της νά τίς χρησιμοποιεί ώς μοχλό προκειμένου νά προωθήσει δικά της κρατικά συμφέροντα, τά όποια για όσους γνωρίζουν τήν τουρκική νοοτροπία μπορούν νά φτάσουν ώς τήν απαίτηση τής έδαφικής επέκτασης. Δέν είναι άλλωστε μυστικό ότι ο δεύτερος αυτός παράγοντας, ή πολιτική τής Τουρκίας, άποτελεί τό καλύτερο έπιχείρημα στό όπλοστάσιο αυ-

τών πού προάγουν τό γκέτο, άφού όλα αυτά γίνονται προκειμένου νά έμποδιστεί ο «έκτουρκισμός τής Δυτ. Θράκης». Τό έπιχείρημα είναι εύρύτατα διαδεδομένο και προβάλλεται από ένα εύρύτατο φάσμα πού ξεκινάει από τήν ιθύνουσα τάξη τής ντόπιας κοινωνίας, περνάει μέσα από τήν Έκκλησία και φτάνει ώς τούς εργάτες-άπεργούς τής ΣΕΚΑΒ.

Μπορούμε νά πούμε, χωρίς νά πέφτουμε πολύ έξω, ότι στή Δυτική Θράκη ισχύει ένα ιδιότυπο άπαρτχάιντ, όπου τό έλληνικό στοιχείο (έστω και άν έδω, σέ αντίθεση μέ τή Νότια Άφρική, είναι ακόμα πλειοψηφικό) επιδιώκει νά κρατάει στά χέρια του τήν πολιτική, κοινωνική και οικονομική δύναμη για λόγους πού φυσικά είναι πολιτικοί, κοινωνικοί, οικονομικοί. Επιδιώκει δηλαδή τόν έλεγχο, σέ όλα τά επίπεδα, τής περιοχής. Και έδω, όπως και στή Νότια Άφρική, ύπάρχει —και προβάλλεται— ο φόβος τών μαζών, τού πολυάριθμου αντιπάλου, τού κατακλυσμού πού θά άκολουθήσει έφόσον χαλαρώσει ο έλεγχος. Έκει ήταν ο κατακλυσμός από μαύρους, άναριθμητους μαύρους, έδω ο κατακλυσμός από Τούρκους. Δέν έχει σημασία άν οί Τούρκοι είναι ακόμα μειοψηφία στήν περιοχή ή άν στόν Νομό Έβρου είναι σχεδόν άνύπαρκτοι. Στούς Τούρκους

της Θράκης προστίθενται οι Τούρκοι της Βουλγαρίας και στο ἄθροισμα οι Τούρκοι της Τουρκίας, ἐκείνα τὰ «60 ἑκατομμύρια ψυχές πού εἶναι μαζί σας», ὅπως εἶπε πρό ἡμερῶν καί ὁ περιοδεύων Γιλντιρίμ Ἀκτουνά. Γιά τούς χριστιανούς τῶν Βαλκανίων καί ἰδιαίτερα γιά ἐκείνους, ὅπως οἱ Ἕλληνες, πού εἶναι κοντά στήν Ἀνατολή, οἱ Τούρκοι, οἱ μουσουλμάνοι, εἶναι πάντα ἡ μεγάλη μάζα, τὰ μιλιοῦνια, ἡ ποσότητα ἀπό τήν ὁποία πρέπει νά προφυλαχτοῦν. Τέλος, ἀλλά αὐτό θά τό ἀφήσουμε ἀσχολίαστο, τό γκέτο ὑπάρχει καί γιά αἰσθητικούς λόγους.

Ἡ καταπίεση πού ἀσκεῖται πάνω στούς πληθυσμούς αὐτούς δέν εἶναι τόσο ἐνεργητική, ἄμεση, ὅσο παθητική ἔμμεση. Δέν παύει, ὅμως, κι ἔτσι νά ἀποτελεῖ καταπίεση, περιορισμό δικαιωμάτων. Δέν εἶναι τόσο ἡ αὐταρχική παρουσία τοῦ κράτους, τῶν ἀρχῶν, πού χαρακτηρίζει τήν κατάσταση, ὅσο ἡ ἀπουσία του, ἡ ἔλλειψη ἐπικοινωνίας, σχέσεων, τοῦ κράτους μέ τή μειονότητα. Αὐτή ἡ ἔλλειψη ἐπικοινωνίας δημιουργεῖ ἕνα πεδίο ἐλευθερίας γιά τή μειονότητα, μιᾶς ἐλευθερίας ὅμως ἡ ὁποία εἶναι ἐσωτερική, δέν ἔχει δικαίωμα ἐξωτερίκευσης, μιᾶς ἐλευθερίας πού σταματᾷ ἐκεῖ ὅπου ἀρχίζει ἡ ἐλευθερία τῶν ἄλλων, τῶν χριστιανῶν Ἑλλήνων, νά ἐξουσιάζουν τήν περιοχή.

⊖ Ἄ μποροῦσε κανεῖς στά ἐμπόδια γιά μιᾶ φυσιολογικότερη ἔνταξη (ἄς μὴν ποῦμε ἐνσωμάτωση, γιατί αὐτή εἶναι καί γιά ἄλλους λόγους ἀδύνατη ἀλλά καί μὴ ἐπιθυμητή) τῆς μειονότητας στό πλαίσιο τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους νά προσθέτει τήν ἱστορία, τὰ δεινά τῶν ἀντίστοιχων ἑλληνικῶν μειονοτήτων στήν Τουρκία, τή φυγή ἢ τό διωγμό τους ἀπό κεῖ. Πολλοί μιλοῦν καί γι' αὐτά, ὡστόσο δέν νομίζω ὅτι ἡ πολιτική ἀπέναντι στή μειονότητα καθορίζεται ἀπό κάποιες διαθέσεις ἐκδίκεσης γιά ἕνα παρελθόν πού ἄλλωστε ἔχει ἀρχίσει πιά νά ξεμακραίνει. Ὅχι, δέν εἶναι οἱ παλιές διαφορές μέ τήν Τουρκία πού διαραίνουν πάνω στίς σχέσεις τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους μέ τή μειονότητα τῆς Θράκης, εἶναι οἱ πρόσφατες, οἱ ἐνεργές διαφορές πού ἐπιδρῶν ἀνασταλτικά στή βελτίωση τῶν συνθηκῶν ζωῆς τῆς μειονότητας. Εἶναι ἡ Κύπρος, εἶναι τό Αἶγαῖο, εἶναι οἱ συνεχεῖς προστριβές, οἱ παραδιὰσεις καί οἱ παραβάσεις, εἶναι, τέλος, τό ἐνδιαφέρον αὐτῆς τῆς Τουρκίας, τῆς ἐριστικῆς Τουρκίας, γιά τή μειονότητά της. Ἄς μὴν κρυθόμαστε: μιλάμε γιά δύο ἐχθρικά ἢ ἐχθρευόμενα μεταξύ τους κράτη, καί γιά μιᾶ μειονότητα τοῦ ἐνός κράτους πού ζεῖ στό πλαίσιο τοῦ ἄλλου. Γιά μιᾶ μειονότητα «τοῦ ἐχθροῦ» δηλαδή, γιά τήν ὁποία μάλιστα ὁ Ἀκτουνά πραγματοποίησε ὀλόκληρη περιοδεία μόνο καί μόνο γιά νά τή βάλει σέ κάθε χωριό νά ἀνακράξει «εἴμαστε Τούρκοι».

Ἄς ἀνοίξουμε ἐδῶ μιᾶ παρένθεση: αὐτή ἡ παράλογη ἀπαίτηση τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους νά ἀποκαλοῦν οἱ Τούρκοι τοὺς ἑαυτούς τους Ἕλληνες μουσουλμάνους ἴσως νά μὴν ἔχει νά κάνει μόνο μέ τήν προσήλωση στή Συνθήκη τῆς Λωζάννης, ὅσο καί μέ τήν ἀμηχανία πού θά ἐνιωθε τό ἑλληνικό κράτος ἂν εἶχε Τούρκους, δηλαδή ἐχθρούς, ὡς ὑπηκόους. Πρόκειται βέβαια γιά στρουθοκαμηλισμό, ὁ ὁποῖος εἶναι ταυτόχρονα καταπιεστικός γιά τούς ἄλλους, ὡστόσο καλό εἶναι νά μή μᾶς διαφεύγει καί αὐτή ἡ διάσταση τῶν πραγμάτων.

Ὅλ' αὐτά σημαίνουν ὅτι οἱ καιρικές συνθήκες πού ἐπικρατοῦν στίς ἑλληνοτουρκικές σχέσεις ἀναπόφευκτα ἐπηρεάζουν τίς συνθήκες ζωῆς τῆς μειονότητας. Καί ἐπειδή γιά τίς καιρικές συνθήκες (τά «μποφόρ») κυρίως ὑπεύθυνη εἶναι ἡ Τουρκία, γι' αὐτό μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι οἱ συνθήκες ζωῆς τῆς μειονότητας ἐξαρτῶνται οὐσιαστικά ἀπό τήν πολιτική στάση τῆς Τουρκίας. Μέ δεδομένη δηλαδή τή διάθεση πού ἀρχίζει καί ἐπιδεικνύει (καί διά τῆς ἐπίσκεψης Ἀρσένη) τό ἑλληνικό κράτος

γιά βελτίωση τῶν συνθηκῶν ζωῆς τῆς μειονότητας, εἶναι ἡ τουρκική πολιτική πού μπορεῖ τή βελτίωση αὐτή εἴτε νά τήν προωθήσει εἴτε νά τήν ἀναστείλει.

Δυστυχῶς οἱ Τούρκοι πολιτικοί δείχνουν νά ἀκολουθοῦν, συνειδητά ἢ ἀσυνειδητά, τόν δεύτερο δρόμο. Ἐχοντας καταστήσει τό ζήτημα τῆς μειονότητας ἕναν ἀκόμα τομέα ἀντιδικίας καί ἐπομένως προαγωγῆς τῆς ἐχθρότητας μεταξύ τῶν δύο χωρῶν, εἶναι προφανές ὅτι μόνο τή βελτίωση τῶν συνθηκῶν ζωῆς τῆς μειονότητας δέν προάγουν. Τελευταία μάλιστα, μέ τόν Ἀκτουνά, φαίνεται ὅτι ἔχει γίνει μόδα στήν Τουρκία κάθε πολιτικός πού σέβεται τόν ἑαυτό του καί πού ἐπιδιώκει νά ψηφοθηρήσει νά σχεδιάζει καί μιᾶ περιοδεία στήν Δυτική Θράκη. Δέσμοι τοῦ ἔθνικισμοῦ, καί πλειοδοτώντας προκειμένου διά τῆς υἱοθεσίας τῶν συνθημάτων νά ἀντιμετωπίσουν τόν ἀνερχόμενο ἰσλαμισμό, οἱ Τούρκοι πολιτικοί μοιάζουν πλέον νά ἀκολουθοῦν ἀχαλίνωτοι καί χωρίς δυνατότητα ἀντίστασης μιᾶ πολιτική πού θυμίζει ἔντονα τήν πολιτική Σαμαρά ὡς πρὸς τήν ἑλληνική μειονότητα τῆς Ἀλβανίας, μιᾶ πολιτική πού φαινομενικά προσπαθοῦσε μέ φοβέρες πρὸς τοὺς Ἀλβανούς νά προωθήσει τὰ δικαιώματα τῶν Ἑλλήνων, στήν οὐσία ὅμως ἀπλῶς ὄξυνε τὰ πνεύματα ἀνάμεσα στά Τίρανα, τήν Ἑλλάδα καί τή μειονότητα, θέτοντας ἐκ τῶν πραγμάτων δορειοηπειρωτικό ζήτημα. Ἡ σημερινή ὕφεση στά ἑλληνοαλβανικά δείχνει καθαρά ποιά πολιτική πρέπει νά ἀκολουθήσουν καί οἱ Τούρκοι, ἂν τουλάχιστον οἱ συνθήκες ζωῆς τῆς μειονότητάς τους εἶναι ἐκεῖνο πού τοὺς ἐνδιαφέρει.

Τά σύνορα στά Βαλκάνια καί σέ ὅλο τόν κόσμο ἀνθίστανται, παραμένουν σταθερά, δέν πέφτουν, ἢ τουλάχιστον δέν πέφτουν μέσα ἀπό περιφερειακές διενέξεις. Αὐτό σημαίνει ὅτι γιά τό προβλεπτό μέλλον ἡ Δυτική Θράκη θά εἶναι κομμάτι τῆς Ἑλλάδας καί μέ αὐτή τήν ἔννοια ἡ χώρα αὐτή θά πρέπει νά φροντίσει γιά τήν ἰσονομία καί τήν εὐημερία καί τῶν πολιτῶν τῆς πού ζοῦν σέ αὐτή τήν περιοχή. Θά πρέπει νά τό κάνει ξεπερνώντας τό φόβο τῆς ἀπώλειας τοῦ ἐλέγχου — τά σύνορα δέν πέφτουν καί αὐτό, ὅτι δηλαδή ἐδῶ εἶναι καί θά εἶναι Ἑλλάδα, θά πρέπει νά γίνει συνειδητό τόσο στούς χριστιανούς ὅσο καί στούς μουσουλμάνους τῆς περιοχῆς. Ἐφόσον ἡ Ἑλλάδα ξεπεράσει τίς φοβίες τῆς ἀπέναντι στή μειονότητα, τότε οἱ προσπάθειες τῆς Τουρκίας, ἢ ἔστω ἡ ἀνευθυνότητα τῆς Τουρκίας, θά πέσουν στό κενό.

ΤΟ ΘΕΜΑ ΕΙΝΑΙ ΤΩΡΑ ΤΙ ΛΕΣ

του Γιώργου Μπράμου

*Τό θέμα είναι τώρα τί λές
Καλά φάγαμε καλά ήπιαμε
Καλά τή φέραμε τή ζωή μας ως έδω.
Μικροζημιές και κέρδη συμφηφίζοντας*

Τό θέμα είναι τ ώ ρ α τίς λές

Μανόλης 'Αναγνωστάκης
«'Ο Στόχος».

Τό συνέδριο τής Πανελληνίας 'Ομοσπονδίας Δημοσιογράφων αντιμετώπιστηκε από τά τηλεοπτικά δίκτυα μέ τήν ανάλογη άπαιξία. Ποιός νά μιλήσει για σχοινί στό σπίτι του κρεμασμένου. 'Αλλά και στά έντυπα τό γεγονός καταγράφηκε στό περιθώριο, μέ τήν έξαιρεση τής Αύγης και όρισμένα άρθρα σέ άλλες εφημερίδες.

'Υπήρχαν, όμως, λαμπρά θέματα στα δελτία ειδήσεων, όπως, παραδείγματος χάριν, ή θαυματουργός Τιμία Ζώνη που προσκύνησε ταπεινά ή κα Λιάνη-Παπανδρέου, και ό άγιος από τό "Άγιο "Όρος που ανακοίνωσε, δίχηνπραμάτειας, τά ...θαύματα τής Παναγίας.

Οί άνθρωποι τής δημοσιογραφικής πιάτσας, όμως, δέν πληροφορήθηκαν μέ έπάρκεια τά δικά τους. "Αν, βέβαια, στό συνέδριο παρουσιαζόταν αυτός ό φοβερός Γιαννόπουλος και ξεχείζε τον Παπαθεμελή, ή ή Βάνα Μπάριμπα κατέφθανε νά χαιρετήσει εκ μέρους του συνδέσμου των έγχωριών γλαστρών, τότε νά δείτε πώς θά επιστρατεύονταν οί ματσουκοφόροι-ες. (Τό κορίτσι έχει μιλήσει άλλωστε και για τον πολιτισμό κι έχει εκφράσει τή δυσαρέσκειά του για τήν έκπτωσή του.) "Ο,τι, όμως, είπε ό πρόεδρος τής Βουλής κ. 'Απ. Κακλαμάνης για τους κινδύνους στον Τύπο, ήλεκτρονικό και έντυπο, χειροκροτήθηκε θερμά και λησιμονήθηκε γρήγορα. Και όσα καταγράφηκαν στους χαιρετισμούς των εκπροσώπων των πολιτικών κομμάτων θεωρήθηκαν σωστά και γι' αυτό άποσιωπήθηκαν ως αυτονόητα.

Κι όμως! 'Εδώ και χρόνια ό Τύπος και τό δημοσιογραφικό έπάγγελμα διαπερνάται από μιά δομική κρίση.

ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΟΙ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΑ

Τό τελευταίο διάστημα, με άφορησή όσα διαδραματίστηκαν για τή «Μαύρη τρύπα», ήλθε και πάλι στην επιφάνεια τό πρόβλημα τής μιντιοκρατίας. Πάντοτε υπήρχαν μεμονωμένες κριτικές φωνές πού έντόπιζαν τόν κίνδυνο από τήν άσύδοτη λειτουργία τών θαρόνων τής πληροφορησης και τού θαάματος. Πρόσφατα, όμως, έπεκτείνεται ή κριτική και προσλαβάνει διαστάσεις κοινωνικής δυσαρέσκειας.

Έρευνα τής εταιρείας PRC, στίς αρχές τού Μαΐου, πιστοποιεί αυτή τήν έντίμηση. Οί έρωτηθέντες πολίτες (όλοι ένήλικες και Άθηναίοι) δυσανασχετούν μέ τήν ύποταγή τών ΜΜΕ σέ μεγάλα οικονομικά συμφέροντα, θεωρούν ότι τά «άφεντικά» παρεμβαίνουν και καθορίζουν τήν ποιότητα και τό είδος τής πληροφορησης, ένώ ή πλειοψηφία τών πολιτών θεωρεί άνυπόληπτους τούς δημοσιογράφους, όπως και τούς πολιτικούς. Η έρευνα έμφανίζει τήν κοινή γνώμη μοιρασμένη ως προς τίς άρνητικές ή θετικές επιδράσεις τής τηλεόρασης. Ουδείς βέβαια πιστεύει ότι τά μέσα ενημέρωσης πληροφορούν άντικειμενικά. Μέσα σ' αυτό τό γενικευμένο κλίμα δυσπιστίας προς τά ΜΜΕ, καταγράφεται μιά τάση ανάκαμψης τών κρατικών ραδιοτηλεοπτικών μέσων: θεωρούνται πιό έγκυρα και αξιόπιστα. Γεγονός πολύ σημαντικό, εάν θυμηθοΰμε τό παρελθόν τής κυβερνητικής τηλεόρασης, πού σέ πρώτη φάση νομομοποίησε τήν λατρεία τής «άδέσμευτης» και «ελεύθερης» ραδιοτηλεόρασης.

Άλλαγή σελίδας;

Έπληθε λοιπόν τόσο γρήγορα ό κορεσμός τών τηλεθεατών από τήν πλημμυρίδα τών νέων τηλεοπτικών προϊόντων; Είναι παρακινδυνευμένη μιά γενική άπάντηση. Όστόσο φαίνεται ότι τά ΜΜΕ αντιμετωπίζονται ως μέρος τής κρίσης τού πολιτικού συστήματος. Οί δημοσιογράφοι δέν διαθέτουν τό τεκμήριο τής άμεροληψίας, ή άγορά δέν καθαγιάζεται και δέν θεωρείται δικλίδα δημοκρατίας, τό φανταχτερό θέαμα δέν κρύβει πλέον τίς σκοτεινές διασυνδέσεις τού κεφαλαίου και τής πολιτικής στό χώρο τών ΜΜΕ. Τό πρόβλημα τής «ελεύθερης» ραδιοτηλεόρασης άποκτά τίς πραγματικές διαστάσεις του: «Ίδιωτική τηλεόραση-άνέλεγκτη έξουσία-μιντιοκρατία».

Πρός τό παρόν οί Έλληνες συνεχίζουν νά βλέπουν δυόμισι ώρες τηλεόραση ήμερησίως, είναι δύσκολο νά τήν κλείσεις και σίγουρα δυσκολότερο από τό νά σταματήσεις νά άγοράζεις έφημερίδα. Τό θέαμα, ή εικόνα, ή εικονική πραγματικότητα είναι ισχυρά πολιτισμικά στοιχεία, άπορριπτόμενα δημιουργούν τήν αίσθηση τής άπόγνωσης. Όταν μάλιστα ή κοινωνική πραγματικότητα δέν εϋνοεί συλλογικές έκφράσεις.

Τό θέμα τής μιντιοκρατίας και τής ποιότητας τών μέσων ενημέρωσης αρχίζει νά προβληματίζει ή νά έννοχλεί και δυνάμεις από τόν κόσμο τών δημοσιογράφων και τών παραγωγών. Έπισημαίνουμε δύο πρόσφατες έκδηλώσεις: τό συνέδριο τών δημοσιογράφων και τήν αντίφαση τού Έθνικού Ραδιοτηλεοπτικού Συμβουλίου για τήν έκπομπή μέ τούς φασίστες. Καί στίς δύο περιπτώσεις τέθηκε τό θέμα τών όρίων τής έλευθεροτυπίας. Αμφισβητήθηκε ή διοχετευόμενη άποψη ότι ό Τύπος (σέ όλες τίς μορφές του) έλέγχει τήν έξουσία και συνεπώς όποιοσδήποτε έλεγχος έπ' αυτού πλήττει τήν έλευθεροτυπία. Τό συνέδριο τών δημοσιογράφων άποφάσισε νά καταρτίσει κώδικα δεοντολογίας, δηλαδή νά καθιερώσει άρχές αυτοδέσμευσης τών εργαζομένων στόν Τύπο. Τό Έθνικό Ραδιοτηλεοπτικό Συμβούλιο (άν και δέν διαθέτει σοβαρές άρμοδιότητες και θά συνεχίσει, καθώς φαίνεται, νά ύπόκειται στόν έκάστοτε ύπουργό

ΚΡΙΣΗ ΑΞΙΟΠΙΣΤ

του Νίκου Φίλη

Τύπου) άναγκάστηκε νά άφυπνισθεί και νά άπευθύνει σύσταση νά μήν έπαναληφθεί έκπομπή μέ συνομιλητές πατεντάτους ναζί. Άνεξάρτητα από επί μέρους επιφυλάξεις τό ΕΡΣ υπενθύμισε μέ αυτή τήν ένέργειά του ότι στόν μεταπολεμικό ευρωπαϊκό κόσμο ύπάρχει ένα αντιφασιστικό πολιτισμικό κεκτημένο πού δέν είναι δυνατόν νά καταλύεται στό όνομα τής έλευθερης διακίνησης τών ιδεών.

Τό νομοσχέδιο

Τίς προσεχείς μέρες πρόκειται νά κατατεθεί τό νομοσχέδιο για τά Μέσα Μαζικής Ένημέρωσης. Περιλαμβάνει έκτεταμένες ρυθμίσεις, πού κατά κανόνα νομομοποιούν τήν ύπάρχουσα ραδιοτηλεοπτική πραγματικότητα. Απ' όσα έχουν διοχετευθεί στόν Τύπο, προκύπτει ότι ή κυβέρνηση άναζητεί συναινέσεις μέ τούς υπεύθυνους τής κρίσης, τούς μιντιοκράτες. Τό Έθνικό Ραδιοτηλεοπτικό Συμβούλιο, ή άνεξάρτητη άρχή πού θά παρακολουθεί τήν εφαρμογή τού νόμου, παραμένει χωρίς άποφασιστικές άρμοδιότητες και ύποδομή, κάτι σάν μιά από τίς

ΑΣ ΣΤΑ ΜΜΕ

εκατοντάδες έπιτροπές του Δημοσίου... Είναι εμφανής ή έλλειψη πολιτικής δούλησης για τόν εκδημοκρατισμό των ΜΜΕ.

Τά προβλήματα περιπλέκονται, καθώς όποιοσδήποτε δημοκρατικός έλεγχος για νά άποδει άποτελεσματικός πρέπει νά έπεκταθεί στο σύνολο της Εύρωπαϊκής Ένωσης, διαφορετικά είναι δυνατή ή μεταμφίεση των άφεντικών. Ο Μέρντοχ, μόλις ό Μείτζορ άπειλήσε ότι θά θέσει περιορισμούς στην άγορά του Τύπου, συναντήθηκε με τόν Μπερλουσκόνι για νά άγοράσει τή μισή άυτοκρατορία του «Καβαλιέρε», εάν με τό δημοψήφισμα στην Ίταλία, τήν άλλη έβδομάδα, εγκριθούν οι προτεινόμενοι περιορισμοί στη συγκέντρωση των ΜΜΕ. Είναι έντυπωσιακό ότι με άφορμή τή διακυβέρνηση δέν έχουν θιγεί τόσο κρίσιμα θέματα για τήν πορεία των εύρωπαϊκών δημοκρατιών. Η μήπως ή έγκατάλειψη τής αρχής τής όμοφωνίας θίγει τό πλαίσιο τής έθνικης κυριαρχίας, ενώ ή σύνθετη έξουσία των μίντια δέν έπηρεάζει τή στάση των πολιτών και τής πολιτικής;

Πάντως σε όρισμένες εύρωπαϊκές χώρες, άκόμη και στην πηγή του νεοφιλελευθερισμού, οι πολίτες συνειδητοποιούν τήν άνάγκη νά τεθούν φραγμοί στην έξουσία των μίντια. Στην Ίταλία μάλιστα, όπου ατή ή κρυφή έξουσία άποπειράθηκε νά αντικαταστήσει τή φανερή έξουσία, άπέτυχε, όότι δέν άντεξε τήν ένταξη της μέσα στο θεσμικό δημοκρατικό πλαίσιο.

Για νά μήν γενικολογούμε άλλο: τό έρώτημα δέν είναι μόνο άν πρέπει νά δουλεύει ό κάθε καλαμπουρτζής σε ... έγκυρες έφημερίδες· δέν είναι μόνο τά όρια τής πλάκας· δέν είναι μόνο ή βλακώδης, κατά τά άλλα, άλαζονεία των τζουτζέδων. Είναι κυρίως τό έσωτερικό, άτομικό έλλειμμα τής πλευράς που άναλύει και φωνάζει και διεκδικεί τό άλλο ήθος και ύφος. Τό ζήτημα είναι λοιπόν πώς, πέρα από τις ήθικολογίες και τις μεγαλοστομίες, ατή ή άντιπαράθεση δέν θά σταματήσει έδω. Ο συλλογικός θυμός που μās έπιασε θά ξεφουσκώσει, άν δέν γίνει συλλογική συνείδηση, που πριν άπ' όλα θά σταθεί με συντριβή στην άτομική ε'θύνη του καθένα.

Στό συνέδριο τής δημοσιογραφικής πιάτσας δέν ξέρουμε άν θίχτηκαν και από ποιούς θίχτηκαν τά προβλήματα κατανομής και διαχείρισης τής έξουσίας που ύπάρχει στον σύγχρονο Τύπο. Θα μās διαβεβαιώσουν ότι είπώθηκαν όλ' αυτά με τόν άπαραίτητο καταγγελτικό τρόπο. Μεταφέρθηκαν όμως λειψά, σαν νά μήν άφορούν τό μεδούλι τής κοινωνίας οι άυθαιρεσίες, οι ύποχωρήσεις, οι καρπαζιές, οι ξεφτίλες του δημοσιογραφικού... λειτουργήματος. Και τό χειρότερο, ξεχάστηκαν άμέσως, όταν ή καθημερινή τριβή συνάντησε τήν άνάγκη μας για άνθρώπινη, βρε άδελφέ, έπιβίωση. Κατά τά άλλα, (ένας άγιος έγλειφε ιδιωτικό κανάλι για τήν προσφορά (του καναλιού) στην όρθοδοξία. Τό βράδυ, προς έπίρρωση, στο πρόγραμμα είχε τσιάο.

Η ΠΡΟΑΙΡΕΣΗ ΟΙ ΚΩΔΙΚΕΣ ΚΑΙ Η ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΑ

του Παντελή Μπουκάλα

Στόν καιρό της αφέλειας, ο Λυκούργος έλαβε την απόφαση να μη θέσει γραπτούς νόμους στη Σπάρτη γιατί πίστευε πως ή προαίρεση είναι δεσμός ισχυρότερος της ανάγκης. Πίστευε δηλαδή πως ή ευδαιμονία και ή αρετή μιās πόλης πρέπει να γεννιούνται από την αυτόβουλη συμμόρφωση προς τούς άγραφους νόμους, τίς ρήτρες, και να μην εδράζονται στο σαθρό θεμέλιο της απειλής και του φόβου.

Στόν καιρό της ωφέλειας, τόν δικό μας καιρό, στίς μέρες του οποίου καταντάμε θηράματα μιās φασματικής έπιτυχίας ενόσω νομίζουμε ότι είμαστε οί θηρευτές της, οί νόμοι, γραφτοί και άγραφοι, είναι σάν τόν αναχαριστικό ιστό της αράχνης, πού συλλαμβάνει τούς αδύναμους αλλά οί ισχυροί τόν συντριβούν. Οί δημοσιογράφοι, όχι όλοι βέβαια, ανήκουν στους ισχυρούς. Μοιράζονται την έξουσία των μίντια και την άσχοιυν. Νέμονται μάλιστα εκ παραδόσεως και κάποια προνόμια πού τούς επιτρέπουν να νιώθουν ότι άποτελούν έξαιρετική περίπτωση, ότι υπερέχουν έναντι του πλήθους των άνωνύμων. Καταντούμε λοιπόν άρκετές φορές, και τουλάχιστον οί από καιρό έτοιμοι για τέτοιες συμπεριφορές, να σεβόμαστε τίς γραπτές ή άγραφες ρήτρες πού υπερασπίζονται τά άτομικά και πολιτικά δικαιώματα των πολιτών άκριδώς όσο σεβόμαστε και τίς κλήσεις της Τροχάιας: τίς παραγράφουμε, τίς παρακάμπτουμε, κι άφήνουμε την άδιαφορία μας να εκφραστεί μ' ένα χαιρέκακο χαμόγελο.

Αν για τούς ισχυρούς και τούς επιτήδειους οί κείμενοι νόμοι άποβαίνουν κατά τραγική κυριολεξία κείμενοι, δηλαδή νεκροί, οί άγραφες άρχές βαρύνονται από ένα έγγενές μειονέκτημα: τίς σεβόνται μόνον όσοι θέλουν να τίς σεβαστούν, όσοι πείθονται από την παιδεία και την άγωγή τους, όσοι τίς εντάσσουν οικειοθελώς στο σύστημα της σκέψης τους. Πώς, λοιπόν, να έγκαλέσει κανείς για παράβαση αυτών των άρχών άνθρωπος πού ξεκαθαρίζουν εν λόγω ή έργω ότι τέτοιας λογής «κατηγορικές προσαγές» δέν χωρούν στον δικό τους ψυχοπνευματικό όρίζοντα; Είναι σάν να κατηγορούμε έναν Ίάπωνα έπειδή γεννήθηκε χωρίς να ξερει έλληνικά.

Σ' αυτό τό κενό ήθικης έτοιμότητας, λοιπόν, ανακύπτουν τά προδλήματα, οί υπερβολές, οί υπερδασίες και ή καταχρηστική άσκηση μιās έξουσίας πού λησμονούμε πως είναι δοτή

και ελέγξιμη, προβλήματα πού αιτιολογούνται μονότονα μέ την έπίκληση μιās έλευθεροτυπίας από πλαστελίνη. Οί δημοσιογράφοι, βέβαια, είμαστε ικανότατοι έμπειροτέχνες της σοφιστικής κι από δικολαβίες γνωρίζουμε. Αίφνης, φρονούμε πως θά συνιστούσε λογοκριτική παρέμβαση και φίμωμα ή εφαρμογή ενός κώδικα δεοντολογίας, έπισυνάπτουμε μάλιστα στίς σχετικές διαμαρτυρίες μας την διάσημη ρήση του Βολταίρου. 'Ο Βολταίρος ωστόσο, διαφωτιστής αυτός, είχε τίς ιδέες ύπόψη του· γι' αυτό και δέν δίστασε, παρ' ότι δεδηλωμένος ύπερμαχος της έλευθερίας της έκφρασης, να καταφύγει στά δικαστήρια ώστε να άπαγορευτεί ή έκδοση και κυκλοφορία κάποιοι διβλίου πού δέν πολεμούσε τίς δικές του ιδέες παρά άπλως τόν διέβαλλε και τόν κατασυκοφαντούσε.

Κανένα τρύκ, ούτε βέβαια ή δόλια ταύτιση ενός ένδεχόμενου κώδικα άρχών μέ την άσκηση λογοκρισίας, δέν είναι ικανό να άναιρέσει την πραγματικότητα, να άναιρέσει δηλαδή τό γεγονός ότι στο χώρο της θηρωδώς μεγάλης τέταρτης έξουσίας ή καταστρατήγηση των νόμων από εκδότες, διευθυντικά στελέχη αλλά και «λοιπούς δημοσιογράφους» είναι συχνή, και πολλές φορές θάναυση. 'Ο αύριανισμός δέν είχε ήμερομηνία λήξεως, αλλά ούτε και συγκεκριμένα όρια έντός των οποίων και μόνο δέσποζε. Τό αύγό του ήταν πολύκροκο. 'Επί παραδείγματι:

- Είναι ή όχι κίτρινοισμός ή διαπόμπευση ανθρώπων πού όλως άίφνιδίως βαφτίζονται τρομοκράτες σέ πρωτοσέλιδες κολυμβήθρες και παραδίδονται έτσι βορά στη διάθεση του κάθε όπαδου της αυτοδικίας; Μας θυμίζουν άραγε τίποτε τά όνόματα Κοροβέσης, Σερίφης, άδελφές Τσαγκαράκη;

- Είναι ή όχι κατάχρηση έξουσίας και άντιποίηση άρχής ή καταπάτηση του οικογενειακού άσύλου από εισβολείς πού θέλουν να έτοιμάσουν τό τηλεοπτικό τους σόου, προσφέροντας θυσία στην πανδαμάτειρα θεά AGB την άξιοπρέπεια του κάθε «άνθρωπάκου»;

- Είναι ή όχι πνευματική κατάντια ή άνάλγητη έμπορευματοποίηση του ιδιωτικού σπαργαμού και ή πορνογραφική άντιμετώπιση ανθρώπινων τραγωδιών;

- Είναι ή όχι έξαχρείαση ή κακόψυχη και όλιγόνοη προπαγάνδωση άπόψεων πού, συγχέοντας από άπαιδευσία ή κομπασμό τό χιούμορ μέ την ύβρη, ύπηρετούν άπροκάλυπτα τό ρα-

τισμό, τήν ξενηλασία και τό σεξισμό; Είναι ή ὄχι ἐξαχρείωση ή συστηματική διακίνηση ἀλόπειων πού δηλητηριάζουν τό κοινωνικό σώμα και τό ἐξοικειώνουν μέ τή λογική τῶν διακρίσεων και τοῦ ἀποκλεισμοῦ;

Εὐκόλα θά μπορούσε νά μακρύνει ὁ κατάλογος τῶν βαρύνων παραπτωμάτων πού ἀφήνουν ἐκθετο τό σύνολο τοῦ δημοσιογραφικοῦ κόσμου. Ἀρκοῦν ὅμως αὐτά. Καί ἐπειδή δέν πιστεύω ὅτι ἐμεῖς εἴμαστε φανατικότεροι ὁπαδοί τῆς ἀλογόκριτης ἐλευθερίας ἀπ' ὅ,τι οἱ ξένοι δημοσιογράφοι, θά θυμίσω τρία μόνο ἀπό τά ἐννέα ἄρθρα τῆς «Διακήρυξης ἀρχῶν γιά τή συμπεριφορά τῶν δημοσιογράφων» πού ἐγκρίθηκε στό 2ο Συνέδριο τῆς Διεθνούς Ὀμοσπονδίας Δημοσιογράφων, τό μακρινό 1954, και ἐκσυγχρονίστηκε τό 1986, στό 18ο Συνέδριο:

«7. Ὁ δημοσιογράφος ἔχει συναίσθηση τοῦ κινδύνου διάδοσης τῶν διακρίσεων διά τῶν Μέσων Μαζικῆς Ἐνημέρωσης και θά κάνει ὅ,τι εἶναι δυνατόν γιά νά ἀποφύγει νά καλλιεργεῖ διακρίσεις μέ βάση τή φυλή, τό φύλο, τίς σεξουαλικές προτιμήσεις, τή γλώσσα, τή θρησκεία, τίς πολιτικές ἀπόψεις, τήν ἐθνική ἢ κοινωνική καταγωγή.

8. Ὁ δημοσιογράφος θά ἀντιμετωπίζει ὡς βαριά ἐπαγγελματικά παραπτώματα: τήν ἀντιγραφή· τήν κακόβουλη διαστρέβλωση· τή σκωφαντία· τίς ἀβάσιμες κατηγορίες· τήν ἀποδοχή ὁποιασδήποτε παροχής ὡς ἀνταμοιβῆς γιά τή δημοσίευση ἢ γιά τή συγκάλυψη μιᾶς πληροφορίας.

9. Κάθε δημοσιογράφος ἀξίος τοῦ τίτλου αὐτοῦ δεσμεύεται νά τηρεῖ πιστά τίς ἀρχές τῆς Διακήρυξης. Τηρουμένου τοῦ ἰσχύοντος Δικαίου, ὁ δημοσιογράφος θά δέχεται, σέ ἐπαγγελματικά θέματα, μόνο τήν ἀρμοδιότητα τῶν ὁμοίων του, ἀπορρίπτοντας κάθε παρέμβαση κυβερνητική ἢ ἄλλου τύπου».

Αὐτά τά ἀναχρονιστικά και παλαιομοδίτικα, ἔστω πρὸς γνῶσιν, ἀφοῦ ἡ συμμόρφωση ἐκλαμβάνεται σάν περιστολή τῆς ἐλευθερίας μας, ἔστω πρὸς χρῆσιν τήν ἐπόμενη φορά πού θά κοιταχτοῦμε στήν ὀθόνη τῆς τηλεόρασης ἢ τοῦ κομπιούτερ γιά νά χτενίσουμε ὁμορφα ὁμορφα τήν εὐαισθησία μας και νά ἀποθανιάσουμε τήν ὑπεροχή μας.

Ἡ ἐμφάνιση ὄλων αὐτῶν τῶν φρούτων, ἀπό τόν κακομοίρη τῆς πλάκας μέχρι τόν περικοκλάδα τῆς ἀμπελοφιλοσοφίας, ἀπό τόν ὁμορφο, πλούσιο και γαμικό μέχρι τήν τσόντα ἀπό τή Χαλκίδα, δέν εἶναι ἄνθη τοῦ κακοῦ, ὅπως ἡχηρά θέλουν νά ἐμφανίζονται. Εἶναι ντενεκέδες και ὡς γνωστόν ὁ ἦχος τῶν ντενεκέδων εἶναι ἰσχυρός.

Αὐτός ὁ ἦχος ὑπῆρχε και παλαιότερα. Ἡ ἐπίκληση μιᾶς ἐποχῆς ἀθωότητος πού ἐπιχειρεῖται ἀπό κάποιους νοσταλγούς δέν εἶναι παρά ἀνάπηρη μνήμη. Τά τράστ τῶν δημοσιογράφων, πού ἐβγαζαν σέ καρμπόν τήν εἶδηση ἀπό τά ὑπουργεῖα και κατοχύρωναν μέ τόν τρόπο αὐτό τήν ἐπαγγελματική θεσούλα, εἶναι οἱ πρόγονοι τῶν σημερινῶν παιδιῶν πού κρατᾶνε τό μικρόφωνο και τρέχουν, κατ' ἐντολή ἄλλων, πίσω ἀπό ἀσήμαντα ἀλλά «θεαματικά γεγονότα». Ἡ ἐπικράτηση τῆς ἐλαφρότητας στή γραφή και τό σχόλιο ἔρχεται ἀπό τήν πανικόβλητη ἀντιπαράθεση τῆς ἐφημερίδας και τῶν περιοδικῶν μέ τήν τηλεόραση και τόν ἐμπειρικό, ὅσο και αὐθαίρετο, ὀρισμό τοῦ νέου ἀναγνώστη πού τάχα τά θέλει ὅλα «Φάστ». (Ἡ εὐρωπαϊκή ἐμπειρία, μέ τήν ἐπικράτηση ἐφημερίδων τύπου *Ρεπούμπλικα* και *Ἐλ Παῖς* ἄλλα, ἐντελῶς ἀντίθετα, ἀπέδειξαν). Τά περιοδικά πού αὐτοχαρακτηρίζονται ὡς καινούργια και νεανικά, τό *Κλίξ*, τό *Μάξ*, τό *Φλάξ* και τό κακό συναπάντημα, ἔχουν τήν ἴδια οἴηση και τήν ἴδια κούφια αἴσθηση ἐξουσίας (γιατί σ' αὐτήν τή μωροφιλοδοξία εἶναι τό φαχνό τους) μέ τούς χωροφυλάκους τῆς μετεμφυλιακῆς ἐποχῆς πού προστάτευαν τήν κοινωνία ἀπό τά μιάσματα. Ὁ Θεοφύλακτος και ὁ Παπούλιας, ἥρωες τῆς σεξουαλικότητος, θέλουν τώρα νά προφυλάξουν τούς νέους ἀπό ξύλινους πατεράδες τους. Εἶναι κι αὐτοί ἕνα εἶδος σταυροφόρων. Ὅταν, ὅμως, θά κάνουν ὁσονούπω τούς λογαριασμούς, θά καταλάβουν ὅτι τό μεροκάματο τῆς κωλοπαιδαριᾶς τελειώνει γρήγορα.

Οἱ ντενεκέδες και οἱ ὑστερίες τους καλύπτουν, ὅμως, τά ὄντολογικά, ὑπαρξιακά θέματα τοῦ σύγχρονου Τύπου. Ἄλλωστε εἶναι και γιά μᾶς, τούς ἀπ' ἐδῶ, πολύ βολικό νά ἔχουμε ἀντίπαλο τόν κακομοίρη και τούς κολαούζους του, νά τούς κατακεραυνώνουμε. Καί μπορούμε ἀνέτως νά ἐκτοξεύουμε τήν ἀπαρέσκειά μας γιά τά φαινόμενα τῆς σήψης, ὅπως τά λέμε, ἐπικαλούμενοι, τίς περισσότερες φορές, τά γερασμένα μας «ὀράματα».

Ἡ ἐξουσία πού ὑπηρετοῦμε ἔχει ἀνάγκη τῆς δικῆς μας γεροντοκορίστικης ἐπίκλησης σέ θεσμούς και κανόνες, σέ ὅρια και ἐποχές ἀθωότητος· και βάζει ἀπέναντί μας τούς μανωλάκηδες τοῦ *Μάξ* και τούς πατερούληδες τοῦ *Κλίξ*, ἀστεῖα φαντάσματα, πού πετυχαίνουν, ὡστόσο, νά μᾶς θυμώσουν ὅταν φτύνουν τήν ἱερά, ὑπέροχη και ταυτόχρονα φρικτή αὐταπάτη τῆς νεότητάς μας και τήν ὀδυνηρή αὐτογνωσία τῆς ὠριμότητός μας.

Αὐτός ὁ θυμός πηγάζει, κατά τή γνώμη μου, ἀπό τή δική μας ἀνομολόγητη ἐνοχή τῆς ἀποστρατείας. Ἐχουμε ἀποστρατευτεῖ και κοινωνικά και πολιτικά — ἄς μὴν λέμε ἄλλα φέματα. Καί οἱ περισσότεροι ὑπηρετοῦμε νικημένοι τοῦ μεροκάματος και τοῦ ...ρεαλισμοῦ, ὅ,τι ἀρνηθήκαμε κάποτε.

ΑΝΑΘΕΜΑ

ΣΤΙΣ ΛΕΩΦΟΡΟΥΣ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

του Βασίλη Ζουναλή

Ο Μάρξ περιέγραψε έναν μελλοντικό κόσμο (*Grundrisse*) όπου ο εργάτης παραμερίζεται από την παραγωγική διαδικασία: «Στό έξιξής ο εργάτης περιτεύει όταν τουλάχιστον ή δράση του δέν προσδιορίζεται από τίς ανάγκες του κεφαλαίου [...] Τό σύνολο τής παραγωγικής διαδικασίας δέν υπάγεται πλέον στή δεξιοτεχνία του εργάτη· γίνεται τεχνολογική εφαρμογή τής επιστήμης» (*Πολίτης*, τεύχος 81-82, 1987).

Ζούμε, ήδη, σ' έναν παρόμοιο κόσμο όπου όχι μόνο ή παραγωγική διαδικασία στή βιομηχανία αλλά και ή κάθε άλλης μορφής διαδικασία παραγωγής και αναπαραγωγής του σύγχρονου δυτικού πολιτισμού δέν υπάγεται πλέον στίς ατομικές μας δεξιότητες, πλύν έξαιρέσεων. Τά έμψυχα έχουν υπαχθεί στά άψυχα. Η ψυχή τών ζωντανών έχει υποταχθεί στήν άψυχη ψυχή τών νέων τεχνολογιών. Είμαστε όμηροι τής πληροφορικής, τών νέων τεχνολογιών επικοινωνίας, τών μίντια και τών έπερχόμενων πολυμίντια.

Έγραφε, στά *Grundrisse*, ο μακαρίτης: «Τό κεφάλαιο, λοιπόν, τείνει νά προσδώσει στήν παραγωγή χαρακτήρα επιστημονικό και νά περιστείλει τήν άμεση εργασία σέ παράρτημα αύτής τής διαδικασίας». Αύτή ή διαδικασία, ή όποία αποκλήθηκε βαρβαριστί «επιστημονικοποίηση τής παραγωγής», όλοκληρώθηκε πρό πολλού. Κάποτε, μάλιστα, πριν από μερικές δεκαετίες, άνεμίσαμε τίς σημαίες τής «επιστημονικοτεχνικής επανάστασης» έλπίζοντας ότι ή ιστορική ανάπτυξη τών παραγωγικών δυνάμεων — δαπάναις τής επιστήμης και τής τεχνικής — ήταν πλέον ικανή για τήν πραγματοποίηση τής κομμουνιστικής επαγγελίας. Είχαμε εκλάβει τά διαφορούμενα του Μάρξ «έτσι τό κεφάλαιο ως κυρίαρχη δύναμη τής παραγωγής εργάζεται για τήν αυτοδιάλυσή του» ως βεβαιότητες. Ο τότε κομμουνισμός μας ήταν, έν δυνάμει, συνώνυμος μέ τήν παραγωγική δύναμη τών ηλεκτρομαγνητικών κυμάτων. Άρκοϋσε, πιστεύαμε, ή αλλαγή χρήσης αύτής τής τεράστιας παραγωγικής δύναμης, άρκοϋσε ή απόσπασή της από τή δικαιοδοσία του κεφαλαίου για νά έξυπηρετήσει τό σοσιαλιστικό κίνημα. Άλλωστε, ή συνεχής αύξηση του διαθέσιμου κοινωνικού χρόνου και ή συνακόλουθη αποδέσμευση του ατομικού έλευθερου χρόνου επέτρεπε, έλπίζαμε, μεγαλύτερη συμμετοχή στα κοινά, έπαρκοστερη ανάπτυξή μας ως άριστερών, διεύρυνση τής συμμετοχής τών μαζών στήν πολιτική.

Σήμερα γνωρίζουμε πολύ καλά ότι όλ' αυτά ήταν παραμύθια. Ορισμένοι, μάλιστα, τό γνώριζαν και τότε. Αυτό, όμως,

δέν στάθηκε ικανό για νά χειρισθούμε τόν κομμουνισμό μας ως «πνευματικό όρίζοντα» και νά δώσουμε νέα πνοή στή λειτουργία τών πολιτικών μας οργανώσεων, ώστε νά άντισταθούν στήν έπερχόμενη απορρόφησή τους — ψυχή τε και σώματι — από τά μαργιόλικα μίντια. Τά πράγματα ήταν και είναι, άσφαλώς, πολύ πιό σύνθετα. Έπειδή, πάντως, έπιθυμώ νά περιορίσω τή συζήτησή μας στίς νέες τεχνολογίες τής πληροφορικής και στίς λεωφόρους τής επικοινωνίας, άς θέσουμε τούτο τό έρώτημα: Είμαστε, άραγε, πιό σοφοί σήμερα — όσον άφορά αύτό τό συγκεκριμένο ζήτημα — από τότε;

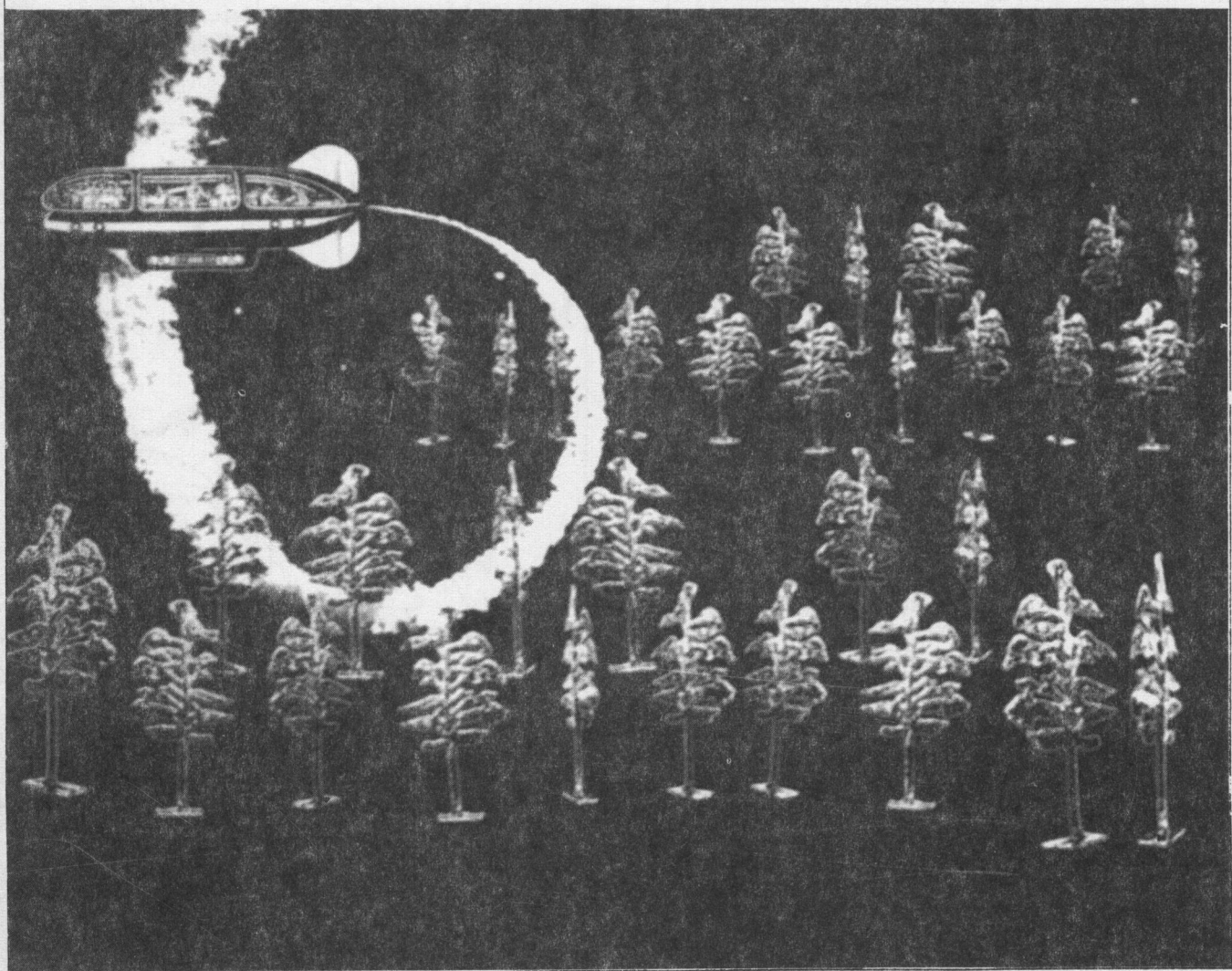
Άς πάρουμε τά πράγματα πάλι από τήν αρχή. Η περιστολή τής άμεσης εργασίας σέ κάθε είδους παραγωγική δραστηριότητα, από τό άρμεγμα τής αγελάδας ως τήν παραγωγή είδήσεων, είναι αναγκαία τάση του κεφαλαίου. Τό κεφάλαιο όφείλει, για νά απορροφήσει και νά εκμεταλλευτεί τίς συσσωρευμένες γνώσεις, τίς δεξιότητες, τήν επιστήμη, τήν τεχνική, τήν τεχνολογία, κάθε παραγωγική δύναμη τής κοινωνίας, κάθε δραστηριότητα παραγωγό άξιας, νά αντικειμενικοποιήσει τά άνωτέρω σέ πάγιες εγκαταστάσεις και έξοπλισμό (μηχανήματα, κτίρια, αυτοματισμούς, ηλεκτρονικούς ύπολογιστές, δίκτυα, τερματικά, τηλεπικοινωνίες, δορυφόρους, τηλεοράσεις, βίντεο και λοιπά συναφή) άπέναντι στους όποιους «χάνεται ή άξιοποιούσα δύναμη του ατομικού εργάτη άφοϋ αποβαίνει άφάνταστα μικρή» (Μάρξ) και όχι μόνον: τό κεφάλαιο όφείλει, για νά αναπαραχθεί, νά διευρύνει τή συμμετοχή του σέ κάθε είδους ανθρώπινη δραστηριότητα (διασκέδαση, άθλητισμός, έρωτας, μόρφωση, περιήγηση, πολιτική, τέχνη, πόλεμος, επικοινωνία, ενήμερωση, τζόγος, για νά αναφέρουμε όρισμένες) ώστε νά τήν οικειοποιηθεί. Ζούμε, ήδη, σέ μιά έποχή όπου τό κεφάλαιο έχει άπλώσει τά πλοκάμια του παντού ή σχεδόν παντού, ώστε νά έδράζεται αποκλειστικά στό κεφάλαιο «τό αποτέλεσμα τής έν γένει κοινωνικής εργασίας και όχι στήν εργασία» (Μάρξ) και έπιπλέον νά έδράζεται εκει και τό άποτέλεσμα τής έν γένει κοινωνικής δραστηριότητας και όχι σ' αύτή καθ' έαυτή τή δραστηριότητα. Η άξιοποιούσα δύναμη τής ατομικής δραστηριότητας έχει αποδει άσήμαντη. Η αναγκαία τάση του κεφαλαίου για περιστολή τής άμεσης εργασίας επέκταθηκε σήμερα σχεδόν σέ κάθε πτυχή τής ζωής μας, έπιβάλλοντας και τήν περιστολή τής άμεσης συμμετοχής στα γεγονότα.

Όπως συνέβη και κατά τό παρελθόν (έπιτεύχθηκε πρώτα μιά όρισμένη ανάπτυξη τών παραγωγικών δυνάμεων και κυρίως μιά όρισμένη ανάπτυξη τής επιστήμης και τής τεχνολογίας και

στή συνέχεια τό κεφάλαιο κατάφερε νά «ἐπιστημονικοποιή-
σει τήν παραγωγή») ἔτσι καί στήν ἐποχή μας πρώτα γεννήθηκε
ἡ πληροφορική κατά τή διάρκεια τοῦ Β' Παγκόσμιου Πολέ-
μου καί ἔφθασαν σ' ἕνα ὀρισμένο σημεῖο ἀνάπτυξης οἱ νέες τε-
χνολογίες τῆς ἐπικοινωνίας καί μετέπειτα ἀνέλαθε τό κεφάλαιο
νά ἰδρύσει τή βιομηχανία τῶν μίντια καί τῶν πρόσφατων πο-
λυμίντια. Ἡ δόμδα τῆς πληροφορικής σημείωσε ἀλλεπάλλη-
λες ἐκρήξεις κατά τίς τελευταίες δεκαετίες, ἀπό τήν ἐπεξεργα-
σία τῶν δεδομένων (data processing) ὡς τήν ἀναπάρσταση τοῦ
κόσμου, τήν προσομοίωση (simulation), τό Internet καί τά πο-
λυμίντια, προτοῦ πάρει τίς σημερινές διαστάσεις ἡ περιστολή
τῆς ἄμεσης συμμετοχῆς μας στό γεγονός. Ἡ ἄμεση ἐργασία
ἔπαψε νά ἀποτελεῖ τή βάση τῆς παραγωγῆς καί μετασηματί-
στηκε σέ δραστηριότητα ἐπιτήρησης καί ἐλέγχου. Ἡ ἄμεση
συμμετοχή ἔπαψε νά ἀποτελεῖ τή βάση τῶν ἐκδηλώσεων τῆς
ζωῆς καί μετασηματίστηκε σέ δραστηριότητα ἐπισκόπησης
καί θέασης θεατριμάτων. Καί στίς δύο περιπτώσεις οἱ σω-
ματικές μας λειτουργίες ἐκπίπτουν, ἀπονεκρώνονται. Τό σῶ-
μα, ἡ ὕλική ὑπόσταση τοῦ ἀνθρώπου *σωριάζεται*, ἀκίνητο-
ποιεῖται. Γίνεται ἀντικείμενο, πρώτη ὕλη τῶν ἐπίσης πρόσφα-

των βιομηχανιῶν body building, λίφτινγκ καθώς καί τῆς
σύγχρονης ἰατρικῆς βιομηχανίας.

Οἱ δυνατότητες τῆς σύγχρονης ἐπικοινωνιακῆς τεχνολογίας
στήν ἐπιβολή μιᾶς παγκόσμιας ρύθμισης, τουλάχιστον στίς χώ-
ρες τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ, εἶναι τεράστιες. Πρόκειται γιά ἕνα
ὀλοκληρωμένο καί ὀλοκληρωτικό σύστημα πληροφορίας καί
δράσης σέ πραγματικό χρόνο (ζωντανή κάλυψη). Ἡ «ζωντα-
νή» πληροφορία *καλύπτει* τό γεγονός. Εἶναι συνήθως ἀδύνατο
νά κατανοήσουμε ἕνα σκηνοθετημένο γεγονός, ὅταν μάλιστα
ἀγνοοῦμε τήν κατάσταση πού ἐπικρατεῖ στόν τόπο καί κατά
τή χρονική στιγμή τοῦ γεγονότος. Ἐξάλλου, ὁ ἀνελέητος βομ-
βαρισμός τῶν μίντια μέ ἀνούσιες λεπτομέρειες καθόλου δέν
συμβάλλει στήν ἐρμηνεία τῶν γεγονότων. Ἐτσι, τό κάθε *ἄτομο-
ιδιώτης*, ἐγκλωβισμένο στό σπιτάκι του, ἔχοντας παραχωρή-
σει τόν ἐλεύθερο χρόνο του βορά στό μίντια καί στό ἐπερχό-
μενα πολυμίντια, δέν ἔχει τά χρονικά περιθώρια νά ἀντιδρά-
σει ἄλλιῶς παρά μόνο μέσα στό πολύ στενά χρονικά περιθώ-
ρια τοῦ πραγματικοῦ χρόνου (real time) τῆς «ζωντανῆς κάλυ-
ψης». Ὑποβάλλεται ὡς ἀπομονωμένος ἀκροατής-τηλεθεατής
(καί γι' αὐτό περιδεής καί ἀδύναμος) σέ μιᾶ ἀντανακλαστική

συμπεριφορά, χειραγωγείται (τό γνωστό feed back, ή ανάδραση, της κυβερνητικής). Απομακρυσμένοι από κάθε οργανική συμμετοχή σε μία κάποια συλλογικότητα (ή περιστολή της άμεσης συμμετοχής «ψυχή τε και σώματι πού αναφέραμε), περιστεύουμε, έτσι, την κοινωνική μας δραστηριότητα σε κοινωνική ανάδραση: επιτασώμεθα με την ταχύτητα των ηλεκτρομαγνητικών κυμάτων, με τη μέγιστη δυνατή ταχύτητα, τουτέστιν αποτελεσματικά. Από τη στιγμή πού η πραγματικότητα έγινε πρώτη ύλη της βιομηχανίας των μίντια, γιά νά ακολουθησει ή εκπαίδευση και ό, τι άλλο θά είναι σε θέση νά «άξιοποιηθεί» από την τεχνολογία των πολυμίντια, ή τύχη τους είναι έξρμαιο των επενδεδυμένων κεφαλαίων και ή μετάπτωσή μας από πολίτες σε καταναλωτές μοιραία.

Έχουν γραφεί τόσα πολλά, από τόσους πολλούς και σημαντικούς γιά τίς βλαβερές συνέπειες της πληροφορικής εκβιομηχάνισης, γιά τόν ιμπεριαλισμό των πολυμίντια, πού είναι περιττή ή επανάληψή τους εδώ. Έξάλλου, ή συνεχής επανάληψη άφοπλίζει την όποια κριτική λειτουργία. Αυτό βέβαια δέν συνεπάγεται όπι ξεφλήσαμε τούς λογαριασμούς μας με την πληροφοριακή έκρηξη της εποχής μας. Οικτίρουμε τίς νέες τεχνολογίες, λαιδωρούμε τά τηλεοπτικά προγράμματα, χλευάζουμε τούς σόουμν των στρογγυλών τραπεζιών, γιαουρτώνουμε (νά μιά καλή είδηση!) τή «μαύρη τρύπα», αλλά διατηρούμε (πολλοί άριστεροί) και τίς επιφυλάξεις μας. Ναι μέν, αλλά...

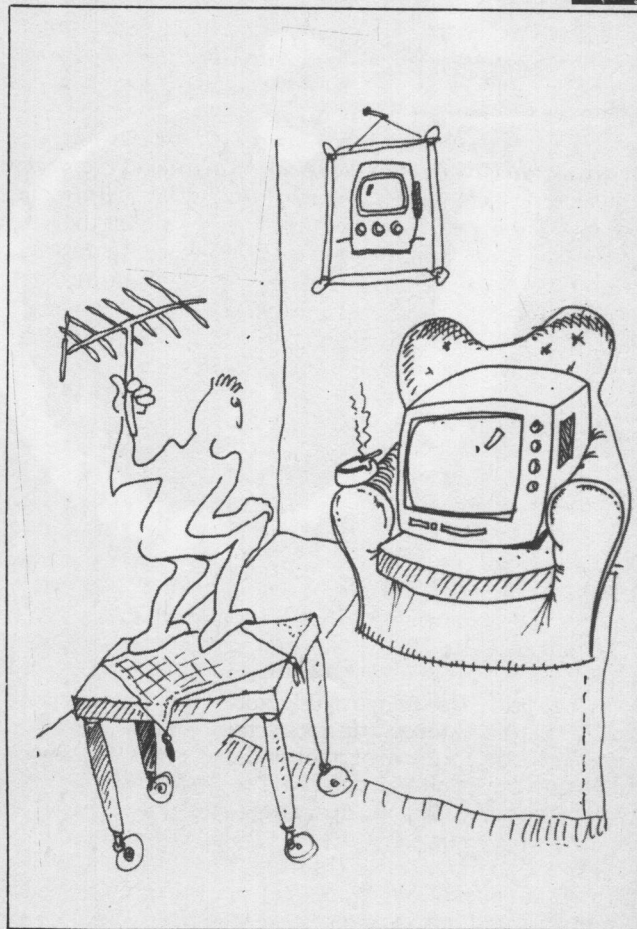
Ίσχυρίζονται άρκετοί ότι οί επικοινωνιακές τεχνολογίες δέν είναι αυτές καθ' έαυτές κακές. Φταιεί ή χρήση πού τούς επιβάλλεται γιά όσα άθλια τούς καταμαρτυρούνται. Ζήτημα ιδιοκτησίας, δηλαδή, ζητήματα ίσονομίας και ελευθερης πρόσβασης στίς λεωφόρους της επικοινωνίας: αυτά είναι τά θέματα της ημερήσιας διάταξης, λένε, εκεί πρέπει νά παρέμβουμε.

Αφορμής δοθείσης από τή Λουτσιάνα Καστελίνα σε πρόσφατη όμιλία της εδώ στην Αθήνα γιά τό ρόλο των μίντια (βλέπε Έποχή, 14 Μαΐου 1995), άναρωτήθηκα γιά άλλη μιά φορά μήπως ή προτροπή της «πρέπει νά κατακτήσουμε τό δικαίωμα νά περάσουμε-νά διερχόμαστε στίς λεωφόρους της επικοινωνίας» καθώς και τά λοιπά συναφή «νά μή γίνονιν όλα τά δίκτυα επικοινωνίας ιδιωτικά [...] ώστε ή έξυπνότητα του δικτύου νά φτάνει παντού» είναι πράγματι επιθυμητοί και κατεπείγοντες στόχοι.

Δυστυχώς, κατέληξα πάλι στό συμπέρασμα ότι αυτός ό άγώνας είναι, σε τελευταία άνάλυση, μάταιος και άποπροσανατολιστικός. Κρατικά ή ιδιωτικά, τά δίκτυα επικοινωνίας και τά πολυμίντια δέν πρόκειται νά αντιστρέψουν τή διαδικασία καταστροφής κάθε άτομικής δεξιότητας, τή διαδικασία περιστολής της άμεσης συμμετοχής στα γεγονότα, τή διαδικασία μετατόπισης της πραγματικότητας από τή γεώσφαιρα στην πληροφοριοσφαιρα, δέν πρόκειται νά άποτρέψουν τή εκβιομηχάνιση του φαντασιακού, τήν άπορρόφηση του πολιτικού από τό οικονομικό, τήν έξαφάνιση του πολίτη από τόν καταναλωτή. Χωρίς αντίπαλο δέος, σοδούσης της κρίσης σε όλους τούς μηχανισμούς παραγωγής της ιδιότητας του πολίτη (κόμματα, σχολεία, σωματεία, συνδικάτα, στρατός και λοιπά) ό χωρισμός του σώματος από τό πνεύμα (τό σώμα μου στο σπιτάκι μου στο Χαλάνδρι και τό άσημαντο πνεύμα μου στη Γη του Πυρός) θά τείνει νά όριστικοποιηθεί. Βέβαια, ό περιορισμός μιάς γενικευμένης ιδιωτικοποίησης της πληροφοριοσφαιρας δέν μπορεί νά μās αφήνει άδιάφορους. Τίποτε περισσότερο, πάντως. Όσον άφορα τήν ελευθερη προσπέλαση στίς λεωφόρους της επικοινωνίας και τήν επέκταση των δικτύων ως τό τελευταίο χωριό, θά συμβοϋν με ή χωρίς τή δική μας παρέμβαση. Δέν θά γλιτώσει κανείς!

Πώς νά αντιδράσουμε, λοιπόν, στον ιμπεριαλισμό των νέων τεχνολογιών επικοινωνίας; Έχει ήδη λεχθεί, τό επαναλαμβάνει και ή Καστελίνα, ότι από τή Βιομηχανική Έπανάσταση του 19ου αιώνα γεννήθηκε τό εργατικό και σοσιαλιστικό κίνημα πού ανέλαβε, μεταξύ άλλων, νά άποτρέψει (χωρίς τελικά νά τό καταφέρει) τίς βλαβερές επιπτώσεις της. Τί πιά εύλογο νά άγωνισθοϋν οί άπανταχοϋ της Γης άριστεροί γιά κάτι ίσοδύναμο σήμερα; Φρουδες έλπίδες, τό ξερούμε. Κι επειδή τό γνωρίζουμε πώς δέν ύπάρχει άπάντηση εδώ και τώρα, περιμένουμε τόν Γκοντό έξουδετερωμένοι και άποχανωμένοι. Τουλάχιστον, άς αξιοποιήσουμε τόν ελεύθερο χρόνο μας, άς μήν τόν προσφέρουμε βορά στίς «λεωφόρους της επικοινωνίας». Γιατί οί λεωφόροι της επικοινωνίας είναι, εκτός των άλλων, χρονοβόρες.

Η ιστορική προϋπόθεση εισαγωγής και έξάπλωσης των μίντια, των πολυμίντια, του νέου πολιτισμού άκίνητοποίησης και περιστολής της πολιτικής δραστηριότητας των σωμάτων είναι ή άφθονία διαθέσιμου χρόνου και γιά όλόκληρη τήν κοινωνία και γιά κάθε άτομο. Η πληροφοριακή έκρηξη δέν ήρθε γιά νά άντισταθμίσει, τάχα, τήν έλλειψη ελεύθερου χρόνου: τήν άφθονία του εκμεταλλεύεται. Άς οικειοποιηθοϋμε ό, τι καταφέρουμε άπ' αυτή τήν άφθονία του διαθέσιμου χρόνου γιά νά άναπτύξουμε, όπως και με όποιους άλλους μαζί, δικές μας νέες τεχνολογίες άντικατάστασης των υπό διάλυση μηχανισμών παραγωγής πολιτών. Άς μήν δολευτοϋμε και γι' αυτό τό ζήτημα στη μούχλα των όπισθοφυλακών. Δέν έχουμε νά χάσουμε τίποτε περισσότερο από τή μοναξιά μας.

ΑΠΕΤΑΞΑΜΗΝ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΙΙ

του Ἁγγελου Ἐλεφάντη

—ΠΡΟΣΕΥΧΗ ΚΑΙ ΤΗΛΕΘΕΑΣΗ—

Ο πιστός προσεύχεται. Τί είναι ἡ προσευχή; Ὁ πιστός, ἐν παντί τόπω καί χρόνῳ προσφεύγει νοερά καί ψυχικά στό Θεό, σέ ὥρα χαρᾶς ἢ λύπης, σέ στιγμές πλημονῆς, εὐδαιμονίας κι εὐφροσύνης, σέ γάμους, βαφτίσια, ἀρραβῶνες, ἀλλά καί τήν ὥρα τοῦ τελευταίου ἀσπασμοῦ τῶ θανάτῳ, σέ στιγμές λιμοῦ, λοιμοῦ, καταποντισμοῦ, πυρός, μαχαίρας, στά χαρμόσυνα ἐπινίκια, στή θεομοθετημένη μέ τή Θεία Λειτουργία ἀναπαράσταση τοῦ θείου δράματος, στίς ἐορτές τῶν ἁγίων, ἀλλά καί ὅταν κατέχεται ἀπ' τό δέος καί τήν ἀπορία ἀπέναντι στά πράγματα πού ὀνομάζονται ὑπερφυσικά, ὅταν μέ τή θρησκευτική ἐνατένιση ἐπιδιώκει τήν ὀργανική ἐπαφή μέ τήν πνοή τοῦ Πνεύματος. Ὁ πιστός, μέ τήν αἴσθησι τοῦ ἀνθρώπου ὡς γήινου πλάσματος καί τῆς προσωρινότητάς του σ' αὐτόν τόν κόσμον, δοξάζει καθημερινά τό μεγαλεῖο τοῦ Θεοῦ πού τόν ἐπλασε, ἀναπέμπει πρὸς αὐτόν αἶνους καί ὕμνους, παρακαλεῖ γιά τή μετάδοσι τῆς Θείας Χάριτος καί εὐσπλαχνίας, ὁ Θεός νά τόν λυπηθεῖ, νά τόν σώσει ἀπό τό μεγάλο κακό πού τόν ἔχει βρεῖ, ἢ, προληπτικά, νά μήν τόν βρεῖ τό μεγάλο κακό, νά τόν προφυλάξει ἀπό τούς πειρασμούς καί τήν ἁμαρτία. Γιά τή σωτηρία του ὁ πιστός προσφεύγει ἀκόμη στή μεσιτεία τῆς Παναγίας, τῶν ἁγίων, τῶν μαρτύρων καί ὁσιομαρτύρων, περισσότερο ἀνθρώπινοι καί προσιτοί αὐτοί, ὄχι μόνο γιά τούτη τή ζωή ἀλλά καί τήν ἄλλη, τήν αἰώνια.

Τό ἐπίσημον ἐορτολόγιο καί ἡ Θεία Λειτουργία δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπό ἕνα τεράστιον καί λεπτομερῶς μηχανισμὸς ὀργάνωσι τῆς συλλογικῆς προσευχῆς καί τῆς ἀτομικῆς, ἡ λειτουργία πού ὀργανώνει τήν πρακτικὴ τῆς προσευχῆς. Εἶναι μιὰ πρακτικὴ πού ἐνῶ καθοδηγεῖ τόν ψυχικὸ καί τόν φαντασιακὸν κόσμον τοῦ πιστοῦ καί τῆς Ἐκκλησίας τῶν πιστῶν, ὀλοκληρῆς τῆς κοινωνίας, στή λατρεία τοῦ θείου, ταυτόχρονα ἀναδεικνύει τούς ἐιδικοῦς αὐτῆς τῆς ὀργάνωσις, δηλαδὴ τούς ἱερεῖς, χωρὶς τούς ὁποίους δέν ὑπάρχει προσευχὴ, δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει γιά τόν καθένα αὐτῆ ἡ καθημερινὴ καί συνεχῆς προσφύγη στό θεῖον. Ἡ μέθεξι στή θεία κοινότητα, ἂν ἀφηνόταν ἀποκλειστικά καί μόνον στίς προσωπικῆς ἀνάγκης καί ἐντάσεις τοῦ πιστοῦ, ἂν ὁ πιστός προσευχόταν κατὰ τὰ αἰσθημάτα του, ἔτσι ὅπως ζωγράφισε ὁ Μανέ τό γεωργὸν καί τὴν γυναῖκα του νά προσεύχονται καταμεσῆς στό χωράφι τους τήν ὥρα τοῦ ἔσπερινου, ἂν ἡ προσευχὴ δέν ἦταν θρησκευτικὸν καθήκον ἀλλὰ δικαίωμα του καί προσωπικὴ ἔκφρασι, τότε δέν θά ὑπῆρχε Ἐκκλησία οὔτε οἱ μεταξὺ πληρώματος καί Θεοῦ διαμεσολαβητές, οἱ ἱερεῖς, πού κατέχουν θεόθεν τήν ἀποκλειστικὴν ἐξου-

σία ὀργάνωσις καί τέλεσις τῆς προσευχῆς. Ὁ ἀ-λειτουργῆτος πιστός, ὁ ἀ-κοινωνῆτος πιστός, ὁ πιστός πού δέν προσεύχεται κατὰ τόν καθιερωμένον τρόπο, δέν εἶναι πιστός.

Ἡ προσευχὴ, λοιπόν, εἶναι ἡ ὀργανωμένη ἐπικοινωνία τοῦ πιστοῦ μέ τὸ θεῖον, στή δάση ἑνός πολὺ ἀυστηροῦ καί λεπτομερῆτικου τυπικοῦ, τό τελετουργικὸν τυπικὸν τῆς προσευχῆς εἶναι ὁ δίαυλος ἐπικοινωνίας πρὸς τὸ Θεόν. Χωρὶς αὐτόν τὸ δίαυλον, τὴ θεομοποιημένη τελετουργικὰ πρακτικὴ τῆς συλλογικῆς καί ἀτομικῆς προσευχῆς δέν ὑπάρχει Θεός, δηλαδὴ δέν ὑπάρχει πιστός. Ὁ Μέγας πομπὸς τῶν πάντων ἐπὶ τοῖς πᾶσι, ὁ Παμμέγιστος, καί ὁ μικρὸς δέκτης, ὁ νῆπιος, ὁ ἀδύναμος καί μιαιφόνος συνδέονται μεταξὺ τους μέ τὸ δίκτυον τῶν πρακτικῶν τῆς προσευχῆς, μέ τὸ κανάλι τῶν δεήσεων καί τῶν προσευχῶν θά μπορούσαμε νά ποῦμε, σέ σύγχρονη ὀρολογία. Ἡ χριστιανικὴ θρησκεία ἄλλωστε, μέ τὴν ὀρολογία πού χρησιμοποιοῦν γιά νά ὀρίσει καί νά ὀργανώσει τὴ μυστηριακὴ ἔνωσι τοῦ πιστοῦ μέ τὸ θεῖον, τὴ θέωσι, δέν ἀφήνει καμία ἀμφιβολία. Στὴν ἔκκλησία τοῦ Χριστοῦ καί στό ναὸ -οἶκον τοῦ Θεοῦ, στὴν ἔκκλησίαν πού λέμε, τελεῖται ἡ Θεία Κοινωνία, ἡ μεταδίδωσι τῆς Θείας Χάριτος μέ τὴν μετάληψιν τῶν Ἀχράντων Μυστηρίων, μ' αὐτὴ τὴ μυστηριακὴ συμβολικὴ θεοφαγία, ὅπου ἡ ἐπικοινωνία, χάρις στή Θεία Μετάληψιν, γίνεται πράξι ὕλική, σωματικὴ, πόσις καί βρώσις τοῦ «ἴδιου» τοῦ Αἵματος καί τοῦ Σώματος τοῦ Θεοῦ.

Καί βέβαια ὑπάρχει ἀνάδρασι, ἀπὸ τὸν πιστὸν πρὸς τὰ θεῖα, ἀφοῦ καί ὁ πιστός κατέχεται ἀπὸ τὸ δίκτυον ἐπικοινωνίας, καί ἔχοντας τὴν ἄλλη ἄκρην τοῦ δικτύου, γίνεται κι αὐτὸς πομπὸς καί ἀναπέμπει τὰ σήματά του, τὰ πειστήρια τῆς εὐσέβειάς του, τῆς ταπεινώσεώς του, τῶν εὐχαριστιῶν, τῶν δοξολογιῶν, τῆς μετάνοις, τῶν ἐξομολογήσεων του, ἐκφράζει τὸ δέος καί τὸ θαυμασμὸν του γιά τὰ θαυμαστά ἔργα τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ καμιά φορὰ ὁ ἀσεβὴς ξεσπάει σέ φοβέρες καί χριστοπαναγίες. Ἡ ἀσεβεία κι ἀκόμη πιὸ πολὺ ἡ ἀπιστία δέν εἶναι τίποτ' ἄλλο ἀπὸ τὴν παραβίασι τοῦ Τυπικοῦ, ἡ ἀποκαλωδίωσι, ἡ ἔξοδος μέ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπο ἀπὸ τὸ δίκτυον.

Γιά νά λειτουργήσῃ ὅλο αὐτὸ τὸ δίκτυον τῆς ἐπικοινωνίας προϋπόθεσι εἶναι ἡ πίστις. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ πού ὑπάρχει ἡ πίστις τότε ὅλο τὸ σύστημα τελετουργιῶν, ἀναπαραστάσεων, συμβολοποιήσεων καί προσευχῶν τῆς θρησκείας λειτουργεῖ ἄψογα ἢ, πράγμα πού εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἴδιον, ἀπὸ τὴ στιγμὴ πού οἱ ἄνθρωποι χρησιμοποιοῦν τὸ δίκτυον ἐπικοινωνίας τῆς προσευχῆς, ἀπὸ τὴ στιγμὴ πού διακονεῖται τὸ μέσον μέ τὸ συλλογικὸν καί ἀτομικὸν πρᾶττειν τῆς προσευχῆς, ὑπάρχει ἡ πίστις.

Υπάρχει ή πίστη στην αλήθεια του μέσου, τό μέσον είναι τό μήνυμα κατά τήν μακλοναυική ρήση, και είναι τό μέσον τό ίδιο πού κατασκευάζει τά μυστήρια πού πιστεύονται, κατασκευάζει τήν εικονική πραγματικότητα τής πίστης, τή θρησκευτική virtual reality. Μέ τήν πίστη στό μέσον ή εικονική πραγματικότητα του θείου κόσμου προσλαμβάνεται ως ύπαρκτή αν και ασύλληπτος στην άπειρη όλότητά της για τίς πεπερασμένες δυνατότητες τής ανθρώπινης έννόησης, διά του μέσου τής προσευχής ή virtual reality θά νοηματοδοτήσει και τήν πραγματική πραγματικότητα πού ζούν οι άνθρωποι. Έπαναλαμβάνω ότι τό κομβικό σημείο στην όλη υπόθεση, χωρίς τό όποιο δέν υπάρχει τό θρησκευτικό οικοδόμημα ως μαζική ανθρώπινη πρακτική είναι ή προσευχή, ή «τεχνολογία» τής προσευχής, διότι μόνον διά τής ατομικής και συλλογικής προσευχής ή θρησκευτική πίστη υπάρχει όχι ως ιδέα, ως άποψη, ως φιλοσοφία ή συναίσθημα, αλλά ως ιδεολογία. Διότι μέσα στη θρησκευτική ιδεολογία υλοποιείται ή ιδέα, ή πίστη, σε συγκεκριμένα πρωτόκολλα πρακτικής συμπεριφοράς στά όποια είναι άποτυπωμένα τά σχήματα του καλού και του κακού, οι άξιες, οι άπαξιες, οι κανόνες, οι νόμοι, ή ευσέβεια, ή ταπείνωση, ή μετάνοια, αλλά και ή συνεχής υπόμνηση και καταδίκη τής Παράβασης

και των άπειρων μορφών τής παραβατικότητας, δηλαδή του πειρασμού και τής άμαρτίας.

Ό Χέγκελ έλεγε ότι ή ανάγνωση τής έφημερίδας είναι ή προσευχή τής καθημερινότητας. Κι εδώ έχουμε ένα μέσον επικοινωνίας, μία άλλη τεχνολογία τής νεωτερικότητας, κι εδώ λειτουργεί ένα δίκτυο πού συνδέει πομπό και δέκτη. Προϋπόθεση λειτουργίας αυτού του δικτύου δέν είναι ή παντοδυναμία του μέσου, εδώ τό μέσον δέν είναι τό μήνυμα. Η έφημερίδα ως μέσον δέν διαθέτει υπερβατικές ιδιότητες, δέν στηρίζεται στον υπερβατικό λόγο. Ό υπερβατικός λόγος τής προσευχής κατασκευάζει πραγματικότητες έξ άποκαλύψεως, ανεξάρτητα από τήν πραγματική, δηλαδή τήν αντικειμενική πραγματικότητα πού υπάρχει ανεξάρτητα από τίς κατασκευές, τίς υπερβατολογικές ή τίς όρθολογικές είτε του Θείου είτε του Όρθου Λόγου. Στην προσευχή του πιστού πρωτανεύει όχι ή πραγματικότητα αλλά ή εικονική πραγματικότητα. Στην «προσευχή τής καθημερινότητας», στην ανάγνωση τής έφημερίδας, πρωτανεύει ή «πραγματική» πραγματικότητα, ό μεταξύ των ανθρώπων λόγος για τήν πραγματικότητα, δηλαδή ό δικός τους λόγος για τήν πραγματικότητα πού ζούνε, λόγος πληθυντικός, πολυφωνικός, αντιφατικός, βέβηλος. Στην έφημερίδα υπάρ-

χουν λόγοι πολλοί, «λόγοι δισοί». Στή μιὰ περίπτωση ἡ ἐξ ἀποκαλύψεως ἀλήθεια· στήν ἄλλη περίπτωση οἱ ἐξ ἀνα-γνώσεως, οἱ ἐξ ἀνα-γνωρίσεως ἀλήθειες, καὶ πολλὰ ψέματα, τὰ ψέματα τοῦ ὑποκειμενισμοῦ τῶν ἀνθρώπων τῆς πλάνης τῶν ἢ τῆς ἰδιοτέλειάς τῶν. Στή μιὰ περίπτωση ὁ Θεῖος Λόγος καὶ ἡ ἀέναη ἀναπαράσταση τοῦ θείου δράματος, λόγος χωρὶς ἀντίλογο. Στήν ἄλλη περίπτωση ὁ ἀνθρώπινος λόγος, ὁ δέβηλος, ὁ βλάσφημος, ὁ κριτικός, ὁ ἐρευνητικός, ἡ ἀμφισβήσια, ἡ πολυσημία, ἡ ἀντιγνωμία, ἡ ἀφήγηση τῆς πράξης τῶν ἀνθρώπων, τοῦ δράματος τῶν ἀνθρώπων, τὰ πάθη τῶν ἀνθρώπων, τῶν ἀνθρώπων τὰ δράματα. Δηλαδή τὰ γεγονότα. Στήν προσευχή δὲν ὑπάρχουν γεγονότα. Ὑπάρχει μόνο τὸ γεγονός τοῦ θείου δράματος, ἄφατον καὶ ἄφραστον θαῦμα, δηλαδή μὴ γεγονός, παρὰ τὴν ἔμφαση ποῦ δίνει ἡ χριστιανικὴ θρησκεία στήν Ἐνσαρκωσὶν, ἀναγκασμένη νὰ δώσει μιὰ ὕλική ὑπόσταση, μιὰ ἀνθρώπινη διάσταση στὸν Θεῖο Λόγο. Ἀντίθετα, τὰ γεγονότα τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων εἶναι ὁ πυρήνας, ἡ καρδιά τῆς ἐφημερίδας. Ἀκριβῶς αὐτὸ ποῦ φώναζαν οἱ ἐφημεριδοπῶλες: *Ἐφημερίδες, γεγονότα, γεγονότα!* Γεγονότα πάσης φύσεως: οἰκονομικά, πολιτικά, κοινωνικά, καλλιτεχνικά, πολεμικά, προσωπικά, καθημερινὰ καὶ γνῶμες πάνω σ' αὐτά, ἀπειρες γνῶμες, γνῶμες καὶ ἀφηγήσεις γραμμένες καὶ ἀναγνώσιμες, ἀναγνωρίσιμες στήν ἀλήθεια ἢ τὸ ψεῦδος τους ἀπὸ τὸν καθένα, μιὰ καὶ ὁ καθένας μπορεῖ, ὕστερα ἀπὸ αἰῶνων πάλη γιὰ τὸν ἀλφαριθμητισμὸ, νὰ τὰ προσεγγίσει χάρις στὸ φοβερό ὄπλο τῆς γραφῆς καὶ τῆς ἀνάγνωσης.

Ἄν δοῦμε τὴν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ, ὅπως προτείνει ὁ Γάλλος φιλόσοφος Ντεμπραί, κάπως μακροσκοπικά, θὰ διαπιστώσουμε ὅτι ἡ πορεία τοῦ πολιτισμοῦ πέρασε ἀπὸ τὴ λογοσφαιρα στὴ γραφόσφαιρα καὶ ἀπὸ τὴ γραφόσφαιρα εἰσέρχεται τώρα στὴ διντεόσφαιρα. Ἀπ' τὰ ἀρχαῖα χρόνια ὡς τὸν Γουτεμβέργιο ἔζησε κάτω ἀπὸ τὴν κυριαρχία τοῦ προφορικοῦ λόγου εἴτε αὐτὸς ἦταν φιλοσοφικός, ποιητικός, ἐπιστημονικός καὶ ὀρθολογικός εἴτε μυθολογικός καὶ θρησκευτικός. Ὁ λόγος τοῦ πιστοῦ εἶναι προφορικός, καὶ μάλιστα στερεοτυπικός, εἶναι λόγος προκατασκευασμένος, δὲν εἶναι δικὸς του λόγος, ἀλλὰ λόγια ποῦ ὁ μηχανισμὸς τῆς προσευχῆς τοῦ ἔβαλε στὸ στόμα καὶ σ' αὐτιά. Ἀπὸ τὸν Γουτεμβέργιο ὡς τὶς μέρες μας, ὁ κόσμος ἔζησε μὲ τὴν κυριαρχία τῆς γραφῆς καὶ τῆς ἀνάγνωσης, ὡς κύριου μέσου ἐπικοινωνίας τῶν ἀνθρώπων ἀλλὰ καὶ ὡς κύριου μέσου παραγωγῆς πολιτισμοῦ. Σήμερα περνᾶμε στήν ἐποχὴ τῆς κυριαρχίας τῆς εἰκόνας ὡς κύριου μέσου ἐπικοινωνίας καὶ παραγωγῆς πολιτισμοῦ, τῆς εἰκόνας ὡς μέσου κατασκευῆς εἰκονικῶν πραγματικότητων, κυριαρχίας τοῦ εἰκονισμένου φαίνεσθαι, τοῦ ὁμοιώματος πάνω στὸ εἶναι. Similacrum, ὁμοίωμα = φάντασμα. Ἀλλὰ ἐπειδὴ τὰ πράγματα δὲν γίνονται μόνο τους κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίνευση κάποιου παντοδύναμου πνεύματος τῆς «ἐποχῆς», ἐπειδὴ ἡ «ἐποχὴ» μας δὲν εἶναι μιὰ ὑπερβατικὴ ὄντοτητα ποῦ ὑπαγορεύει τὰ ρήματά της καὶ τὶς διαταγές της ἀλλὰ κατασκευάζεται ἀπὸ ἐκείνους ποῦ ἔχουν τὴ δύναμη νὰ τὴν κατασκευάζουν, πρέπει νὰ λέμε τὰ πράγματα μὲ τὸ ὄνομά τους. Ὅπως ἡ προσευχὴ εἶναι μιὰ ἀνθρώπινη πρακτικὴ ποῦ δὲν ἐπιβλήθηκε στὸν ἀνθρώπου χάρις σὲ κάποια ὑπερφυσικὴ ἢ ἐμμενὴ δύναμη, ἀλλὰ τὴν ἐπέβαλαν ἄνθρωποι στὸς ἄλλους ἀνθρώπους ἱεροποιώντας, ἀκριβῶς, τὸ λόγο τῆς προσευχῆς, θέτοντάς τον στὸν ἄβατο χωρὸ τοῦ ὑπερφυσικοῦ, ἀναπτύσσοντας μιὰν καταπληκτικὴ καὶ ἐμπνευσμένη τεχνολογία ποῦ ἐνοσμάτωσε ὅλες τὶς προηγούμενες συμβατές λατρευτικὲς τεχνολογίες καὶ ἀποβάλλοντας τὶς ἀσύμβατες (φιλοσοφίες, μορφές τέχνης, ἀναπαράστασεις, κοινωνικὲς καὶ διανθρώπινες σχέσεις, ἠθικοὺς κανόνες) ἔτσι καὶ ἡ τεχνολογία τῆς διντεόσφαιρας κινεῖται ἀπὸ τὴ βιομηχανία

τῆς κατασκευῆς ὁμοιωμάτων ποῦ ὀνομάζονται Μέσα Μαζικῆς Ἐπικοινωνίας καὶ ποῦ (ἀνα)κατασκευάζουν τὴν κοινωνία μὲ τὴν ἐπικοινωνία, ἐπιβάλλοντάς την στὸς ἀνθρώπους σὰν καθημερινὴ ἀναγκαῖα πρακτικὴ, σὰν καθήκον. Ποιὸς πιά μπορεῖ ἀτιμωρητὶ νὰ ζεῖ τὴν ἐποχὴ του χωρὶς τὴν καθημερινὴ πρακτικὴ τῆς τηλεθέας, χωρὶς νὰ βλέπει τὸν κόσμο ποῦ τοῦ προσφέρεται νὰ βλέπει; Ἐδῶ βέβαια δὲν ὑπάρχει Θεός, ὑπάρχει ὁμοῦς ὁ θεός-θεατῆς. Θεός, θεατῆς: ὁμόρριζες οἱ λέξεις. Θεῶνται καὶ οἱ δύο, βλέπουν. Ὁ Θεός βλέπει αὐτὸ ποῦ δὲν εἶναι ὁ ἴδιος, τοὺς ἀνθρώπους. Ὁ θεατῆς βλέπει ἐπίσης αὐτὸ ποῦ δὲν εἶναι ὁ ἴδιος, ἀλλὰ τὸ ὁμοίωμά του, τὸ φάντασμά του.

Ἄλλωστε ἡ ἱστορικὴ φάση τῆς λογοσφαιρας, ἂν κρατήσουμε αὐτὸ τὸ σχῆμα, ἔχει περισσότερες ὁμοιότητες μὲ τὴν ὑπὸ διαμόρφωση διντεόσφαιρα τῆς σημερινῆς ἐποχῆς παρὰ μὲ τὴν ἱστορικὴ φάση τῆς γραφόσφαιρας. Ἡ βασικὴ ὁμοιότητα ποῦ κάνει τὴ σημερινὴ ἐποχὴ τῆς διντεόσφαιρας νὰ μοιάζει μὲ τὴν μυθολογικὴ καὶ τὴ μεσαιωνικὴ εἶναι ὅτι καὶ στὶς δύο περιπτώσεις τὸ μέσον, ἡ εἰκόνα, ἐξισώνεται μὲ τὴν πραγματικότητα. Τότε ἡ προσευχὴ κατασκευάζει τὸν κόσμο κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωση τοῦ Θεοῦ, τώρα εἶναι ἡ τηλεοπτικὴ τεχνικὴ ποῦ κατασκευάζει τὴν εἰκόνα τοῦ κόσμου κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωση τῆς εἰκόνας μέσα σὲ μιὰ διαδικασία ἀέναης αὐτοαναφορᾶς.

Οἱ δύο θεολογίες —γιατὶ γιὰ θεολογίες πρόκειται, ἡ μιὰ μὲ θεὸ ἢ ἄλλη χωρὶς θεὸ—, παρ' ὅλα τὰ καλῶδια καὶ τοὺς ἠλεκτρονικοὺς ὑπολογιστὲς τῆς σύγχρονης, δὲν ἀπέχουν πολὺ. Καὶ στὶς δύο ἡ πραγματικότητα κατασκευάζεται ἐπιδεικτικὰ, σκηνοθετεῖται καὶ βλέπεται. Στὴν ἐποχὴ τῆς γραφόσφαιρας, ποῦ ἀφήνει τὴ θέση της σιγὰ σιγὰ στὴ διντεόσφαιρα, οἱ πραγματικότητες ἀναγνωρίζονται ἀποδεικτικὰ. Ἀνάμεσα στὴν ἀπόδειξη καὶ τὴν ἐπίδειξη, ἀνάμεσα σ' αὐτὲς τὶς δύο ἐκ διαμέτρου ἀντίθετες τεχνολογίες, ποῦ παραπέμπουν σὲ ἐντελῶς διαφορετικὲς κοινωνικὲς καὶ ἀτομικὲς πρακτικὲς, ἀναδεικνύεται ἕνας νέος ἀνθρωπολογικὸς τύπος: ὁ μεταμοντέρνος ἄνθρωπος. Αὐτὴ ἡ ἀνθρωπολογικὴ μετάλλαξη —γιὰ τ' ὄνομα τοῦ Θεοῦ, δὲν μιλάω γιὰ μετάλλαξη τῶν γονιδίων οὔτε γιὰ κάποιο ἀρχαῖο προναθισμὸ τοῦ ἀνθρώπινου γένους σὰν τὰ κέρατα οινόκερου ποῦ φῦτρωναν στὸ κοτέλο τῶν ἀνθρώπων στὸν «Ρινόκερω» τοῦ Ἰονέσκο— εἶναι κατὰ βάση πολιτικὴ καὶ ἠθικὴ. Ἀπὸ τὴν τεχνολογία τῆς προσευχῆς ποῦ ἐπέβαλλε στὸς ἀνθρώπους τὴν ἐνατένιση πρὸς τὸ θεῖο καὶ τὴν εἰκονικὴ, τὴν ἄσαρκη ἀγάπη πρὸς τὸν Πλησίον (οὐκ ἔστι Ἕλλην ἢ βάρβαρος... πάντες ἐν Χριστῷ ἀδελφοί), οἱ ἄνθρωποι κατάφεραν νὰ ξεκολλήσουν, ὅσο ξεκόλλησαν, χάρις σὲ τιτάνεια πολιτικά καὶ πνευματικὰ ἔργα ποῦ ἔβαλαν τὴ σφραγίδα τους στὴν ἐποχὴ τῆς νεωτερικότητας καὶ ἔπλασαν τὸν ἄνθρωπο τῆς νεωτερικότητας. Ὁ ἄνθρωπος τῆς νεωτερικότητας εἶναι (ἢ μὴπως ἦταν;) *homo politicus*, ἄνθρωπος τῆς ἐτερότητας καὶ τῆς διαφορᾶς.

Ἡ μεταμοντέρνα ἀνθρωπολογικὴ μετάλλαξη ἀκυρώνει τὸν πολιτικὸ ἄνθρωπο καὶ ὀλοκλήρω τὸ ὄλοστάσιο τῆς πολιτικῆς τεχνολογίας, διότι καταργεῖ τὴ σωματικότητα τῆς πολιτικῆς, τὴ σωματικότητα τῆς πολιτικῆς συμμετοχῆς. Δεδομένου ὅτι ἡ μόνη ἢ περίπου ἡ μόνη συλλογικότητα στὴν ὁποία παραπέμπει ἡ τηλεθέαση εἶναι ἡ συλλογικότητα τοῦ οἴκου, ἀποδυναμώνονται οἱ ἀνοικτές, δυναμικὲς καὶ ἐθελοντικὲς συλλογικότητες ὅπως τὰ κόμματα, οἱ ὀργανώσεις, τὰ σωματεία, τὰ συλλαλητήρια, οἱ συγκεντρώσεις, δηλαδή οἱ διαδικασίες συλλογικῆς πράξης καὶ συλλογικῆς γνώσης. Ἡ πρώτη πράξη τῆς ἀπολιτικοποίησης εἶναι ἡ ἀκίνητοποίηση, ὁ ἀκίνητος θεατῆς μπροστὰ στὸ θέαμα τῆς ὀθόνης του. Αὐτὸ ποῦ λέμε: «πῆγε σίτι τοῦ» ἢ αὐτὸ ποῦ μᾶς λένε: «κοίτα τὸ σίτι σου καὶ τὴ δουλειά σου». Θρυμματισμένη ἔτσι ἡ γενικὴ βούληση σὲ μοριακὲς ἀτομικὲς γνῶμες, ἐπιθυμίες ἢ φαντασιώσεις, ἀθροίζεται καὶ ἀναμετα-

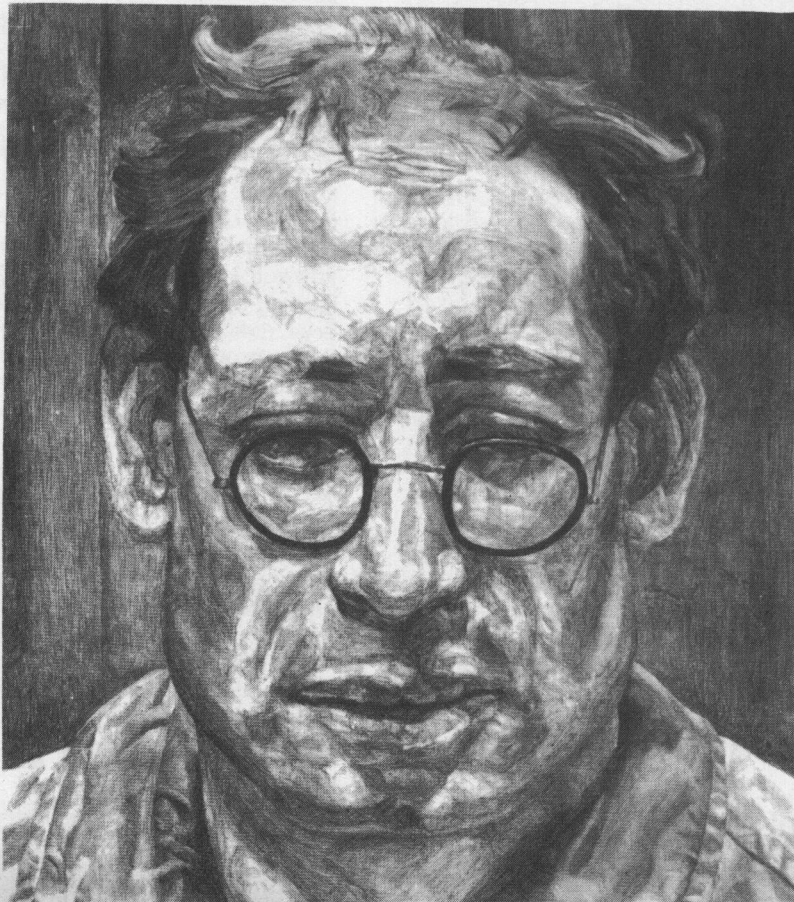
δίδεται στό θεατή ώς ό μέσος όρος τών μοναδοποιημένων ανθρώπων. Για νά κατασκευασθεί, όμως, ήλεκτρονικά ή εικονική πραγματικότητα χρειάζονται δισεκατομμύρια και ή αντίστοιχη τεχνολογία πού δέν άνήκει στόν καθένα. Σ' αυτόν τό χώρο κυρίαρχος είναι τό χρήμα, οί κυρίαρχοι τού χρήματος. Έτσι απορροφάται πλήρως τό πολιτικό από τό οικονομικό, είναι ή οικονομία τής αγοράς, ή περιβόητη άκροαματικότητα πού ύπαγορεύει στην πολιτική τά ρήματά της μέσα σέ καταπληκτικές άκολουθίες πού όνομάζονται «ένιαία σκέψη». Γι' αυτό τά μίντια είναι όχι μόνο κέντρα χειραγώγησης τής κοινής γνώμης αλλά κέντρα λήψης αποφάσεων πολιτικών, άφανή ώστόσο και άνεξέλεγκτα καθ' όσον ιδιωτικά. Τά ιδιωτικά έκδοτικοτηλεοπτικοδιαφημιστικά συγκροτήματα, στόν τόπο μας και διεθνώς, είναι τά κόμματα νέου τύπου πού άσκοϋν πολιτική έρήμην τών πολιτών χωρίς νά παραδιάζεται κανένα άπολύτως άρθρο τού Συντάγματος.

Η ιδιώτευση, ή ιδιωτικοποίηση, και έν τέλει ή άπολιτικότητα δέν είναι τίποτε άλλο παρά ή περιστολή τών αισθήσεων, τού νοϋ, τού σώματος ώς όλον σέ μία και μόνη διάσταση: στό βλέπειν, στό βλέμμα. Βλέπω άρα ύπάρχω, βλέπω άρα ύπάρχουν τά πράγματα χάρη στά βλέμματά μου, ύπάρχει ό,τι βλέπουν τά βλέμματά μου. Η κοσμοθέαση, ή τηλεκοσμοθέαση, αυτή ή νέα θεωρησιακή πρακτική παίρνει τή θέση τού πολιτικού πράττειν τού κόσμου, μαλαζώντας τήν προσωπική μυχιότητα, καταργώντας τή διαπροσωπική συνομιλικότητα. SOS. Υπάρχει, λοιπόν, άνάγκη για μία αντίθεωρησιακή πολιτική, για μία πολιτική επανίδρυσης τού δικαιώματος στην πολιτική. Αυτό είναι τό κύριο πολιτικό διακύβευμα τού καιρού μας στόν όποιο, ένώ οί έφιαλτικές μεταλλαγές έχουν δρομολογηθεί, ώστόσο ούτε ολοκληρώθηκαν ούτε είναι αυτονόητο ότι θά ολοκληρωθούν νομοτελειακά. Δέν ύπάρχει βασιλική όδός για κανένα. Ούτε για μās πού ύποχωρήσαμε ούτε για τούς άλλους πού προχώρησαν πολύ.

Εμείς ώστόσο πού ύποχωρήσαμε πρέπει νά σταθοϋμε στα

έντελως στοιχειώδη τής ζωής και τής πολιτικής, εκείνα τά πολύ απλά στοιχεία, τόσο απλά πού είναι αυταπόδεικτα, άπεριχώρητα, άτμητα και, κυρίως, έχουν νά κάνουν μέ τόν άνυπόφορο τρόπο ζωής, αυτό τό καθημερινό μουρμουρητό τής τηλεθέασης, τή σύγχρονη προσευχή μέ τούς ιερείς, τούς άρχιερείς, τίσ ιέρειες, τούς ψαλμούς και τούς άϊνους, τούς γκουρού και τούς φελλούς τής ψευδαισθητικής πλήρωσης.

Θά χρειασθεί νά επανέλθουμε. Γιατί κι εγώ, σέ τούτο τό τρίτο κείμενο πού δημοσιεύεται εδώ μέ τόν τίτλο «άπεταξάμην τήν πολιτική», όπου προσπάθησα νά δώ τούς μηχανισμούς άποθεμελίωσης τής πολιτικής, στην πραγματικότητα σταματώ εκεί άπ' όπου θά έπρεπε ν' άρχίσω. Άλλά μου φαίνεται ότι είναι άνάγκη νά πάρουμε στα σοβαρά τήν κατάστασή μας. Πώς τάχα άνεχόμαστε τόν Παμμέγιστο πομπό και μεις στην άλλη άκρη, δέκτες, ζούμε μέ τήν αυταπάτη ότι βλέποντας ή τηλεφωνώντας στόν Τσίμα ή στόν Παναγιωτόπουλο γινόμαστε και μεις πομποί και εξαναγκάζουμε τόν Σκάι ή τό CNN νά γίνει δέκτης; Προεξοφλώ ένα συμπέρασμα: *πολιτική για κι από τούς πολλούς και ΜΜΕ είναι πράγματα άσύμβατα*. Δέν θά πρότεινα βέβαια τό άνόητο σύνθημα «σπάστε τίσ όθόνες σας», πού έσχάτως κοσμεί κάποιους τοίχους στα Έξάρχεια, ούτε τό έξίσου άνόητο «ένα, δύο, τρία, πολλά τόκ σου», αλλά καλά αυτά, «δικά μας». Από τήν τεχνολογία τής προσευχής και τής επικοινωνίας μέ τόν Θείο Λόγο οί άνθρωποι άποσπάστηκαν άπαντώντας μέ τήν τεχνολογία τής όργάνωσης, μέ τό *όργανωμα τού έαυτού τους*. Αν πράγματι δέν είμαστε θρησκοί, δέν μπορεί νά μās βολεύει ή λογική τής σύγχρονης προσευχής, χωρίς πίστη στόν Θεό μάλιστα. «Όταν πεθαίνει ό θεός βγαίνουν τά φαντάσματα», έλεγε ό Νοβάλις. Άλλά δέν είναι όλα νεκρά στόν πολιτισμό τής Άριστερας. Εκείνη ή τεχνολογία τής όργάνωσης τών άριστερών, πού έλεγα στό προηγούμενο κείμενο, δέν είναι πράγμα νεκρό, ώστε νά μās κατέχουν και νά μās ισκιώνουν τά φαντάσματα τής εικονικής πραγματικότητας. Μās χρειάζεται άκόμη για καιρό, για πολύ καιρό.

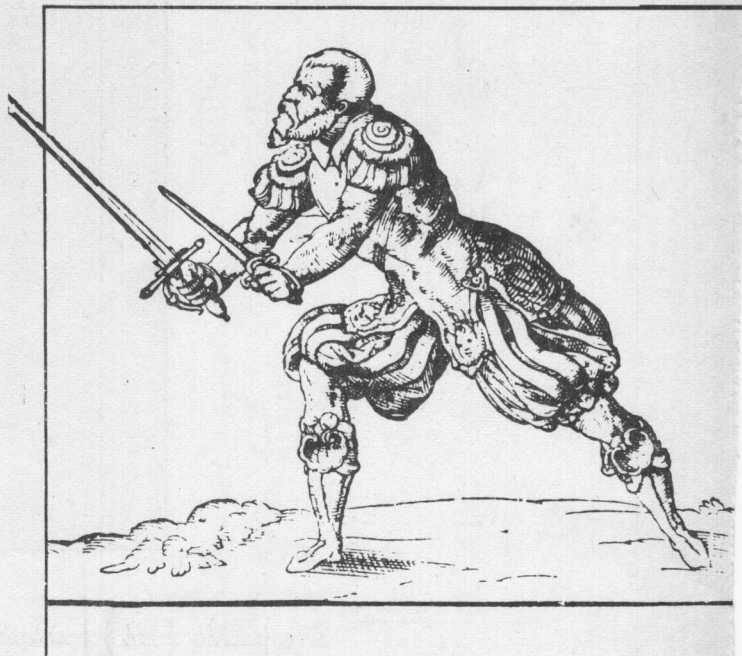
Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΔΙΑΝΟΥΜΕΝΩΝ

της Βάσως Κιντή

Ένα θέμα που επανέρχεται διαρκώς με μικρές παραλλαγές τα τελευταία χρόνια είναι ο ρόλος των διανοουμένων σήμερα. Τό θέτουν κυρίως δημοσιογράφοι σε εφημερίδες, όπως πρόσφατα στην *Καθημερινή* και στα *Νέα*, ζητώντας από εκπροσώπους της πνευματικής ζωής (πανεπιστημιακούς, συγγραφείς, καλλιτέχνες) να μαρτυρήσουν γιατί σιωπούν μπροστά στα τόσα προβλήματα, την κατάρρευση των ιδεολογιών, την έκπτωση των αξιών, τη γενική κατάρπωση και κρίση. Δέν τούς κατηγορούν προφανώς προσωπικά αλλά τούς έγκαλούν ως κοινωνική κατηγορία για όλιγωρία και αδράνεια. Τί είναι αυτό που τούς καταμαρτυρούν; Τί δέν κάνουν σήμερα οί διανοούμενοι;

Δέν έχουν λόγο ανατρεπτικό, δέν έχουν λόγο κριτικό, δέν κινητοποιούν τό λαό, δέν εμπνέουν τό λαό, δέν εκφράζουν τό λαό, δέν του προσφέρουν βεβαιότητες μέσα στις τρικυμίες των ανατροπών, δέν του παρέχουν τό λόγο, δέν του δίνουν τό όραμα για νά αντιδράσει και νά ανασυνταχθεί. Αιτά δέν κάνουν οί διανοούμενοι. Δέν αναλαμβάνουν τίς ευθύνες τους, δηλαδή ρόλο ήγητικό ώστε νά μάς σύρουν από την άκνησία και τό τέλμα. Στην άπελπισία μας τά φορτώσαμε όλα στους διανοουμένους. Ό κλονισμός τής έμπιστοσύνης στα κόμματα και στους πολιτικούς οδήγησε στην έναπόθεση όλων των ελπίδων σ' αυτούς. Αφού δέν τραβάει τό αυτοκίνητο, που λέει και ό Άνδριανόπουλος, και σκάρτεψαν κι οί οδηγοί, άς τό εγκαταλείψουμε τελείως. Άς πάμε πάλι από την αρχή, μέ τά πόδια, μέ τούς προφήτες νά οδηγούν μπροστά, νά σκορπίζουν τά σκότη, νά δείχνουν τό όραμα. Έμεις θά ακολουθοΰμε, μαγεμένοι στην ψυχή από τούς καλλιτέχνες, φωτισμένοι στο μυαλό από τούς ακαδημαϊκούς. Ένα ισχνό έστω ανάλογο των φιλοσόφων και των διανοητών του Διαφωτισμού φαίνεται νά αναζητούν οί δημοσιογράφοι και μέσω αυτών ίσως ή κοινή γνώμη. Λέω ίσως, γιατί τό μεγάλο κοινό, προς τό παρόν, μάλλον αποκοιμείται χαζεύοντας βεντέτες τής τηλεόρασης σε διάφορους ρόλους — ήθοποιούς π.χ. που μεταμορφώνονται σε διανοητές, σε πολιτικούς, στο τέλος, ή και από την αρχή σε τιμητές. Δέν φαίνεται αυτό τό κοινό νά νοιάζεται και τόσο «νά σωθεί», και μάλιστα από τούς διανοουμένους. Δέν περιμένει τίποτα απ' αυτούς και δέν τούς ταλαιπωρεί μέ αιτήματα. Συνήθισε ν' άκούει κοινοτοπίες και έλαφρότητες για όλα τά θέματα, από τά πιό σοβαρά ως τά πιό τετριμμένα.

Ό κριτική στους διανοουμένους φαίνεται νά γίνεται μέ μέτρο ένα παρελθόν που ανακαλείται ως υπόδειγμα, μέ την έννοια ότι τότε οί άνθρωποι του πνεύματος και των τεχνών, κα-

τά την εύστοχη διατύπωση του Σάρτρ, «φύτρωναν εκεί που δέν τούς έσπερναν». Παίρνοντας αποστάσεις από τό ρόλο που τούς επέβαλλε στενά ή ειδικό τητά τους μιλούσαν για ζητήματα του δημόσιου χώρου από μιá όπτική που δέν δεσμεύεται από περιορισμούς συγκυριακούς αλλά άπαντά στις έπιταγές του όρθου λόγου. Έτσι ή κριτική τους ήταν άσυμβίβαστη, άμερόληπτη, βαθιά. Παραδείγματα τέτοια, κυρίως από τό χώρο τής τέχνης όπου χρειάζεται και τό αίσθημα, είχαμε και στην Έλλάδα, ακόμα και στο πρόσφατο παρελθόν. Οί διανοούμενοι και οί καλλιτέχνες όχι μόνο έξέφρασαν αλλά και μόρφωσαν συλλογικές συνειδήσεις, βοήθησαν τούς ανθρώπους νά εμπνευσθούν, ν' άγωνισθούν, νά δημιουργήσουν. Συνδεδεμένοι στον αιώνα μας μέ κινήματα άμφισβήτησης, τελικά μέ την Άριστερά, αναδείχθηκαν σε καθοδηγητικές μορφές, σε σύμβολα χρονικών περιόδων και παρατάξεων. Αιτή ή σύνδεσή τους μέ τά κινήματα, μέ συλλογικότητες ζωντανές έκανε την παρέμβασή τους πολιτική, τό λόγο τους δραστικό. Δέν μιλούσαν πιά έν όνόματι μιās άχρονης λογικής και όρθότητας. Δέν κήρυτταν

ΩΝ ΣΗΜΕΡΑ

ἀφ' ὑψηλοῦ, δέν στέκονταν μακριά, ἀλλά ἐμπλέκονταν στίς ἐπί μέρους μάχες, στά πρακτικά ζητήματα τῶν πολιτικῶν ἀγῶνων. Ἐπαιρναν τελικά θέση.

Ἡ καρικατούρα αὐτῆς τῆς στρατεύσεως κυριάρχησε στήν Ἑλλάδα κατά τή μεταπολίτευση, ὅταν οἱ διανοούμενοι, στοιχισμένοι σέ πολιτικά κόμματα, κοσμοῦσαν τίς ἐκδηλώσεις τους, γέμιζαν τά φεστιβάλ τους, ὑπέγραφαν αὐτόματα τά μανιφέστα τους, πολλαπλασίαζαν σωματεῖα-σφραγίδες — εἰρήνης, πολιτισμοῦ, ἀλληλεγγύης. Ἐκεῖ δέν πρόσφεραν κατά κανόνα τή γνώμη τους, τά ἐπιχειρήματά τους, τήν κρίση, ἀλλά τό ὄνομά τους, πού μπορεῖ μὲν νά εἶχε φτιαχτεῖ ἀκόμη καί μέ τρόπο ξένο πρός τίς ἀρχές καί τούς τρόπους τῆς Ἀριστερᾶς, ἀλλά, ἀκριβῶς γι' αὐτό, ἦταν δυνατόν νά ἐξαργυρωθεῖ πολλαχῶς. Ἐτσι ἡ σχέση διανοουμένων καί Ἀριστερᾶς κατά τό πρόσφατο παρελθόν εἶχε ἐκπέσει ἐπανειλημμένα σέ μιὰ ἀγοραῖα συναλλαγῆς.

Ἀπό ἀντίδραση σ' αὐτή τήν κατάσταση παρακμῆς πολλοί

διανοούμενοι ἀποσύρθηκαν ἀπό τόν δημόσιο χῶρο, κατέφυγαν σέ μιὰ σιωπῆ ἀξιοπρέπειας. Εἶναι κι αὐτή μιὰ στάση πολιτική, ἕνας τρόπος νά στρατεύεται κανεῖς στή σημερινή συγκυρία. Στή θέση τῆς ἔωλης συνθηματολογίας, τῆς κολακείας τοῦ κοινοῦ, τῆς ἀνώδυνης παραγωγῆς καί ἀναπαραγωγῆς κοινοτοπιῶν, τῆς θωπείας καί τοῦ ἐγκώμιου ἐνός νωθροῦ μέσου ὄρου, ἔρχεται μιὰ σιωπῆ πού δέν εἶναι βουβή. Εἶναι ἕνα σῆμα κινδύνου. Ὡς ἐνεργός σιωπῆ δέν πρέπει νά ἐξισώνεται μέ τόν ἀναχωρητισμό, τήν ἀπομόνωση, τήν ἐρημία, τήν καταφυγή καί τήν προσήλωση στά στενά ὄρια ἐνός ἐπαγγελματικοῦ χώρου. Καλοί ἐπιστήμονες καί σπουδαῖοι καλλιτέχνες μακριά ἀπό τόν τόπο τῶν κοινῶν ὑπῆρξαν καί θά ὑπάρχουν πάντοτε. Δέν εἶναι, ὁμοίως, αὐτοί πού ἐγκαλοῦνται ὡς διανοούμενοι.

Ὡς διανοούμενοι, αὐτοί δηλαδή πού αἰρονται ὑπεράνω τῆς ἐπιστήμης ἢ τῆς τέχνης τους, αὐτοί πού ἐνδιαφέρονται γιά τά κοινά ὡς πολῖτες, ἔχουν σήμερα νά ἀποφύγουν τρεῖς κινδύνους. Νά φλυαροῦν σέ μιὰ ἐπιφάνεια ματαιοδοξίας, νά δουδαθοῦν μέ τρόπο μόνιμο, ἢ τέλος σ' ἕναν παροξυσμό δονκιχωτισμοῦ ὑπό τό κράτος αὐτῶν τῶν ὑπόγειων κελευσμάτων πού τοὺς ἀπευθύνουν ἀνησυχοῦντες δημοσιογράφοι, νά ἀναλάβουν τό ρόλο τοῦ σωτήρα, εἴτε μέ τό προσωπικό παράδειγμα τοῦ ἀκτιδισμοῦ, εἴτε ἀναλαμβάνοντας νά παράγουν ἐκ τοῦ μηδενός τό νέο ὄραμα τῶν μαζῶν. Οἱ ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων καί τῶν τεχνῶν θά ὑπάρξουν ὡς διανοούμενοι ἂν εἶναι συγχρόνως καί διανοούμενοι, κατά τήν ἐκφραση νομίζω τοῦ Διονύση Σαββόπουλου. Ἄν δηλαδή πιάσουν τά μηνύματα τῶν καιρῶν καί δέν πολιτεύονται μέ δάση ἀναχρονισμούς, φαντάσματα καί οὐτοπίες. Ἡ ἄχρονη ἠθική τοῦ καλοῦ καί τοῦ κακοῦ ἔγινε διά τοῦ μαρξισμοῦ πολιτική χαρακωμάτων καί ἀντιπαραθέσεων. Αὐτές οἱ γραμμές πρέπει νά χαραχθοῦν ὄχι μόνο στήν πολιτική πρακτική ἀλλά καί στή θεωρία. Ἡ συγκρότηση νέων βεβαιότητων, πού θά ἀντικαταστήσουν τή ρευστότητα, τήν ἀπορία, τόν σκεπτικισμό, δέν θά περῶνῃ, ὁμως, ἀπό ἀπλές ἀσκήσεις ἐπί χάρτου. Οἱ διανοούμενοι δικαιώνουν τό ὄνομά τους ὅταν, διά τοῦ ξενισμοῦ ἀπό τήν εἰδική τέχνη τους, συντάσσονται, ἐμπνέονται καί, μέ τή σειρά τους, μορφώνουν συλλογικότητες καί κινήματα. Ἀκόμη κι ὅταν σιωποῦν, ὄχι ἀπό μισανθρωπία καί ἐγωισμό, ἀλλά ἀπό ἕνα αἶσθημα εὐθύνης, στρατεύονται. Οἱ δημοσιογράφοι διάζονται. Θέλουν μέσ στή βουή τῆς ἀγορᾶς γρήγορα νά ξεμπερδεύουν μ' ἕνα ἕνα τά θέματα. Ἀπό καιροῦ εἰς καιρόν θυμοῦνται καί τοὺς διανοουμένους.

ΟΙ ΒΛΑΒΕΡΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥ ΦΙΛΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΜΑΣ

του 'Αριστείδη Μπαλτά

Δέν είμαι επαγγελματίας ιστορικός. Διεκδικώ μόνον, όπως ό καθένας μας άλλωστε, τή δική μου σχέση με τήν ιστορία του τόπου μας γιατί, πολύ απλά, θέλω νά καταλάβω τό πού δρισκόμαστε και τό κατά πού τραβάμε. 'Επειδή δέ ή κατανόηση δέν μπορεί ποτέ νά επιτευχθεί άδρόχοις ποσίν, αλλά προϋποθέτει, τουλάχιστον, τήν προσπάθεια, δηλαδή τόν κόπο, νά καταστεί τό πρόσ κατανόηση ρητό και κατά τό δυνατόν σαφές, διακινδυνεύω τά όσα ακολουθούν. 'Επιπλέον, καθώς ή σχέση μας με άντικείμενα όπως ή ιστορία — αλλά και ή κοινωνιολογία, ή λογοτεχνία ή ή φιλοσοφία — είναι άμεση, δηλαδή δέν μεσολαβείται αποκλειστικά από τά εξειδικευμένα έργαία των επαγγελματιών του είδους, διεκδικώ τό νά μήν τρομοκρατούμαι ύπέρ τό δέον από τόν καταγισμό τής βιβλιογραφίας και των παραπομπών και τή σύνολη άγνοιά μου. Βέβαια, αυτό έχει κόστος. Τό νά γράφω άγνωώντας έν πολλοίς αυτά πού άπασχολούν τήν οικεία επιστημονική κοινότητα ενέχει τόν κίνδυνο νά πώ πράγματα γνωστά άν όχι τετριμμένα, νά έκληφθαι ότι θεωρώ ως δικές μου "άνακαλύψεις" πού δέν είναι, νά άδικήσω παντοιοτρόπως τούς ειδικούς πού μόχθησαν, πού μέ δίδαξαν αυτά πού ξέρω χωρίς νά τό έχω συνειδητοποιήσει ή χωρίς νά τό θυμάμαι, νά πώ άκόμη και άνοσιές. Τό τίμημα, όμως, πού άντιστοιχεί στήν προσπάθεια νά σκεφθώ για δικό μου λογαριασμό είναι ακριδώς αυτό. Καί αυτό δέν έξαγοράζεται ούτε άποφεύγεται. Κατά συνέπεια, και για νά τό πώ μέ τρόπο σχεδόν ύπερφίαλο, γράφω άναλαμβάνοντας τήν ευθύνη του *Sapere aude!*, έκτιθέμενος σέ όλο τό κόστος πού αυτό συνεπάγεται.

Η σωματικότητα τής σχέσης με τήν ιστορία μας: μία μεθοδολογική παρατήρηση

Ο ιστορικός πού μελετά τήν ιστορία του δικού του τόπου άναπόφευκτα φέρει, εισάγει, έναποθέτει κάτι προσωπικά δικό του σέ αυτήν τή μελέτη, κάτι πού είναι σχεδόν σωματικό. Οι κατηγοριοποιήσεις, τά κριτήρια περιολόγησης, τά έννοιολογικά μέσα, οι βασικές ύποθέσεις πού άπαιτεί ή έλλογη έξιστόρηση κάποιων φαινομένων ή κάποιων πλευρών του παρελθόντος δέν μπορεί παρά "κάτι νά λένε" στόν ιστορικό ευθέως, από κάποιο δικό του "τόπο" νά προέρχονται, κάπου νά άκουμπάνε

πάνω του κατά τρόπο άμεσο και άδιαμεσολάβητο. Καί αυτή ή *σωματικότητα* δέν μπορεί παρά νά επιτελεί μία συγκεκριμένη μεθοδολογική λειτουργία: "Όσα "γνωρίζει" ευθέως ή αισθάνεται άδιαμεσολάβητα ό ιστορικός, εκείνα πού "νώθει", γίνονται σέ μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό καθοδηγητικός μίτος τής έρευνάς του και κριτήριο πού άποτιμά τήν όρθότητα των επιστημονικών του κρίσεων. Αυτά ισχύουν πολύ περισσότερο όταν πρόκειται για τή μελέτη τής σχετικά πρόσφατης ιστορίας, δηλαδή για τήν έρευνα φαινομένων του έγγύτερου παρελθόντος, των όποιων ό κύκλος τής ζωής δέν έχει ένδεχομένως κλείσει και των όποιων ή προσίδια χρονικότητα μπορεί νά έμπεριέχ' τό παρόν του ίδιου του ιστορικού.

Ισχυρίζομαι, ωστόσο, ότι, ύπό τήν προϋπόθεση ότι λαμβάνονται ύπόψη κάποιες ειδικές μεθοδολογικές προφυλάξεις, αυτή ή άναπόφευκτη σωματικότητα μπορεί νά μήν στοιχειοθετεί ύποχρεωτικά μεροληψία. 'Αντίθετα, αυτή μπορεί νά παρέχει — σωστότερα: *οφείλει* νά παρέχει, έφόσον άναγνωρίζεται ρητά και άντιμετωπίζεται κατάλληλα — έναν ιδιαίτερα χρήσιμο, άν όχι καθοριστικής σημασίας, γνώμονα για νά άποτιμηθεί ή όρθότητα τής ιστορικής άνάλυσης ενός φαινομένου πού άνήκει στό πρόσφατο παρελθόν. "Άλλωστε, κάπου έδώ άρθρώνεται ή ιστορία μέ τήν πολιτική, δηλαδή αυτός είναι ό κρίκος πού καθιστά τήν αίσθηση και τή γνώση τής ιστορίας πολιτικά δραστηική.

"Αν τά παραπάνω ισχύουν, δικαιούται κανείς νά επικαλείται προσωπικές έμπειρίες για νά στηρίξει, μέ όλες τίς άναγκαίες προφυλάξεις, μίαν ιστορική έκτίμηση.

Τό πρόβλημα τής εθνικής μας ταυτότητας

Οφείλουμε νά γνωρίζουμε πλέον ότι ό προσδιορισμός τής όποιασδήποτε ταυτότητας άποτελεί ιδιαίτερα πολύπλοκο ζήτημα. Καμιά ταυτότητα δέν είναι απλή, μονοδιάστατη, ευθέως άναγνωρίσιμη ως τέτοια. "Όλες οι ταυτότητες ένέχουν κατά τρόπο καθοριστικό ένα φαντασιακό στοιχείο, άν δέν συγκροτούνται αποκλειστικά από εκείνο, ενώ τό ίδιον μιάς ταυτότητας προκύπτει πάντοτε μέ τή μεσολάβηση ενός "άλλου". Δηλαδή αυτός ό "άλλος" δέν παραλείπει ποτέ νά άφήσει τουλάχιστον τό ίχνος του σέ ό,τι άποζητά τή δική του ίδια

ταυτότητα, δηλαδή σέ εκείνο τό όποιο, έπειδή και ένόσω άποζητά νά βρει τόν έαυτό του, δέν θέλει, γι' αυτόν άκριβώς τόν λόγο, νά έχει τίποτε νά κάνει μέ κανέναν "άλλο". Η διαλεκτική αυτή μεταξύ τού "έαυτού" και τού "άλλου" βρίσκειται, μεταξύ άλλων, ύποδειγματικά διατυπωμένη στό λακανικό «στάδιο τού καθρέφτη», όπου τό πρώτο ένικό πρόσωπο "άναγνωρίζει" τή σωματική του ταυτότητα και συγκροτείται φαντασιακά μόνο μέ τή μεσολάβηση τού βλέμματος, άκριβώς, τού "άλλου".

Μέ αυτά δεδομένα, τό έρώτημα πώς συγκροτείται μιά έθνική ταυτότητα γίνεται ιδιαίζόντως πολύπλοκο και πολλά ένδιαφέροντα έχουν γραφεί σχετικά. Ωστόσο δέν θέλω νά σταθώ καθόλου εδώ. Για όσα άκολουθούν, μου άρκει μιά διαπιστώση τής όποίας όλοι είμαστε μέτοχοι και μάρτυρες: ύπάρχει ένα πρόβλημα, μέ ιδιαίτερα πολλές και έν πολλοίς άνομοιογενείς μεταξύ τους συνιστώσες, σέ ό,τι άφορά τή δική μας έθνική ταυτότητα.

Τό ότι ή ταυτότητα τών Νεοελλήνων συνιστά πρόβλημα μās τό σφυροκοπούν ήδη άπό τήν έποχή τής Τουρκοκρατίας. Οί λογής εύρωλάτρες, δυτικόφρονες διαφωτιστές τού παρελθόντος ή ψυχοί στήν «άντικειμενικότητά» τους τεχνοκράτες τού παρόντος, άπό τή μιά πλευρά, και οί λογής διαπύσοι κήρυκες τής νεοελληνικής ιδιοπροσωπείας και τού άνάδελφου τού έθνους μας, ορθόδοξοι, νεοορθόδοξοι ή λαϊκοί, άπό τήν άλλη, πασχίζουν έκτοτε νά έντάξουν καθέναν άπό μās στό ιδιαίτερο στρατόπεδό τους γιά νά μās άποδώσουν κατά τρόπο άποκλειστικό τή δική τους έκδοχή γιά τήν ταυτότητά μας. "Όσο κι άν τό δίλημμα πού ύποδοσάξει αυτήν τή διαμάχη είναι, κατά τή γνώμη μου τουλάχιστον, έντελώς ψεύτικο, και κατά συνέπεια ή ίδια ή διαμάχη ιδιαίζόντως στείρα, ή έντυπωσιακή διάρκεια και ή συνεχιζόμενη έντασή τής ύποδηλώνει ότι αυτή συνιστά σύμπτωμα ενός πολύ ύπαρκτου προβλήματος. Η προσπάθεια νά διαγνώσουμε περί τίνος άκριβώς πρόκειται ίσως έχει νά μās διδάξει κάποια ένδιαφέροντα πράγματα γιά τό πρόσφατο παρελθόν μας, άρα και γιά τό παρόν μας και γιά τό μέλλον μας.

Γιά νά προτείνω άμέσως, μέ μίαν άκράια σχηματικότητα πού έγγίζει τά όρια τής θαναυσότητας, τήν κατ' έμέ πρέπουσα ιστορική διάγνωση (τήν όποία, προφανώς, δέν θεωρώ κατά κανέναν τρόπο δική μου άνακάλυψη!), ίσχυρίζομαι πώς ό,τι άποτελεί πρόβλημα σέ σχέση μέ τή δική μας έθνική ταυτότητα προέρχεται εύθέως και καθορίζεται έν πολλοίς άκόμη άπό τόν ρομαντικό φιλελληνισμό τών άρχών τού 19ου αιώνα, νοούμενου κατά μιά εύρύτερη έννοια. Μέ άλλα λόγια, οί σημερινοί Νεοέλληνες έχουνε πρόβλημα μέ τήν ταυτότητά μας έπειδή είμαστε προϊόντα, άλλα και θύματα, εκείνου τού άστερισμού μύθων, δοξασιών, ιδεοληψιών, άλλα και διορατικών και γόνιμων συλλήψεων πού προσδιόρισε στήν Εύρώπη μίαν πολνεπίπεδη καλλιτεχνική παραγωγή, πού όργάνωσε ένα άξιόμαχο κίνημα ιδεών και συνέβαλε, τουλάχιστον έμμέσως, στή συγκρότηση ενός συγκεκριμένου ιδεολογικού σχηματισμού, ιδεολογικού σχηματισμού ό όποιος άρθρώθηκε μέ ένα σύνθετο πλέγμα κοινωνικών, πολιτικών και κρατικών συμφερόντων σέ ό,τι άφορούσε τή δική μας άκρη τού κόσμου, καθορίζοντας έτσι, τουλάχιστον έν μέρει, τή διεθνή στρατηγική πού όδήγησε στήν ίδρυση και στή μετέπειτα όργάνωση τού νεοελληνικού κράτους.

Μολοντί ό Κόδοργκτον, ό Χένδεν ή ό Δεριγνύ, όπως και ό Καποδίστριας ή ό Όθων, μορφεύ κάλλιστα νά μήν ήταν διάλο αιθεροβάμονες ρομαντικοί, ή ιδεολογική, τουλάχιστον, συνεισφορά τού κινήματος τού ρομαντισμού στήν ίδρυση τού νεοελληνικού κράτους, δηλαδή στόν προσδιορισμό τής σημερι-

νης κρατικής μας ταυτότητας, ύπήρξε άπολύτως καθοριστική. Καθώς δέ, όπως άλλωστε έπεσήμανε πρόσφατα ό Χόμπσμπομ, ή έθνική και ή κρατική ταυτότητα συναρτώνται στενά ένώ είναι συχνά ή δεύτερη πού προσδιορίζει τήν πρώτη, ή αίσθηση πού έχουμε γιά τή δική μας έθνική ταυτότητα όφείλει περισσότερο άπ' ό,τι συμβαίνει μέ άλλους λαούς (τούς Γάλλους, τούς Ιταλούς, τούς Έσκιμώους...) στήν εικόνα πού έχει γιά μās, ή μάλλον πού έμείς έκλαμβάνουμε αυθόρμητα πώς έχει γιά μās, ό αντίστοιχος "άλλος" έν προκειμένου εκείνος ό συγκεκριμένος "άλλος" πού καθόρισε τήν κρατική μας ταυτότητα. Αν δέ άναγνωρίσουμε έπιπλέον πώς ό έν λόγω συγκεκριμένος "άλλος" πρωτοστάτησε στή συγκρότηση τής κρατικής μας ύπόστασης έπειδή επέλεξε, γιά δικούς του βασικά λόγους, νά μās προικίσει μέ τρισχιλιετή ιστορία και μέ ένδοξους προγόνους, κάνοντάς μας τήν τιμή νά μās θεωρήσει πρώτου βαθμού κληρονόμους τού κλέους τους, γίνεται προφανές πώς ή έθνική μας ταυτότητα προσδιορίζεται ως φιλελληνική (ή, κατοπτρικά, ως μισελληνική, δηλαδή φιλελληνική δύναμη), μέ όλόκληρο τό βάρος πού φέρει (μέ τή μορφή είτε τής λατρείας είτε τού μίσους) αυτό τό συστατικό, και γιά τόυτο φύσει άνεκπλήρωτο, χρέος. Έθνική μας ταυτότητα είναι, δηλαδή, τό είδωλο πού φανταζόμαστε πώς άτενίζει τό έγγενώς και άνεκαθεν φιλελληνικό ή μισελληνικό βλέμμα τού Μπάνρον, τού Μέτερνιχ και όλων τών Δυτικών όμοίων και έπιγόνων τους, είδωλο πού έκλαμβάνουμε πώς καταλαμβάνει τόν "τόπο" όπου βρισκόμαστε, δηλαδή πού νομίζουμε πώς είμαστε έμείς.

Είναι αυτού τού χαρακτήρα ή έθνική ταυτότητα ή όποία συγκροτεί τό ύπέδαφος τής στείρας διαμάχης πού άναφέραμε, προσδιορίζοντας τό ποιά είδωλα είναι σέ θέση νά λειτουργήσουν ως κατοπτρικά άλληλοκαθοριζόμενες έσωτερικές ταυτότητες. Έτσι, γιά μέν τόν φανατικό κήρυκα τής ιδιοπροσωπείας μας, ό δυτικός ρωμ τεχνοκράτης ταυτίζεται μέ τόν κατ' έξοχήν μισέλληνα, ένώ γιά τόν δεύτερο ό πρώτος συνιστά έναν άπλοίο, πλήρως πεπλανημένο φιλέλληνα. Έπιπλέον, αυτός ό τόσο ριζικός έτεροπροσδιορισμός τής έθνικής μας ταυτότητας δημιουργεί μιά μόνιμη, έξίσου φαντασιακή, όφειλή, όφειλή όστόσο καταλυτική, τήν όποία δέν έχουμε σταματήσει έκτοτε νά πληρώνουμε πολλαπλά, άπό τό πεδίο τής έξωτερικής πολιτικής μέχρι τούς χώρους τής λογοτεχνικής διαμάχης, παρά τήν έξαφάνιση τού φορέα, δηλαδή τού ρομαντικού κινήματος, πού άρχικά μās τήν πίστωση.

Ρομαντισμός, Διαφωτισμός και έπιστημονική παραγωγή

Τό κίνημα τού ρομαντισμού διαδέχθηκε στήν Εύρώπη εκείνο τού Διαφωτισμού, τουλάχιστον έτσι έκτιμούν άρκετοί, ένώ, στά καθ' ήμās, ή ίδρυση τού νεοελληνικού κράτους μέ τήν καθοριστική, όπως είδαμε, συμβολή τού πρώτου άκύρωσε έν πολλοίς τό λιμό δεύτερο πού προϋπήρξε τής Έπανάστασης.

Τό γιατί ήρθαν έτσι τά πράγματα μορφεύ νά έξηγηθεί, τουλάχιστον κατ' άρχήν, άλλα μέ θάναυση και πάλι σχηματικότητα, άπό τόν χαρακτήρα τού κυρίαρχου στό χώρο κεφαλαίου και τίς σχέσεις πού αυτό οικοδόμησε τόσο μέ τήν αυτόχθονη παραγωγική δραστηριότητα όσο και μέ τό νεοελληνικό κράτος.

Συγκεκριμένα, ήταν οί οικονομικές δραστηριότητες τών Έλλήνων (έμπόριο, θαλάσσιες μεταφορές, ύπηρεσίες) πού έξασφάλιζαν κατά τρόπο καθοριστικό τίς αντίστοιχες λειτουργίες

της 'Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπως και σχεδόν ολόκληρης της ευρύτερης περιοχής που εκτείνεται από τη Μόσχα και την 'Οδησό μέχρι την Τεργέστη, τη Μασσαλία και την 'Αλεξάνδρεια. Οί δραστηριότητες αυτές δημιούργησαν μέν ένα μεγάλο και ισχυρό ελληνικό κεφάλαιο, αλλά ένα κεφάλαιο τό οποίο, λόγω της φύσης των δραστηριοτήτων που τό εξέτρεφαν, δέν είχε ουσιαστικά τίποτε νά κάνει μέ αυτόχθονη βιομηχανική παραγωγή, δηλαδή την οικονομική δραστηριότητα που αποτελεί την κλασική βάση του μεγάλου κεφαλαίου, βάση στην οποία στηριζόταν ή οικονομική και κρατική ισχύς των ευρωπαϊκών κέντρων. Ειδικότερα και κατά συνέπεια, αυτό τό κεφάλαιο δέν είχε τίποτε νά κάνει μέ *έπιστημονική παραγωγή και ανάπτυξη*, της οποίας τά αποτελέσματα είχαν, ώστόσο, ήδη αποδείξει εκείνη την περίοδο την καθοριστική σημασία τους στην αλλαγή της φυσιογνωμίας της Ευρώπης.

Αυτά σημαίνουν ότι τό ελληνικό κεφάλαιο διατηρούσε μόνον περιορισμένο ενδιαφέρον για την καθαυτό παραγωγή και τίς επικρατούσες (όχι άμεσα καπιταλιστικές) παραγωγικές σχέσεις σέ ό,τι έμελλε νά αποτελέσει τό έδαφος του νεοελληνικού κράτους. Αντίθετα, ή ύπαρξη ενός όσοδήποτε μικρού και αδύναμου, αλλά τυπικά αυτόνομου, κράτους ενδιέφερε αυτό τό κεφάλαιο ιδιαίτερα, αφού ακόμη και ένα τέτοιο κράτος εξασφάλιζε την «έθνική» αναφορά και τη σταθερή πολιτική και διπλωματική κάλυψη που δέν μπορούσε νά του παράσχει κατά τρόπο μόνιμο τό «ξένο» όθωμανικό κράτος. Για νά αναφέρουμε μόνον ένα παράδειγμα, ή «έθνική ευεργεσία» που δοήθηκε καθοριστικά την όργάνωση πλείστων θεσμών του νέου κράτους αποτελούσε, μέ αυτά τά δεδομένα, μίαν ιδιαίτερως αποδοτική επένδυση. Επιπλέον, και για νά ενισχύσουμε αυτά που λέγαμε παραπάνω, αυτή συνιστούσε, τουλάχιστον στην πράξη, μιά ρομαντική, καθαυτό φιλελληνική, χειρονομία που συνέβαλε μέ τόν τρόπο της στή συγκρότηση της έθνικής μας ταυτότητας.

Αν είχαν όντως έτσι τά πράγματα, τό διαφωτιστικό κίνημα,

στό μέτρο που συστατικό του στοιχείο ήταν ή σχέση μέ την έπιστημονική παραγωγή και του όποιου ή έμβέλεια σχετιζόταν αντίστοιχα μέ τόν κοινωνικό ρόλο που παίζει έμπροκτα ή έπιστημονική ανάπτυξη, δέν μπορούσε νά έχει καμιά τύχη στον τόπο μας. Μπορεί αυτό νά συνεπήρε, προς στιγμήν και μέ τόν τρόπο του, κάποιους λογίους, μπορεί νά δοήθηκε, μέ αυτή την έννοια, στην προετοιμασία των πνευμάτων για την επερχόμενη επανάσταση, αλλά καθώς ή καθαυτό έπιστημονική παραγωγή δέν ενδιέφερε οικονομικά και κοινωνικά απολύτως κανέναν, δέν του ήταν δυνατόν νά αποκτήσει καμιά πραγματική λαβή πάνω στα πράγματα. Επιπλέον, ή έλευση του ρομαντισμού, καθώς σφράγισε ιδεολογικά και τη «νίκη» της 'Επανάστασης, υπέσκαψε παραπέρα την όποια δυνατότητα του νά συγκροτήσει τους απαιτούμενους έπιστημονικούς θεσμούς. Τό δέ νεοελληνικό κράτος από την πλευρά του δέν μπορούσε και δέν ήθελε, για τους δικούς του λόγους, νά έχει τίποτε νά κάνει μαζί του.

Ένα σύμπτωμα: Έπιστημονική παραγωγή και έπιστημονική αξιοπρέπεια

Μία τουλάχιστον από τίς άφορμές για τίς παραπάνω σκέψεις στάθηκε μιά σειρά από έμπειρίες που είχα σέ ό,τι αφορά τίς έπιστημονικές ανταλλαγές μέ τους συναδέλφους μου του έξωτερικού. Οί έμπειρίες αυτές αναδεικνύουν ένα ζήτημα: τό είδος ή τη μορφή της *έπιστημονικής αξιοπρέπειας* που διακινούμε κατά τίς σχέσεις μας μαζί τους, και μάλιστα μέ τους συναδέλφους αυτούς που προέρχονται από τίς έπιστημονικά αναπτγμένες χώρες. Τό νά ξειδικεύσουμε όσα προηγούνται σέ αυτό τό πεδίο ίσως νά μάς διδάξει μερικά πρόσθετα πράγματα που παρουσιάζουν τό δικό τους ενδιαφέρον.

Ἐλπίζω νά γίνεται προφανές πώς δέν κατηγορῶ κανέναν. Μέ αὐτούς ἀκριβῶς τούς ὅρους συμπεριφορᾶς κινήθηκα κι ἐγώ κατά τίς ἐπαφές καί τίς συνεργασίες μου μέ τούς ξένους συναδέλφους μου. Αὐτοί δέ οἱ ὅροι ἄλλαξαν σιγά σιγά, δηλαδή ἀρχισα νά μὴν φέρω ἐκεῖ τό βᾶρος τῆς ἐθνικῆς μου ταυτότητας, μόνον ἀφοῦ ἀρχισα νά ἀποκτῶ τή δική μου ἐπιστημονική αὐτοπεποίθηση κατά τήν τριβή μου, ἀκριβῶς, μαζί τους. Καί τό ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι αὐτήν, τήν ὅποια ἐπιστημονική αὐτοπεποίθηση δέν τήν ἀπέκτησα ἐπειδή ἔκανα ἄλλοτε περισσότερο "ἀξιόλογα" πράγματα στή δουλειά μου. Ἀλλά μόνον καί μόνον γιατί ἀρχισα νά διακρίνω στό βλέμμα τῶν ξένων συναδέλφων μου ὅτι τό εἶδωλο πού ἀντίκριζαν ἦταν κατ' ἀρχήν αὐτό τοῦ συναδέλφου τους καί ὄχι αὐτό τοῦ ἀνεξίτηλα παραδειγματιοῦ Ἑλληνα. Γιά μένα δέν μποροῦσε νά ὑπάρξει πληρέστερη ἀπόδειξη γιά τόν ριζικά ἑτεροπροσδιορισμένο χαρακτήρα τῆς ἐθνικῆς μας ταυτότητας.

Ἀλλά τό ζήτημα τῆς ἐπιστημονικῆς ἀξιοπρέπειας δέν ἀφορᾶ μόνον τό σήμερα. Ὁ Θόδωρος Κρητικός ὑποστήριξε πρόσφατα μιά διατριβή στό Πανεπιστήμιο τοῦ Ἰονίου, ὅπου ἀποδεικνύει ὅτι, ἀπό συστάσεως τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, οἱ καθηγητές τῆς φυσικῆς "ἔξεχονσαν", μόλις καταλάμβαναν τήν ἔδρα τους, τίς ἐνδεχομένως λαμπρές σπουδές τους στά σημαντικότερα ἐπιστημονικά κέντρα τοῦ ἐξωτερικοῦ καί, ἀντί νά προσπαθήσουν νά διδάξουν καί νά ἀναπτύξουν τήν ἐπιστήμη τους, ἀνάλογον τό χρόνο τους γιά νά στηρίξουν παντοιοτρόπως τήν ἀρχαιολατρεία, ἐνδεχομένως μέ τή συνεπικουρία κάποιων ἀπό τίς νέες ἐπιστημονικές ἰδέες, κατάλληλα «ἐκλαϊκευμένων» γιά τήν περίστασι. Στήν ἴδια κατεύθυνση, μερικοί ἴσως θυμοῦνται τίς Συνανήσεις τῆς Ἀκρόπολης στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '60. Ἐκεῖ, μετά ἀπό πρόσκληση τῆς Φρειδερίκης καί ὑπό τό γενικό πρόσταγμα τοῦ Κουγιουμτζέλη, καθηγητῆ φυσικῆς τοῦ Πολυτεχνείου καί προέδρου τοῦ νεοσυσταθέντος «Δημόκριτου», ὀρισμένοι ἰδιαίτερα ἔξεχοντες φυσικοί καί θετικοί ἐπιστήμονες (θυμᾶμαι συγκεκριμένα τόν Γιουκάβα καί τόν Χάιζενμπεργκ, θραβεῖα Νόμπελ καί οἱ δύο) ἔρχονταν γιά νά συμφωνήσουν μέ τόν Θεοδωρακόπουλο, ἀδιαφιλονίκητο πρῶταν τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, κι ἐμπρός στά χάσκοντα ἀπό θαυμασμό στόματα τῶν φοιτητῶν πού ἤμαστε τότε, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες εἶχαν ὄντως μιλήσει γιά τά πάντα, καί εἰδικότερα γιά τίς τελευταῖες ἐξελίξεις στήν πυρηνική φυσική καί στίς λοιπές ἐπιστήμες.

Αὐτά πού λέγαμε παραπάνω γιά τήν παντελή ἀνυπαρξία ἐπιστημονικῆς παραγωγῆς κατά τήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας, γιά τόν ἀσθενή χαρακτήρα καί τόν περιορισμένο ρόλο τοῦ κινήματος ἰδεῶν πού ἀποκλήθηκε «Νεοελληνικός Διαφωτισμός» καί γιά τήν πλήρη ἀδιαφορία τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς ὅποιας ἐπιστημονικῆς δραστηριότητος δείχνουν ἀνάγλυφα ὅτι ἡ Φρειδερίκη, ὁ Κουγιουμτζέλης καί ὁ Θεοδωρακόπουλος, ἢ τά προβλήματα ἐπιστημονικῆς ἀξιοπρέπειας πού ἀκόμη μᾶς κατατρύχουν, δέν ἔπεσαν ἀπό τόν οὐρανό ὡς ξαφνικό θανατικό. Αὐτά ἀποτελοῦν ἀπλῶς τίς περισσότερες σύγχρονες ἐκφάνσεις κάποιων χαρακτηριστικῶν τοῦ ἐλληνικοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ, τῶν ὁποίων ὁ κύκλος ζωῆς δέν ἔχει ἀκόμη κλείσει.

Συγκεκριμένα, οἱ ἐμπειρίες αὐτές πιστοποιοῦν ὅτι οἱ γηγενεῖς Ἕλληνες πανεπιστημιακοί πού ἐπισκέπτονται τά καλά πανεπιστήμια τοῦ ἐξωτερικοῦ φέρουν πάντα, εἴτε τό συνειδητοποιοῦν εἴτε ὄχι, τό φορτίο τοῦ ὅτι εἶναι Ἕλληνες. Ἐπειδή ἡ ἐθνική μας ταυτότητα συστήνεται ἀπό τό φύσει ἀνεκπλήρωτο χρέος πού ἀναφέραμε, αὐτοί οἱ Ἕλληνες πανεπιστημιακοί κατά κανόνα αἰσθάνονται δέος ἀπέναντι στούς ξένους συναδέλφους

τους, φοβοῦνται νά τούς μιλήσουν γιά τίς δικές τους ἰδέες, καί, ἐν ὄψει τῆς ὅποιας ἐπιστημονικῆς συνεργασίας, θέτουν αὐθόρμητα τόν ἑαυτό τους σέ μειονεκτική θέση, ἂν ὄχι στή θέση τοῦ σχεδόν δουλοπρεποῦς μαθητῆ. Εἶναι σάν νά αἰσθάνονται ἐνοχοί πού εἶναι Ἕλληνες, νά ἔχουν μόνιμα τήν ἀνάγκη νά ἀπολογοῦνται πού ἡ χώρα τους δέν βρῖσκεται σήμερα στό ὕψος τῆς ἀρχαίας "κληρονομιάς" τῆς, πού ἔχει τά προβλήματα πού ἔχει, πού δίνει πρὸς τά ἔξω τήν εἰκόνα πού δίνει. Μερικές φορές τό ἴδιο ἄγχος περὶ τήν ταυτότητα ἐκφράζεται μέ τήν ἀντίστροφη μορφή. Κάποιοι προσπαθοῦν νά ξεδιπλώσουν ὀλόκληρη τήν ἐφευρετικότητα τῆς φυλῆς γιά νά ἀποδείξουν ὅτι εἶναι πιό ξύπνιοι, πιό καταφερτζήδες, πιό "μέσα στά πράγματα" ἀπ' ὅ, τι γενικά οἱ κουτόφραγκοί. Εἶναι δέ ἐν προκειμένῳ ἀξιοπρόσεκτο πὸς τά παραπάνω κατά κανόνα δέν ἰσχύουν γιά τούς Ἕλληνες ἐπιστήμονες πού σταδιοδρομοῦν μέ ἐπιτυχία στό ἐξωτερικό.

Παρά τίς μεγάλες, σχεδόν κοσμογονικές, ἀλλαγές πού μεσολάβησαν ἀπό τό 1909 μέχρι τό 1974, παρά τήν ἀνάπτυξη ἐγχώριας βιομηχανικῆς παραγωγῆς, κυρίως χάρις στή Μικρασιατική Καταστροφή (ἕνας ἀκόμη ἑτεροπροσδιορισμός...), παρά τό κίνημα τῆς Ἀντίστασης καί τόν Ἐμφύλιο πού πρὸς στιγμήν ἔμοιαζαν ὅτι θά ἔβραζαν τή χώρα σέ μιά ριζικά νέα τροχιά, παρά τό ἀδιατάρακτο δημοκρατικό πολίτευμα πού βασιλεύει ἀπό τό 1974, ἐκείνες οἱ βασικές συνιστώσες τοῦ ἐλληνικοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ πού ἀναγνωρίσαμε παραπάνω παραμένουν οὐσιωδῶς ἀναλλοίωτες. Ἡ βιομηχανική παραγωγή καί ἡ καθαυτό ἐργατική τάξη παραμένουν μικρές καί ἀνίσχυρες, οἱ ἐφοπλιστές καί οἱ τράπεζες, ἀπό τή μιά πλευρά, καί ἡ θάλασσα τῆς μικρομεσαίας παραγωγῆς — ἀγροτικῆς, βιοτεχνικῆς ἢ τῶν ὑπηρεσιῶν — πού ἐξαρτᾶται καθοριστικά ἀπό τίς τράπεζες καί τό κράτος, ἀπό τήν ἄλλη, ἐξακολουθοῦν νά δομοῦν κατά θύπον τό πεδίο τῆς οικονομικῆς καί κοινωνικῆς ζωῆς μας. Σ' αὐτό τό πλαίσιο καί παρά τό νόμο-πλαῖσιο τοῦ ΠΑΣΟΚ γιά τά ΑΕΙ καί τά κοινοτικά ἐρευνητικά προγράμματα, πού ἔβαλαν, ὅπως ἔβαλαν, ἕνα μικρό μέρος τοῦ νεροῦ σ' αὐλάκι, τά ζητήματα τῆς ἐπιστημονικῆς παραγωγῆς ἐξακολουθοῦν νά ἀντιμετωπίζονται ὡς ἀπολύτως περιθωριακά ἀπό τούς ὑπεύθυνους καί νά δημιουργοῦν ἀφόρητη πλήξη σχεδόν σέ ὅλους τούς ὑπόλοιπους.

Πράγμα πού σημαίνει ὅτι, ἂν ἀγνοήσουμε πρὸς στιγμήν τίς διαφορές στά ροῦχα, στούς τρόπους ἐκφρασης καί στήν περιρρέουσα ἀτμόφαιρα, ἐξακολουθοῦμε ἐν πολλοῖς νά διάγουμε ἀμέριμοι τό βίο μας ἐν μέσῳ τῶν ἰδίων, οὐσιαστικά, προβλημάτων πού ἀντιμετώπισαν ὁ Μοισιόδαξ, ὁ Θεοτόκης ἢ ὁ Βούλγαρος. Μέ τό ἐπιπλέον βᾶρος πού μᾶς ὑποχρέωσε νά φέρομε ἢ ἔκτοτε ἀποκτηθεῖσα φιλελληνική μας ταυτότητα. Δηλαδή τό ἱστορικό συμπέρασμα πού προκύπτει — προκλητικά, ἂν ὄχι βάνουσα στήν ἀπλοστευτικότητά του, διατυπωμένο — δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι πὸς, στά καθ' ἡμᾶς, δέν ἔχει ὑπάρξει ἀκόμη Διαφωτισμός! Μέ ἄλλα λόγια, αὐτό τό κίνημα ἰδεῶν ἀκόμη οὐσιαστικά ἐκκρεμεῖ καί συνεχίζουμε νά πληρώνουμε πολλαπλά αὐτή τήν ἐκκρεμότητα. Μέ ἄν πού, βέβαια, τό νά ἀναλάβουμε σήμερα συνειδητά τίς εὐθύνες ἐνός τέτοιου κινήματος δέν σημαίνει καθόλου ὅτι πρέπει νά ξαναγυρίσουμε δουλικὰ στόν Βολταῖρο καί στόν Κάντ, στόν μῦθο τῆς καθολικῆς καί ἀέναης προόδου ἢ στόν συναφή περὶ παντοδυναμίας τῆς ἐπιστήμης. Γιά νά μιλήσουμε μέ τούς ὅρους τῆς τρέχουσας ἐπικαιρότητας, ὁ Ντερριντά, παραδείγματος χάριν, θεωρῶ πὸς ἀποτελεῖ σήμερα, ἀνάμεσα σέ πολλούς καί πολύ διαφορετικούς ἄλλους, καί παρά τά φαινόμενα, ἕνα σύγχρονό μας διαφωτιστή.

ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΑΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΤΙΑ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

του Κοσμά Ψυχοπαίδη

Η σύγχρονη κριτική κοινωνική θεωρία αντιμετωπίζει, ως ένα από τα σημαντικά ανοικτά της προβλήματα, το πρόβλημα του σχετικισμού και της άαφοράς της θεωρίας στα «κατά συμβεθικός» υπάρχοντα στοιχεία της ιστορικοκοινωνικής πραγματικότητας. Καί τούτο διότι μόνον εφόσον επιτύχει να διευκρινίσει τά προβλήματα αυτά ή κριτική κοινωνικοθεωρητική ανάλυση θά είναι σέ θέση να διερευνήσει και τίς ένστάσεις πού διατυπώνονται στή σύγχρονη θεωρητική σκέψη, από τήν πλευρά σχετικιστικών και κονβενσιοναλιστικών επιστημολογικών τοποθετήσεων έναντίον κά-θε είδους δεσμευτικών κριτηρίων σύγκρισης, έλέγχου και αξιολόγησης θεωρητικών επιχειρημάτων.

Ο τύπος σχετικιστικής σκέψης πού επικράτησε στή σύγχρονη κοινωνική θεωρία παραπέμπει στόν ιστοριστικό σχετικισμό των αρχών του αιώνα, τής σχολής του Ντίτλεϋ και στή δεμπεριανή σχετικιστική επιστημολογία. Ίδιαίτερα στή δεμπεριανή του έκδοχή τό ιστοριστικό επίχειρημα δέχεται ότι τό «συμβεθικός» προκύπτει ήδη στήν έπιλογή αξιών και αποκλείει έτσι τή δυνατότητα ορθολογικής σύγκρισης και αξιολόγησης αξιών.² Σέ σύγχρονες στρουκτουραλιστικές επιστημολογίες τό «συγκριμένο» συμπύπτει μέ τό συμβεθικός, δεδομένου ότι θεωρείται ότι ή πραγματικότητα συγκροτείται εμπειριστικά ως αυθαίρετος συνδυασμός αφηρημένων «μηχανισμών».³

Οι άπαντήσεις σέ θεωρίες του συμβεθικός, του μή προσδιορισμού του αντικειμένου κλπ., στο βαθμό πού προέχονται από διαλεκτικές τοποθετήσεις, θεωρούν τους επί μέρους μηχανισμούς ως αφαιρέσεις από ούσιώδει κοινωνικοϊστορικές σχέσεις και κατανοούν τό «συγκριμένο» ως αναγκαίο και προσδιορισμένο. Ύπάρχει, ωστόσο, μία ασάφεια, ή όποία δέν έχει έπαρκώς διερευνηθεί στόν τρόπο πού χρησιμοποιούνται οι έννοιες «αναγκαιότητα» και «προσδιορισμός» από τή διαλεκτική θεωρία, ή δέ ασάφεια αυτή έδωσε λαθή στο να αποδοθουν στή διαλεκτική θεωρία οι μομφές ότι είναι δογματική, ντετερμινιστική κλπ. Τό διαλεκτικό επίχειρημα εκτίθεται κατ' έξοχήν σέ άντινομίες στο μέτρο πού:

- α) υιοθετεί τή θέση μιάς αντικειμενικότητας πού υπάρχει ανεξάρτητα από αξίες και από τήν όποία εξαρτώνται, παράγονται κλπ. αξιακές τοποθετήσεις, μή λαμβάνοντας υπόψη τήν αξιολογική συγκρότηση τής ίδιας τής πραγματικότητας
- β) υιοθετεί τή θέση τής αναγκαιότητας σέ αντιδιαστολή προς τό συμβεθικός και τυχαίο, μή λαμβάνοντας έτσι

υπόψη τήν έσωτερική σχέση μεταξύ αναγκαιού και συμβεθικός.

Έτσι ή διαλεκτική θεωρία περιέρχεται σέ δυσχέρειες θεμελίωσης του επίχειρημάτος τής, όποτε αυτοπεριορίζεται στήν υπογράμμιση τής αδυναμίας του σχετικιστή αντίπαλου τής να αντιμετώπισει προβλήματα όπως τής έγκυρης γνώσης και τής διυποκειμενικότητας, άποτυγχάνοντας ωστόσο να υπογραμμίσει τή διάσταση του σχετικισμού και τής άπροσδιοριστίας του υπό κριτική άντικειμένου, άποτυγχάνοντας δηλαδή να συγκροτηθεί ή ίδια ως κριτική πού σχετικοποιεί τους δομικούς προσδιορισμούς του αντικειμένου τής και να άμφισθητήσει έτσι τή νομοποιητική του βάση (δηλαδή τήν αξίωσή του ότι άποτελεί διαρθρωμένη και λειτουργική όλότητα). Άρνητικά προς αυτές τίς άντινομίες θεμελίωσης τίθεται τό πρόβλημα άνακατασκευής του διαλεκτικού επίχειρημάτος ως πρόβλημα άνάπτυξης και των δύο παραπάνω διαστάσεων τής κριτικής και ως άναστοχασμός πάνω στόν τρόπο πού τό στοιχείο τής άπροσδιοριστίας εισέρχεται στήν ίδια τή συγκρότηση του κριτικού επίχειρημάτος, χωρίς ωστόσο τό τελευταίο να εγκαταλείπει τήν αξίωση δεσμευτικότητας πού τό χαρακτηρίζει.

Μπορούμε να παρακολουθήσουμε τήν παραπάνω προβληματική μέσα από τους τρόπους πού έρμηνεύθηκαν σχετικιστικά επίχειρηματα από τήν κλασική πολιτική θεωρία, και να επιχειρήσουμε μέ άφετηρία τίς έρμηνείες αυτές να υποβάλουμε σέ κριτική σύγχρονες σχετικιστικές και μετανεωτερικές θεμελιώσεις θέτοντας τό έρώτημα για τίς άντινομίες πού χαρακτηρίζουν τόν «τρόπο έξήγησης» ιστορικών γεγονότων στή σύγχρονη θεωρία.

Στήν ιστορία τής πολιτικής σκέψης από τόν Μονταίνιο ως τόν Κάντ τό πρόβλημα του σχετικισμού και του άνορθολογισμού έτέθη ως μεθοδολογικό έρώτημα για τήν *αστάθεια* και *άδυναμία* σύστασης/συγκρότησης ενός (κοινωνικού) αντικειμένου πού δέν ανταποκρίνεται στα αξιολογικά-έλλογα αιτήματα του Κριτικού Λόγου.⁴ Αντιθέτως, ως «αναγκαία» κατανόηση ή κριτική πού ένσωματώνει έναν προβληματισμό πάνω στή φύση του συμπτωματικού, ως όρου συγκρότησής τής. Βάσει των καντιανών αναλύσεων τής θέσης του τυχαίου στο πλαίσιο τής υπερβατολογικής συστηματικής και των έγγελιανών προσεγγίσεων του προβλήματος τής αναγκαιότητας στήν ένότητά του μέ τό πρόβλημα του «τυχαίου», μπορεί να άνασχευασθεί μία λογική στρατολόγηση του τυχαίου υπέρ του λόγου, ή όποία έγγυάται ότι δέν θά έπέλθει όντολογοποίηση

της διαφορᾶς καὶ δογματικῆ ἔνσωμάτωση τοῦ συμβεβηκότος στό ἔλλογο. Ἀπόληξη αὐτῆς τῆς διαλεκτικῆς τυχαίου καὶ ἀναγκαιού ἀποτελεῖ ἡ μαρξική κριτικὴ τῆς πολιτικῆς οικονομίας. Ἡ μαρξική διαλεκτικὴ κατασκευὴ τόνισε τὴ διάσταση τῆς διαρθρωτικῆς συνοχῆς τῶν ἱστορικοκοινωνικῶν σχέσεων μέ τὴν ἐπεξεργασία θεωρητικῶν ἐννοιῶν ὅπως τοῦ κεφαλαίου καὶ τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, ἐνῶ ταυτόχρονα ὑπονόμωσε τὴ συνοχὴ αὐτὴ ἀναδεικνύοντας τὴν ἀναφορὰ τῆς σέ μιὰ ταξικὰ διασπασμένη δομῇ. Καὶ οἱ δύο αὐτές ὕψεις τοῦ πραγματικοῦ γίνονται κατανοητές ὡς ἐκδηλώσεις τῆς ἱστορικοκοινωνικῆς «ἀναγκαιότητας». Ἀλλὰ πίσω ἀπὸ τὴν ἀντίθεση αὐτὴ μεταξὺ συνεκτικῆς καὶ μὴ συνεκτικῆς διάστασης τοῦ κοινωνικοῦ προέβαλε ἕνα κρυμμένο θέμα: τῆς ἀμφισβήτησης τοῦ ἀναγκαιού χαρακτῆρα ὅλων τῶν σχέσεων πού ἀπέχουν ἀπὸ τὴν πραγματοποίησι ἐλευθέρης καὶ αὐτόνομης κοινωνικότητας. Ἀναγκαία σχέση εἶναι ἡ σχέση αὐτονομίας, μέ ἀναφορὰ πρὸς τὴν ὁποία οἱ ἱστορικές ἀρθρώσεις ἐκμεταλλευτικῶν σχέσεων τίθενται ἀπὸ τὴ θεωρία ὡς τυχαίες. Ἡ ὀπτικὴ αὐτὴ διαπερνᾷ τίς ἀναλύσεις τῶν «νόμων» τῆς Κριτικῆς τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας τοῦ μαρξικοῦ ὄρμου ἐργου καὶ προσδίδει στὴν ὑλιστικὴ ἀνάλυση μιὰ διάσταση ἀπροσδιοριστίας τοῦ ἀντικειμένου τῆς: Γιά κάθε ἀνακατασκευὴ κοινωνικῶν σχέσεων (σχημάτων ἀναπαραγωγῆς τῆς κοινωνίας) ἰσχύει ὅτι συγκροτεῖται ὡς περιγραφή ἀντικειμένου ὑπὸ ἀμφισβήτησι καὶ ἄρση ἰσχύος, χωρὶς νὰ εἶναι δυνατός ἀπὸ τὴ φύση τῆς μεθοδολογικῆς προσέγγισης ὁ προσδιορισμός τῆς ἀπόστασης μέχρι τοῦ σημείου ὅπου θὰ συντελεστεῖ αὐτὴ ἡ ἄρση καὶ θὰ πραγματοποιηθῶν πρακτικά οἱ χειραφετημένες κοινωνικὲς σχέσεις. Ἡ ἀνάλυση τοῦ τύπου ἀπροσδιοριστίας πού προκύπτει ἐδῶ, ἐπιτρέπει τὴν κατανόησι τῆς παραγωγῆς δογματικῶν προσεγγίσεων τοῦ κοινωνικοῦ ὡς «ἀναγκαιῶς» παραγωγῆς «ψευδῶν» ἐρμηνειῶν πού προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀντινομικὴ φύση τοῦ κριτικοῦ κοινωνικοθεωρητικοῦ ἐπιχειρήματος (ἕνα καντιανό θεωρητικὸ πρόβλημα πού ἐπανατίθεται στὴν παράδοσι τοῦ μαρξισμοῦ).

Τὰ διαλεκτικὰ μοντέλα ἀξιακοῦ-χειραφετητικοῦ προτάγμα-τος ἐπεξεργάστηκαν σύνθετα θεωρητικὰ σχήματα ἀντιμετώπισης τῶν μεθοδολογικῶν αὐτῶν ἀντινομιῶν καὶ ἐνσωμάτωσης τοῦ προβλήματος τοῦ συμβεβηκότος, τὸ ὁποῖο συνέδεσαν μέ τὴν προβληματικὴ τοῦ ἀνορθολογισμοῦ στὶς κατασκευές τους. Μέ τὴν κρίσι τῶν μοντέλων αὐτῶν διαλεκτικοῦ τύπου πού προέκλυσε ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ ἀτελέσφορο τῆς ἄμεσης πραγματοποίησις τοῦ ἀξιακοῦ πλαισίου ἐλευθερίας καὶ χειραφέτησις στό ὅλοιο στηρίχθηκαν, τὰ ἀντίστοιχα θεωρητικὰ σχήματα φάνηκαν ὡς μὴ πρόσφορα νὰ προσεγγίσουν τὸ πραγματικό (μιὰ κρίσι πού μπορεῖ νὰ ἀνιχνευθεῖ ἤδη στοὺς ὄρους ἀποτυχίας τῶν ἀστικῶν ἐπαναστάσεων τοῦ 1848 καὶ διαρκεῖ μέχρι σήμερα καὶ συνοδεύει τὴ χρόνια κρίσι τοῦ ἱστορικοῦ πραγματικοῦ, ἐκφρασμένη στοὺς παγκόσμιους πολέμους καὶ τίς οἰκονομικοκοινωνικὲς κρίσεις τῶν ἀστικῶν κοινωνιῶν). Ἡ ἀντίδρασι τῆς ἐπιστημολογίας τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν στὴν κρίσι αὐτὴ ὑπῆρξε ὁ ἀποχωρισμός τῶν ἀξιακῶν θεμελιώσεων τῶν θεωρητικῶν κατασκευῶν ἀπὸ τίς περιγραφές, σύμφωνα μέ τὴ δεμπεριανὴ τοποθέτησι τοῦ προβλήματος στὴν ὁποία ἀναφερθήκαμε. Ἡ νέα μεθοδολογία ἐπαναφέρει τὸ πρόβλημα τοῦ συμβεβηκότος στό κέντρο τοῦ ἐνδιαφέροντος (ἀποχωρίζοντας το ἀπὸ τὴν προβληματικὴ μιᾶς ἀξιακῆς ὑπέρβασις τοῦ ἱστορικοῦ δεδομένου, ὅπως αὐτὸ προκύπτει σέ ἐξουσιαστικὲς καὶ ἄδικα κοινωνικὲς σχέσεις) τὸ ὁποῖο προσεγγί-

ζεται πλέον από την πλευρά του θετικισμού. Μέ την ανάπτυξη αποδομητικών γνωσιολογικών μοντέλων στις κοινωνικές επιστήμες επικρατούν θεωρίες που ένσωματώνουν έξαρχής μία αντίληψη για την απροσδιοριστία του πραγματικού στις επιστημολογικές τους παραδοχές. Η απροσδιοριστία προκύπτει στα μοντέλα αυτά, τόσο από την ύπαρξη μη προσδιορισμών στην ποικιλία και τό πολυαριθμό τους, αιτιακά ειδρώντων παραγόντων όσο και από τη μη συγκρότηση μακρο-μεγεθών αναφερόμενων σε σύγχρονους κοινωνικοοικονομικούς σχηματισμούς λόγω της ελευθερίας διαμόρφωσης και του ευμετάβλητου των δεδομένων που άφορουν τούς επί μέρους δρώντες. Οί λογικές αυτές μη συνοχή του κοινωνικού κατευθύνονται προς την αντίστροφη κατεύθυνση απ' ό,τι οί θεωρίες απροσδιοριστίας της πολιτικής φιλοσοφίας. Η μη συνοχή χρησιμεύει σήμερα ως επιχειρήματα κατά της αναγκαιότητας υπέρβασης των εξουσιαστικών-τυχαίων σχέσεων (αναγκαιότητας που αποτελούσε την αξιακή βάση της συγκρότησης επιστημολογικού συνεκτικού ιστοτού κοινωνικής θεωρίας) και υπέρ της νομιμοποίησης του άτομικισμού σε νεοφιλελεύθερα θεωρητικά πρότυπα.

Στις αντιλήψεις για τούς παράγοντες προσδιορισμού του συμβάντος επικράτησε η δεμπεριανή ένσταση προς τούς παλαιότερους ιστοριοστές, ότι ιστορικά τά εγωιστικά κίνητρα έχουν επικρατήσει των ήθικων, αλληλέγγων κλπ. και άρα αυτά μόνο θά πρέπει να αποτελούν άφετηρία του μεθοδολογικού (ιντιδιντουαλιστικού) προτύπου. Παρεκάμφθη έτσι η προβληματική συγκρότησης του συμβεδηκότος σε κοινωνικό και δημόσιο πλαίσιο: μία τέτοια προβληματική συμπυκνώνεται στην ιδέα ότι τό πράττειν αναφέρεται άναστοχαστικά στους κοινωνικούς όρους συγκρότησης και ενεργοποίησής του, και διαρκώς νοηματοδοτεί τούς όρους αυτούς είτε αυτοί άφορουν τό σύστημα κοινωνικής συνεργασίας και άναπαραγωγής, στό όποιο μετέχουν τά κοινωνικά δρώντα άτομα, είτε τή σχέση της κοινωνίας με τή φύση (τούς όρους ζωής σε ένα περιβάλλον που δέν είναι μολυσμένο, δολοφονικό από άπελευθερωμένη πυρηνική ενέργεια ή κατεστραμμένο), είτε τίσ πολιτικές συνθήκες που προσδιορίζουν τό βαθμό συμμετοχής των μελών της κοινωνίας στό κοινά και τή δυνατότητά τους να ελέγχουν τήν πολιτική δράση που συνδιαμορφώνει τούς παραπάνω όρους. Η ανθρώπινη πράξη αυτοπροσδιορίζεται με άναφορά στους τρόπους που θέτει ιστορικά αυτούς τούς όρους, είτε διαμορφώνοντάς τους συνειδητά, είτε, όπως χαρακτηριστικά συμβαίνει σε σύγχρονες καπιταλιστικές κοινωνίες, άναπαραγόντας διαρκώς τήν αντίνομία να προωθει τών τών όρων (χρησιμοποιώντας τή μη πραγμάτωση των όρων κοινωνικής ζωής ως μέσο για τήν αύξηση της άποδοτικότητας του κεφαλαίου και για τή φαντασιακή καταξίωση των ιδιοκτητών του). Σε κάθε περίπτωση τό ανθρώπινο πράττειν δέν μπορεί να προσδιορισθεί άνεξάρτητα από έναν άναστοχασμό πάνω στόν βαθμό θετικής ή άρνητικής άναφοράς του στους κοινωνικούς όρους ύπαρξής του και από τόν τρόπο που οί όροι αυτοί συμπυκνώνονται σε αυτό (μορφή έσωτερικεύσής τους). Παρ' ότι ο βαθμός τέτοιας άναφοράς και έσωτερικεύσης παραμένει άπροσδιόριστος, ή άναστοχαστική αυτή κίνηση συγκροτεί άναγκαία τό κοινωνικό πράττειν, όπως αυτό εκδηλώνεται τόσο στόν ιδιωτικό όσο και στόν δημόσιο χώρο (τόν τελευταίο ως ένα πλέγμα όρων της ιστορικά όρισμένης εξατομίκευσης του πράττειν). Άκόμα τό «κατά συμβεδηκότος» πράττειν μπορεί

και όταν δέν αναφέρεται σε τέτοιους συγκροτημένους όρους να αξιώνει ή να θέτει ως ιδεώδες του τέτοιους όρους μέσα από διαδικασίες άλλοίωσης και μεταβολής του κοινωνικοπολιτικών δομών. Δηλαδή τό ιστορικό συμβάν δέν προκύπτει προσθετικά μέσα από συνδυασμό παραγόντων, αλλά μέσα σε ένα πλέγμα άναστοχαστικών προσδιορισμών, οί όποιοι μετέχουν της ιστορικότητας και των όποιων ή λογική δομή προϋποτίθεται σε κάθε κοινωνικοεπιστημονική εξήγηση.

Η διερεύνηση της φύσης των προσδιορισμών αυτών είναι προϋπόθεση για να διερευνηθούν οί όροι συνεκτικής εξήγησης κοινωνικοεπιστημονικών έρωτημάτων και παραπέμπει στό πρόβλημα της ένότητας των επιστημονικών έρωτημάτων στό πλαίσιο μίας άνοιχτής, κριτικής προς τό δογματισμό και τό σχετικισμό, αντίληψης κοινωνικής επιστήμης. Η διερεύνηση αυτή έπαναπροθετείται στους τρόπους που ή κλασική πολιτική θεωρία από τόν Μονταίνιο ως τόν Κάντ μέχρι τήν έγγελιανή και μαρξική διαλεκτική έθεσε τό πρόβλημα της σχέσης άναγκαίου και συμβεδηκότος, άποδεχόμενη αυτονόητα τήν αξιακή θεμελίωση των κοινωνικοεπιστημονικών έρωτημάτων. Άλλά ταυτόχρονα βρίσκει πρό της άνάγκης να έπαναπροσδιορίσει τόν χαρακτήρα των άξιολογικών βάσεων των κοινωνικών επιστημών για τήν έποχή μας έμβαθύνοντας στό χαρακτήρα της σύγχρονης ιστορικότητας και του τρόπου που τίθεται σήμερα ή σχέση άπροσδιοριστίας-πρακτικού προσδιορισμού στις κοινωνικές επιστήμες προκειμένου να προδει σε μία μετατροπή έπαναθε: έλίωση του τύπου «θεμελίωσης στό λόγο» για τίσ επιστήμες αυτές σήμερα.

1. Προβλ. για μία κριτική άνάλυση των σύγχρονων σχετικιστικών έρωτημάτων Β. Γουόντρεμ, *Γλώσσα, Έπιστήμη και Φιλοσοφία. Κριτική στόν σύγχρονο φιλοσοφικό σχετικισμό*, έκδ. Ιδρύματος Καράγιωργα, Άθήνα 1995.

2. Προβλ. Max Weber, «Die "Objektivität" sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis», στό: *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Tübingen 1968.

3. Χαρακτηριστικά έργα σε αυτή τήν κατεύθυνση R. Bhaskar, *A Realist Theory of Science*, Leeds 1975, και του ίδιου, *The Possibility of Naturalism*, Brighton 1979.

4. Άρα δέν μπορεί και να «εξηγηθεί» με κάποια ικανοποιητική έννοια μία κοινωνική διαδικασία, άν δέν προσεγγισθεί ως σχέση άρσης και άναβολής ή πραγμάτωσης της ελευθερίας και της κοινωνικής δικαιοσύνης. Προβλ. για μία τέτοια θεώρηση της προβληματικής της κοινωνικοεπιστημονικής εξήγησης K. Psychopedis, «Emancipating Explanation», στό: W. Bonefeld e.a. (eds.), *Open Marxism, vol. 3, Emancipating Marx*, (Pluto), London 1995.

5. Χαρακτηριστικός εκπρόσωπος αυτής της τάσης είναι ο Hayek. Προβλ. κριτικά Σ. Ίωαννίδης, «Σχετικά με τήν αντικειμενικότητα των κοινωνικών φαινομένων», *Άξιολογικά 1/1990*.

6. Τήν προβληματική της «θέσης προϋποθέσεων» άναπτύσσω στό K. Psychopedis, «Dialectical Theory. Problems of Reconstruction», στό W. Bonefeld, e.a. (eds.), *Open Marxism, vol. 1, Dialectics and History*, Pluto, London 1991.

ΛΕΑΝΔΡΟΣ ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ

1921-1993: ΟΙ ΔΥΟ ΙΣΤΟΡΙΕΣ

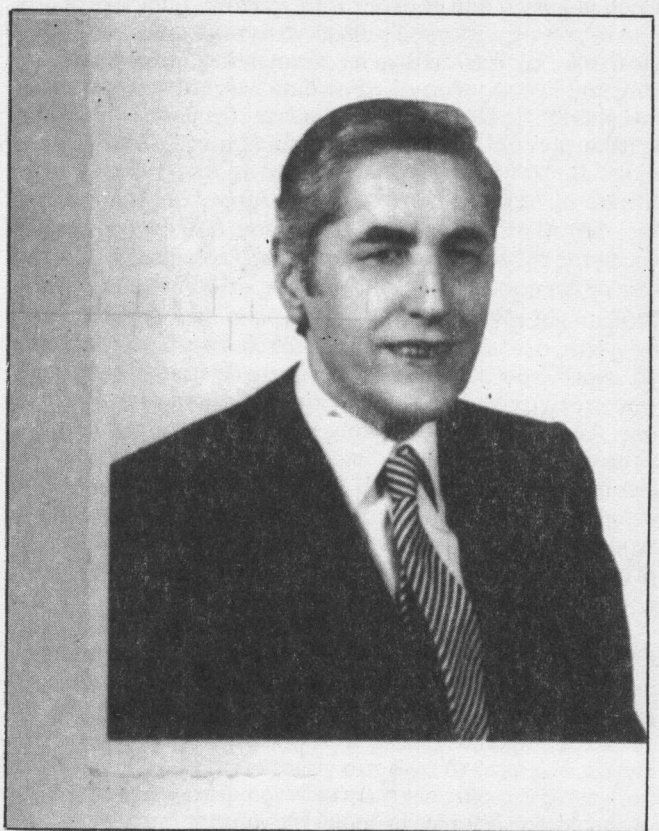
του Σπύρου 'Ασδραχᾶ

Γιά τόν Λέανδρο Βρανούση έχουν μιλήσει πολλοί, ὅλοι τους τιμητικά, ὅταν πρόκειται γιά τό ἔργο του, ὅλοι τους μέ ἀγάπη, ὅταν πρόκειται γιά τό πρόσωπό του. Κάποιοι, συναγωνιστές του ἢ φίλοι του, ἄφησαν, σέ ἀνύποπτο χρόνο, τή μαρτυρία τους γιά τήν καθημερινότητά του, τό δύσκολο ζήν· ἄλλοι τους μίλησαν ἐκ τῶν ὑστέρων καί θυμήθηκαν τά βουνά, τήν ἀντίσταση, τή Διαφώτιση· ἀκόμη καί τά ποιήματά του:

*πάρε τ' ἀπάτητο στρατί πού πάει
στίς ἄγνωρες κορφές, στά καταράχια,
π' ὁ αἰτός πετώντας σήνεφα τρυπᾷ
καί πάει. Σέ μαγεμένη ἐκεῖ σπηλιά
δροσόνερο δακρῦζουν κάποια βράχια.
Καλότυχος ἂν πεῖς καί μιά σταλιά!*

Ψήγματα ὅλα τοῦτα μιᾶς βιογραφίας, ὄχι μόνο πνευματικῆς. Μίλησε καί ὁ ἴδιος κατά καιρούς γιά τόν ἑαυτό του, μάλιστα τό 1977, ὅταν χρειάστηκε νά ὑποβάλλει ἕνα ὑπόμνημα στή Φιλοσοφική Σχολή τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καί νά γίνει ἀποδέκτης μιᾶς ἀμήχανης ἀπόρριψης. Μίλησε γιά νά πει πολλά: ἀνάμεσα σέ ὅσα εἶπε, ἕνα ἰδιαιτέρως καίριο, οἱ λόγοι δηλαδή πού ὑπαγόρευαν τό πεδίο τῆς ἐπιστημονικῆς του ἔρευνας. Εἶναι λόγοι πού παραπέμπουν σέ μιᾶ ἀνάγκη γιά συνθετική πρόσληψη τῆς ἱστορίας καί ὑποδεικνύουν τήν αἴσθηση μιᾶς συνολικῆς ἱστορίας: αὐτή τήν ἀνάγκη καί αὐτή τήν αἴσθηση τήν κατακερμάτισε σέ ἕνα πλήθος ἐξειδικευμένων ἐρευνῶν, τό συνδυατικό νῆμα τῶν ὁποίων δέν εἶναι γιά ὅλους εὐδύηλο. Γιατί ὁ Λέανδρος ἀνῆκε σ' ἐκείνη τή γενιά πού ἀποστρεφόταν τήν ἐκφορά τῆς θεωρίας, ἀναγκαστικό τίμημα τῆς ἐπιστημονικοποίησης τῶν νεοελληνικῶν σπουδῶν κάτω ἀπό τόν ἀστερισμό ἑνός ἀνισοσκελοῦς θετικισμοῦ. Μίλησαν, λοιπόν, πολλοί γι' αὐτόν καί γιά πολλά ἀπό ὅσα ἔγραψε: τοῦτο, ὅμως, δέν σημαίνει ὅτι ἔχει γίνει λόγος γιά τόν ὅλον Βρανούση. Οὔτε σήμερα θά γίνει.

Συνήθως γιά τοὺς ἀνθρώπους τοῦ πνεύματος λένε πῶς ταιριάζει ἕνα εἶδος βιογραφίας, ἡ πνευματικῆ βιογραφία: παραπέμπει, ὅπως κάθε βιογραφία, σέ συλλογικά φαινόμενα καί ζητιέται νά ἐρμηνευθεῖ μέσα ἀπ' αὐτά· παραπέμπει, σέ τελευταία ἀνάλυση, στήν ἀτομική πρόσληψη τῶν συλλογικῶν φαινομένων, στά ἀτομικά ἀλλοιῶς δράματα. Ὡστόσο, γιά τόν Λέανδρο ἡ ἀπλούστερη μορφή πνευματικῆς βιογραφίας, δηλαδή ἡ

ἀποτίμηση τοῦ ἐρευνητικοῦ του ἔργου, ἀνήκει στά δύσκολα καί ὄχι· πτά εὐκόλα ἔργα: ἂν φυσικά λέγοντας ἀποτίμηση ἐννοοῦμε κάτι πέρα ἀπό τήν περιληπτική διατύπωση τῶν ὄσων ἔγραψε, συνοδευόμενη ἀπό τίς γενικές κρίσεις κάποιων ἐπαϊόντων· ἂν δηλαδή ἡ ἀποτίμηση ἔχει ὡς προϋπόθεση τή γνώση τῆς ἐσωτερικῆς ἱστορίας τῶν θεμάτων μέ τά ὁποῖα ὁ ἴδιος καταπιάνθηκε μιᾶ ὀλόκληρη ζωή, χωρίς ποτέ νά ἀπομακρύνεται ἀπό κανένα ἀπ' αὐτά, χωρίς ποτέ νά θεωρεῖ ὅτι ξέμπλεξε μέ κάποια ἀπ' αὐτά. Δύσκολο νά βρεῖς τόν ἰδανικό ἀποτιμητή πού θά διέθετε τό ἴδιο γνωστικό εὖρος τοῦ Λέανδρου Βρανούση: τό εὖρος αὐτό προϋποθέτει ἕνα συλλογικό ἱστορικό, πολλά πρόσωπα πού θά συνέκλιναν μόνο ὡς πρὸς τίς μείζονες ὑποθέσεις τοῦ

έργου του, υποθέσεις πού χρειάζεται να συγκροτηθούν μέσα από ένα κατ' έξοχή εύρετικό χαρακτήρα έργο, υποθέσεις πού δέν διατυπώθηκαν ρητά. Ίχνογραφήθηκαν όταν χρειάστηκε να μιλήσει για τόν έαυτό του ξεπερνώντας τό φράγμα τής αριστοκρατικής του μετροέπειας· στό υπόμνημα τού 1977.

Δίπλα στην πνευματική, μάλιστα πριν απ' αυτή, υπάρχει μία άλλη βιογραφία, θά τήν έλεγα τών κινήματων τής ψυχής. Από τίς εκφράσεις της θά μπορούσε να διακρίνει τούς μουσικούς τόνους τής καλλιεργημένης του στιχουργίας πού πηγαινει περισσότερο στον Μαβίλη παρά στον Κρυστάλλη· θά μπορούσε ακόμη περισσότερο κανείς να έπιμεινει στο ήθος πού τόν δδήγησε στην ΕΑΜική αντίσταση και σε ό,τι έμεινε απ' αυτήν ως πόνος ζωής στη συνείδησή του· θά μπορούσε να συγκρατήσει τό μετακατοχικό δύσκολο ζήν, για τό όποιο άφησε τίς τυχαίες του μαρτυρίες ό Γιώργος Κοτζιούλας, ένας από τούς αγαπητούς του τής ήπειρωτικής όμοψυχίας. Όλα τούτα θά μιλούσαν για μία γενιά πού γλίτωσε από τό θάνατο και κάποτε έξοικονόμησε τή ζωή· ό Λέανδρος άνήκει σ' αυτό της τό κομμάτι. Είναι μία γενιά πού μέ όλους τούς τρόπους, όσοι περνούσαν από τό χέρι της, είχε προσπαθήσει να άνταποκριθεί στο διαώνιο αίτημα τής άπελευθέρωσης κάποιων δυνάμεων τής χώρας τους πού τίς θεωρούσαν κι αυτές διαώνιες και συνεχώς καταπιεζόμενες· τίς έλεγαν και προδομένες, όχι μόνο αυτοί αλλά κι άλλοι πριν απ' αυτούς, οι προπάτορές τους, ό Παλαμάς και άλλοι. Βρήκε ή γενιά αυτή τή θέση στο άριστερό κίνημα, στην έθνική του μάλιστα έκδοχή, και τού έμειναν, οι εκπρόσωποί της, πιστοί, ό καθένας μέ τόν τρόπο του· ό Λέανδρος έξοικονομώντας τή ζωή και παίρνοντας βαθιά εκδίκηση, μαζί μέ τόν έπανο των σοφιστών. Ό Σκυλόσοφος και ό Ρήγας μαζί μέ τόν Μάξιμο και τόν Πεδικάκη, για να μείνω σε έλάχιστα παραδείγματα, συσταίαν ένα από τά πιο ευδιάκριτα πεδία τών ψυχολογικών προϋποθέσεων τών έρευνητικών του έπιλογών, εκείνων πού είχαν ως άφετηρία τήν πίκρα τής ήττημένης αντίστασης. Αυτές, όμως, οι άριστερης προέλευσης ψυχολογικές και ταυτόχρονα πολιτικές προϋποθέσεις δέν μεταφράστηκαν σε ένα υποτιθέμενο αυτόνομο άπάντημα μέ τόν μαρξισμό· τό ιστοριογραφικό αίτούμενο έξυπηρετούνταν από μία πρωιμότερη άπαιτήση, τήν άποκατάσταση τών γεγονότων. Προείχαν οι δρόμοι τής εύρυμείας, οι δρόμοι τής εύρετικής, τής φιλολογικής κριτικής, τών τεχνικών τής ιστορίας.

Σε όλες αυτές τίς άπαιτήσεις ό Λέανδρος έγινε υπόδειγμα. Θά τόν άδικούσαμε όμως αν περιορίζαμε τήν έμφασή μας στην πολυθεματικότητα τών ενδιαφερόντων του, στην άπέραντη εύρυμεία του, στην άπεγáδιασή του μεθοδικότητα· δέν θά τόν κατανοούσαμε, επίσης, αν εκφράζαμε τή λύπη μας λέγοντας ότι όλο αυτό τό τεράστιο γνωστικό κεφάλαιο, ή κωδικοποίηση τής ιστορίας τών έλληνικών γραμμάτων από τήν Άλωση και ύστερα δέν πήρε τό δρόμο τής γραπτής διατύπωσης, λέγοντας ότι ή τελειομανία ή ή άναδλητικότητα του τόν έκαναν να μή στέλνει στο τυπογραφείο τά κείμενα πού είχε γράψει και άνακοινώσει. Έξηγουμαι.

Η εύρυμεία του δέν ήταν μόνο τό άποτέλεσμα μιας σωρευτικής διαδικασίας· πίσω απ' αυτή υπήρχε ένα σχέδιο, μία σύνθεση τής έλληνικής ιστορίας. Άναφέρομαι σε δυό συντεταγμένες τού σχεδίου του, χωρίς αυτές οι δυό να τό έξαντλούν ή να τό συνοψίζουν, τή συνέχεια και τήν ασυνέχεια πού και οι δυό συνυπάρχουν στον ίδιο χρόνο αλλά πού κάθε μία έχει τό δικό της κοινωνικό και πολιτισμικό χρόνο. Τήν ασυνέχεια τήν εκφράζει ό Διαφωτισμός, ίσως και ό Σκυλόσοφος του, αν τόν είχαμε ως ιστοριογραφικό άποτέλεσμα· πρόκειται για μία ασυνέχεια πού γίνεται συνέχεια μέσα από άλλους δρόμους, λόγου

χάρη τό κίνημα για τή δημοτική γλώσσα. Ό γλωσσικός του Ψαλίδας και ό Βηλαράς εικονογραφούν μέ τόν πιο «εύγλωττο» —όπως θά έλεγε ό ίδιος— τρόπο τίς προϋποθέσεις για τή μελέτη αυτού τού είδους τής συνέχειας μέσα από τήν ασυνέχεια. Τό ίδιο ισχύει για τά φαναριώτικα τραγούδια, ασυνέχεια εδώ μέσα από τή συνέχεια τών «μουσικολογιοτάτων», τραγούδια πού τά έμασε ένα ένα και τά έβλεπε ως μέλος και στιχουργία, δηλαδή ως πολιτισμικό γεγονός. Τή συνέχεια τή βλέπει και τήν άναδεικνύει μέ τόν δικό του συστηματικό και σοφό τρόπο σε άλλα εκφραστικά πεδία, εκκλησιαστικής ή κοσμικής προέλευσης· τά χρονικά τής Ήπειρου άποτελούν ένα καλό παράδειγμα αναλυτικής προσπέλασης στο θέμα αυτό, και όχι μόνο τά χρονικά τής Ήπειρου αλλά και οι Διδαχές τού Νεάγου, τά λειτουργικά κείμενα. Όσοτόσο, ή συνέχεια αυτή δέν είναι μία επανάληψη, είναι μία προσαρμογή και μία άνασηματοδότηση.

Όχι μόνο αυτό· είναι εκφραση πολιτισμικών ώσμώσεων και συγχρόνως δείκτης τών προσλήψεων τών συστατικών στοιχείων αυτής τής συνέχειας. Προς τήν πρώτη κατεύθυνση, για να μην πολλαπλασιάζουμε τά παραδείγματα, πάλι οι Διδαχές τού Νεάγου. Τό εύρημα τού Βρανούση δέν συνίσταται άπλώς στο ότι υπέδειξε τό πρότυπο τού έργου αυτού, κάποιους λόγους τού Μανούηλ τού Κορινθίου· συνίσταται κυρίως στο ότι εικονογραφεί μέσω ενός πολυσήμαντου ιστορικού παραδείγματος τήν έννοια τού *Après Byzance*, δείχνοντας συγχρόνως τίς κοινωνικές προϋποθέσεις τών πολιτισμικών ώσμώσεων πού συνεπάγεται ή έννοια αυτή. Τά φαναριώτικα τραγούδια του δέν καλύπτουν μόνο ένα γραμματειακό κενό· δείχνουν κι αυτά μία διαδικασία πολιτισμικής ώσμωσης πού άρχίζει αιώνες πριν από τόν ιη' αιώνα, αλλά εκφράζει τήν ιστορικότητα μιας κοινωνίας πού εδραιώνεται στον αιώνα αυτό. Η «στρωματογραφία» —όπως τήν έλεγε— τών ήπειρωτικών χρονικών— ως εύρετική διάσταση τής έρευνας αυτού τού είδους ιστορικής άπομνημόνευσης παραπέμπει σε γενικότερα φαινόμενα, άνάμεσα στα όποια ή ασυνέχεια τών σημειομένων, ή όπτική ασυνέχεια τών σημειόντων δέν είναι άπλώς αντικείμενα τρυφής περι τά άξιοπεριεργα, αλλά δείκτες για τή διακρίδωση τών όρίων τής συνέχειας, τών μηχανισμών τής μνήμης.

Όλα τούτα δέν είναι άσχετα μέ γενικότερες θεωρήσεις για τήν ίδια τήν ιστορία τών νεοελληνικών γραμμάτων και για ό,τι αυτή συνέλκει, τόσο ως προς τήν «κοινωνιολογία» της όσο και ως προς τήν εργαλειική της συγκρότηση. Η ιστορία τών νεοελληνικών γραμμάτων ξεκίνησε ως μία ασύνδετη άνασκόπηση τής νεοελληνικής παιδείας για να υποταχθεί κατόπιν στην όπτική τής ιστορίας τής λογοτεχνίας και να ξαναγυρίσει μετά στην πρώτη της άφετηρία. Ό Βρανούσης ύπότασε στην τέχνη τού λόγου αυτό πού πραγματικά άποτελούσε τήν πνευματική καλιέργεια δίνοντας έτσι τό ιστορικό άνάπτυγμα τής τελευταίας και συγχρόνως τή φυσιογνωμία τών διανοουμένων· και ή μία και οι άλλοι παραπέμπουν σε συνέχειες και ασυνέχειες πού μέ εκδηλο τρόπο έπισήμανε όταν άναδεικνυε τό πεδίο τού πολιτικού στοχασμού, ύπόφορο μιας μακράς πνευματικής πρακτικής μέ καθορισμένες τίς κοινωνικές της ύποδοχές αλλά και διαμορφούμενο σε ασυνέχεια, όταν οι ύποδοχές αυτές άλλαζαν φυσιογνωμία μέσα από τούς μηχανισμούς, οι όποιοι διέπαν τά έξουσιαστικά μορφώματα. Ό πολιτικός του Χριστόπουλος δίνει τό στίγμα τών ενδιαφερόντων του και προς τήν κατεύθυνση αυτή.

Η συνέχεια ώστόσο εξειδικεύεται και στους εκφραστικούς τρόπους· βαθύς γνώστης τών κειμένων, ήξερε τήν τεχνική τής κατασκευής τους, τήν έξάρτησή τους από άλλα κείμενα, ήξε-

ρε τόν κυκλικό δηματισμό ενός τρόπου σκέψης πού κάποτε καταλήγει σέ έθισμό χωρίς τήν άρχική της δομική και λειτουργική τονικότητα. Για τό λόγο αυτό μίλησε για τήν ανάγκη τής συγκρότησης τής Concordance τής νεοελληνικής γραμματείας, από τίς ρίζες ώς τόν Έλύτη, πού θά αναδείκνυε όχι μόνο τήν έξάρτηση του νεοελληνικού λόγου από τή θρησκευτική και εκκλησιαστική παράδοση αλλά και τούς μηχανισμούς τής έκφορας του. Είναι είνόητο ότι φτάνουμε έτσι σέ άλλου τύπου αναζητήσεις, στήν αναζήτηση τής φυσιογνωμίας του δέκτη του νεοελληνικού λόγου, σ' αυτό πού δ Δημαράς όνόμαζε συλλογικές συνειδήσεις.

Νά, λοιπόν, γιατί έχουμε νά κάνουμε μέ δυό ιστορίες, μέ τή συνείδηση ότι έχουμε νά κάμουμε μέ δυό ιστορίες. Δέν είναι οί μόνες.

Έλεγα πίο πριν ότι δέν θά κατανοούσαμε τόν Λεάνδρο Βρανούση άν εκφράζαμε τή λύπη μας γιατί δέν μάς μετάδωσε όλη του τή σοφία. Καί εδώ πάλι νομίζω ότι θρυσκόματε μπροστά σέ δυό βιωματικές ιστορίες: για τόν Βρανούση οί μερικεύσεις άνήκαν σέ ένα δλο και αυτό τό όλο τό άφηγούνταν ό ίδιος στόν έαυτό του. Κάποτε είχε πεί, τό 1986, στους συμπατριώτες του τούς Γιαννιώτες ότι έχει χρέος νά πεί αυτά πού ξέρει, νά ανακοινώσει τά εύρήματά του, τά εύρήματα εκείνα πού συνθέταν τό όλο, τήν έσωτερική του αλλοίωση μιάς ιστορίας πού τήν άνασταίνε ψηφίδα μέ ψηφίδα. Σολωμικό αντίστοιχο, ή ιστορία των σιωπών του ζητά άλλες εξηγήσεις πέρα από τήν αναβλητικότητα και τήν τελειοθηρία: ό ίδιος τό είχε πεί κάποτε ρητά μέ τή συμβατική γλώσσα του επαγγέλματος, ότι δηλαδή κάποιες από τίς έρευνές του πού δέν πήραν τό δρόμο τής δημοσιότητας του έπέβαλλαν νά τίς άρθρώσει σέ ένα βιβλίο: δηλαδή, νά οργανώσει μιά θεματική μέσα στις διαστάσεις και στις διασυνδέσεις πού ό ίδιος ήξερε ότι ή θεματική αυτή συνεπάγεται. Μιά δεύτερη, έτσι ιστορία, ή ιστορία των σιωπών πού δέν είχαν παρά νά άπλώσουν τό χέρι για νά βρούν τή φωνή τους.

Τή γενιά του ένας όμότεχνός του, χωρίς όμως τή δική του σοφία και τέχνη, τήν είπε δρακογενιά πού άνεβαίνει τή ματωμένη σκάλα του ουρανού. Του Βρανούση οί εκφράσεις ήταν ήπιότερες, όχι χωρίς καημό και θυμηδία. Τή δική του γενιά, τούς «κεκοιμημένους» συναγωνιστές τής Αντίστασης, τούς είχε κι αυτούς μέσα στα χρέη του. Αυτή τήν ιστορία τήν άφηγούνταν, έγραψε και γι' αυτή μέ τήν προσωπική του μάχη στήν υπόθεση των φακέλων. Ήταν κι αυτή μιά δεύτερη ιστορία, ένα δίωμα πού νομίζω ότι μεταγραφόταν στήν άλλη ιστορία πού έγραφε μέσα από τούς άύστηρους κανόνες του πώς δει ιστοριάν συγγράφειν, όταν έχεις άφομοιώσει τό δίδαγμα του ουδέν άμάρτυρον αείδω. Αυτή ή βιωματική, ή ζώσα ιστορία πού τήν επικέντρωνε στήν Αντίσταση τόν έκανε νά βλέπει τούς άνθρώπους μέσα από τό έξανθρωπιστικό πρίσμα τής φιλαλληλίας, τόν έκανε οικείο μέ τούς άνθρώπους, τόν Ψαλίδα, τόν Ρήγα, νομίζω συγχρόνως και κριτικά κατανοητικό για άλλους, πού τούς ήξερε βαθειά και γι' αυτούς δέν έγραψε μολονότι είχε πράγματα νά πεί, έστω και στό εύρηματικό επίπεδο, λόγω χάρη για τό Μακρυγιάννη, για τόν Παναγιώτη Ζωγράφο πού ήξερε ποιανού σπιτιού στήν Αθήνα ζωγράφισε τούς τοίχους. Ίσως μέ αυτούς για τούς όποιους δέν έγραψε, τούς πρωτόγονους τής σκέψης και τής επανάστασης, είχε συναντηθεί στα ήπειρωτικά βουνά, τούς κατανόησε μέ αγάπη, αλλά μέ τή συγκατάβαση του Διαφωτιστή: νομίζω ότι τούς έβλεπε ως άντικείμενα, όχι υποκείμενα τής ιστορίας, των διπλών ιστοριών των όποιων ήταν μάρτυρας και μέτοχος.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β ■ ΧΡΟΝΟΣ 18ος ■ ΤΕΥΧΟΣ 54 ■ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΜΑΡΤΙΟΣ 1995 ■ ΤΙΜΗ 2.500 ΔΡΧ.

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ
ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΥ
ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

**ΣΥΓΧΡΟΝΑ
ΘΕΜΑΤΑ**

η ΑΥΓΗ
ΠΡΩΙΝΗ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ

**η άλλη πλευρά
των πραγμάτων**

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ 37

ΕΧΕΤΕ ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ ΓΙΑ ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑ ΤΙ ΣΑΣ ΧΡΕΙΑΖΟΝΤΑΙ ΤΑ ΙΔΙΑ ΣΤΟ ΘΕΑΤΡΟ;

Μιά συζήτηση του Ρώσου σκηνοθέτη
Γιούρι Λιουμπίμωφ με τή Δηώ Καγγελάρη

«Συνομιλήκος τής Έπανάστασης», ήθοποιός στο Θέατρο Βαχτάνγκωφ και σκηνοθέτης από τό 1964, ό Γιούρι Λιουμπίμωφ ανέβασε μέ άποφοίτους τής σχολής Βαχτάνγκωφ τόν *Καλό άνθρωπο του Σέ-Τσουν* του Μπρέχτ, έγκαινιάζοντας τή νέα εποχή του Θεάτρου Βαχτάνγκωφ στην όμώνυμη παλιά εργατική συνοικία τής Μόσχας.

Αντιδρώντας στους κανόνες και τό ρεπερτόριο του σοσιαλιστικού ρεαλισμού, ξανάδωσε στή φόρμα τήν πολιτική διάσταση πού είχε στά χρόνια του Θεατρικού Όχτώδρη. Η αισθητική του άντλησε στοιχεία από τέσσερις θεατρικές «σχολές».

Σκηνοθέτησε στο Ταγκάνκα περί τίσ τριάντα παραστάσεις: *Ακούστε*, έμπνευσμένο από τή ζωή του Μαγιακόφσκι, *Δέκα μέρες πού συγκλόμισαν τόν κόσμο*, διασκευή του βιβλίου του Ρήντ, *Μάνα* του Γκόργκι, *Μαίτρο και Μαργαρίτα* από τό μυθιστόρημα του Μπουλγκάκωφ, *Έγκλημα και Τιμωρία*, *Άμλετ*, *Τρείς Άδερφές*, *Μπορίς Γκουντύνωφ*...

Τό 1984 εκδιώκεται από τήν πατρίδα του και του αφαιρείται ή σοβιετική ύπηκοότητα. Σκηνοθετεί σε πολλές χώρες τής Εύρώπης, στίς Ηνωμένες Πολιτείες και στο Ίσραήλ. Όταν επαναπατρίζεται τό 1989 συναντάει νέες δυσκολίες σε μία χώρα-έρμαιο νέων πολιτικών παθών. Τελευταία οί σκηνοθετικές του δραστηριότητες απλώνονται και στην Ελλάδα. Αυτές τίσ μέρες παρουσίασε τή *Μήδεια* του Εύρυπίδη στο Μέγαρο Μουσικής. Μ' αυτή τήν άφορμή του ζητήσαμε αυτή τή συνέντευξη στον *Δεκαπενθήμερο Πολίτη*.

Δηώ Καγγελάρη: Στο φουαγιέ του Θεάτρου Τέχνης είχατε κρεμάσει τέσσερα πορτρέτα: του Στανισλάφσκι, του Μέγερχολντ, του Βαχτάνγκωφ και του Μπρέχτ. Ένας φόρος τιμής σε «δασκάλους» διαφορετικών θεατρικών σχολών;

Γιούρι Λιουμπίμωφ: Θά έλεγα ότι προσπάθησα να κάνω μία σύνθεση, να ένσωσ αυτές τίσ σχολές: τήν ψυχολογική σχολή

του Στανισλάφσκι, τήν «καρναβαλιστική» άποψη περί παιξίματος του Βαχτάνγκωφ, τόν κονστρουκτιβισμό και τή βιομηχανική του μεγάλου τεχνίτη Μέγερχολντ και τήν πολιτική όξύτητα του θεάτρου του Μπρέχτ. Κάποτε άστεινόμενος δήλωσα ως ό πιο «όξύς-κονστρουκτιβιστής-ρεαλιστής». Μέ δύο λόγια, δοκίμασα να κάνω ολοκληρωτικό θέατρο.

Δ.Κ.: Ο Άντουάν Βιτέζ μίλησε για μία άνεπανάληπτη έμπειρία πού έζησε στο Ταγκάνκα, στην παράσταση «Ο Μαίτρο και ή Μαργαρίτα», διασκευή του όμώνυμου μυθιστορήματος του Μπουλγκάκωφ: στή φράση «τά χειρόγραφα δέν καινε ποτέ» όλοι οί θεατές σηκώθηκαν μονομιάς και χειροκροτούσαν όρθιοι για πολλή ώρα.

Γ.Α.: Τά χειροκροτήματα άπευθύνονταν κυρίως στον Μπουλγκάκωφ, όχι μόνο στους συντελεστές τής παράστασης. Γιατί γνώριζαν τήν τραγική μοίρα πού του έπεφύλαξε τό καθεστώς.

Δ.Κ.: «Οί συγκινήσεις πού προκαλεί τό θέατρο του Λιουμπίμωφ», έίπε ό Βιτέζ, «είναι συγκινήσεις καθαρά θεατρικές, αλλά πού άποδίδουν στο θέατρο τό ρόλο του: να είναι ή πολιτική και ήθική συνείδηση τής κοινωνίας». Πόσο εξακολουθεί να ισχύει αυτό σήμερα;

Γ.Α.: Αυτό τό θέατρο άκριβώς χρειαζόμαστε παρά πολύ και σήμερα.

Δ.Κ.: Η Γκαλίνα Βόλτσεκ, επικεφαλής του θεάτρου «Σαβρεμένικ» («Σύγχρονο») μās έίχε πει σε μία συζήτηση στή Μόσχα, στα τέλη του '92, ότι τώρα δέν ύπάρχει τό φάντασμα τής λογοκρισίας και του σοσιαλιστικού ρεαλισμού αλλά κόβονται τά κονδύλια για τό θέατρο και ή προσέλευση του κοινού έχει μειωθεί, γιατί μέ τήν έξαρση τής έγκληματικότητας οί θεατρόφιλοι κλείνονται τά δρόδια στο σπίτι τους.

Γ.Α.: Ναί, άν τελειώνει άργά ή παράσταση. Ίσως ήταν, όμως, λίγο ύπερβολική ή Γκαλίνα. Πρίν οί άνθρωποι έτρεχαν στο θέατρο μόλις μάθαιναν ότι ύπάρχει κάτι καλό και τίμιο. Η τέχνη μοιραζόταν σ' αυτούς πού ήθελαν ειλικρινά να πούν αυτό πού ένιωθαν και στους κατευθυνόμενους από τήν έξουσία. Τώρα ό καθένας είναι έλεύθερος να κάνει ό, τι θέλει αλλά περιέργως έχει πέσει κάπως ή ποιότητα. Όσον άφορά τήν προσέλευση των θεατών, μήν ξεχνάμε ότι ή ζωή είναι πολύ δύσκολη αυτή τή στιγμή και ή τέχνη έχει μπει άναγκαστικά σε δεύτερο πλάνο. Αυτή τή στιγμή οί άνθρωποι σκέφτονται πρωτίστως πώς να ζήσουν. Σιγά σιγά αρχίζει να άνεβαίνει πάλι τό ενδιαφέρον. Κυρίως, όμως, πάνε στο θέατρο οί «μεμνημένοι».

Δ.Κ.: Ένώ πρώτα τό κοινό ήταν πιο πολύ γιατί έθρισκε στο θέατρο διέξοδο;

Γ.Α.: Πήγαινε για διέξοδο, για να ξεκουραστεί ψυχικά αλλά και για να βρει έναν τρόπο να εκφράσει πράγματα πού δέν έπι-

τρεπόταν νά είπωθούν άνοιχτά. Γι' αυτό και χειροκροτούσαν σ' αυτά τά σημεία.

Δ.Κ.: Είχατε πολλές προστριβές μέ τήν έξουσία αλλά ή ρήξη σας με τό σοβιετικό καθεστώς —μέχρι τό '83 πού πήρατε άνοιχτά θέση μέ μιá συνέντευξη στους Times και τήν άφαίρεση τής ύπηρεσίαν σας τόν επόμενο χρόνο— δηλώθηκε κυρίως μέσα από τό ύφος τών παραστάσεων σας. Ξαναδώσατε δηλαδή πολιτική διάσταση στή φόρμα, όπως στόν θεατρικό Όχτώδρη τής δεκαετίας του '20.

Γ.Α.: Άνέδασα σύγχρονους και κλασικούς συγγραφείς, άπ' τόν Άμπράμωφ και τόν Όστρόφσκι ως τόν Τσέχωφ, τόν Ντοστογιέφσκι και τόν Μολιέρο. Επιθυμούσα πάντα νά δημιουργήσω «αιώνια» έργα, νά άποκαλύψω τή διαχρονικότητα τών κειμένων. Όταν από τήν έξουσία μου ζητούσαν εξηγήσεις γιατί δέν άπεικόνιζα στή σκηνή τή σοβιετική πραγματικότητα, «έχετε έφημερίδες», τούς άπαντούσα, «έχετε ανθρώπους πού κάνουν προπαγάνδα, τί σας χρειάζονται τά ίδια και στό θέατρο»;

Όταν άπλώθηκε ό σοσιαλιστικός ρεαλισμός παντού σάν άγγλικό γκαζόν, όλα έγιναν γκρίζα συμφωνία. Προσπαθούσα νά σπάσω αυτή τήν άπόλυτη όμοιομορφία νά «φυτέψω» ένα δεντράκι, έναν θάμνο! Άλλά μόλις οι διάφοροι ήγέτες δέν κατάλαβουν τήν τέχνη πού κάνεις, αρχίζουν οι επιθέσεις. Άπό τούς Κινέζους αυτοκράτορες ως τόν Χρουστσώφ. Κάποια άνένδοτα έχουν μείνει μνημειώδη. Όπως γιά τόν Χρουστσώφ και τούς ίμπρεσιονιστές πού δέν ήξερε νά πεί σωστά τή λέξη και έλεγε οι «ίμπεριονιστές και οι παιδεραστές δέν μάς χρειάζονται». Τουλάχιστον αυτός, όμως, είχε τήν άνωτερότητα όταν έφυγε από τήν έξουσία νά παραδεχτεί τήν άγνοιά του. «Δέν μου εξήγησε κανείς τί μεγάλη άξία είχαν, συγγνώμη», είπε σε κάποιους καλλιτέχνες πού τόν είχαν επισκεφθεί σπίτι του.

Δ.Κ.: Άσχοληθήκατε μέ τήν άρχαία τραγωδία γιά πρώτη φορά πριν από τρία χρόνια, όταν άνεδάσατε στήν Άθήνα τήν Ηλέκτρα του Σοφοκλή και φέτος παρουσιάζετε τή Μήδεια. Πώς προέκυψε αυτή ή στροφή προς τό άρχαίο έλληνικό δράμα;

Γ.Α.: Άπό τή σχολή άκόμη μαθαίναμε γιά τήν άρχαία τραγωδία και είχα έναν πολύ καλό παιδαγωγό πού μου καλλιέργησε τήν άγάπη προς τούς Έλληνες κλασικούς. Άλλά σε μάς παίζονται πολύ λίγο, δέν υπάρχει παράδοση. Φυσικά αυτό δέν έχει και τόση σημασία γιατί ούτε όταν άνέδασα Μπρέχτ δέν υπήρχε αντίστοιχη παράδοση στή Σοβιετική Ένωση. Και ίσως τελικά αυτό νά μέ βοήθησε ώστε νά προσεγγίσω τό μπρεχτικό θέατρο από διαφορετική γωνία. Πρέπει επίσης νά πώ ότι ήθελα πολύ νά άνεδάσω Άριστοφάνη αλλά δέν τά κατάφερα, ώσπου μου έγινε ή πρόσκληση γιά νά σκηνοθετήσω αυτές τίς δύο τραγωδίες.

Δ.Κ.: Παρουσιάζετε τή Μήδεια μέ σύγχρονες προεκτάσεις, ένα σκηνικό μέ πύλη και τείχος από τσουβάλια. Τι άντιπροσωπεύει γιά σας ό Εύριπίδης και ή ήρωίδα του;

Γ.Α.: Είναι πρῶτ' άπ' όλα ή συγκίνηση πού προκύπτει από τήν επαφή μέ τούς θησαυρούς του πολιτισμού μας. Όστερα αυτό πού μέ έλκει στόν Εύριπίδη είναι ότι δίνει παρά πολλές πτυχές τής άντιπαλότητας, δημιουργεί πολυσύνθετους χαρακτήρες και άνιχνεύει βαθιά στήν ψυχολογία τους. Μέσα από τούς στίχους τής Μήδειας μιλάει και γιά τά δεινά του σύγχρονου κόσμου, γιά τόν άνθρωπο χωρίς μοίρα. Ένωσα τή διαφορά του Εύριπίδη από τόν Σοφοκλή μέσα από τά δικά μου συναισθήματα. Άν δέν είχε περάσει μέσα από τόν ψυχισμό μου, δέν θά μπορούσα νά βοηθήσω τούς ήθοποιούς, πού επιπλέον έχουν νά άντιμετωπίσουν και τή δυσκολία του έμμετρου λόγου.

Δ.Κ.: Πώς δουλεύετε μέ τούς ήθοποιούς έσεις πού ξεκινήσατε από ήθοποιούς στό θέατρο Βαχτάνγκωφ;

Γ.Α.: Άκριβώς επειδή υπήρξα ήθοποιός, όταν σκηνοθετώ δέν δουλεύω μόνο μέ τόν σκηνογράφο και μέ τόν μουσικό αλλά και μέ τούς ήθοποιούς. Διδάσκοντας παίζω τούς ρόλους. Τούς δείχνω πώς νά ενσαρκώνουν τήν ιδέα μέ τόν λόγο και τήν κίνηση χωρίς νά χρωματίζουν δεβιασμένα τά λόγια μέ τά συναισθήματα. Πώς τά συναισθήματα νά προκύπτουν μέσα από τούς ρυθμούς του κειμένου. Δίνω επίσης σημασία στή φαντασία του ήθοποιού όπως και τήν κοινωνική ευαισθησία του.

Δ.Κ.: Ξέρουμε ότι δίνετε ιδιαίτερη σημασία στή σχέση του ήθοποιού μέ τό κοινό, ότι τούς διδάσκετε νά παίρνουν υπ' όψιν τους τίς άντιδράσεις τών θεατών.

Γ.Α.: Ναι, μαθαίνω τούς ήθοποιούς νά «άκουνε» τήν αίθουσα, τό παίξιμό τους νά μή γίνεται έρήμην τής αίθουσας. Σε μερικές παραστάσεις δημιουργούσα και κάτι σάν «μυστικιστική» έπαφή, σάν ταχυδακτυλουργία. Όταν, άς πούμε, ό κόσμος χειροκροτούσε κατά τή διάρκεια τής παράστασης του Μαγιακόφσκι, ένας ήθοποιός έλεγε κάποια στιγμή «χειροκροτούν στά πολύ καλά σημεία και τά καλά περνούν άπαρατήρητα». Πολλοί από τούς θεατές γελοούσαν αλλά υπήρχαν και όρισμένοι πού θύμωναν. Σημασία, όμως, είχε αυτή ή άλληλοσχέση.

Δ.Κ.: Σκηνοθετήσατε φέτος στό Ταγκάνκα μιá όπερα βασισμένη στόν Δόκτορα Ζιδάγκο. Αυτές τίς μέρες παίζεται στήν Άθήνα ή Μήδεια μέ Ρώσους ήθοποιούς και στή συνέχεια θά παρουσιαστεί στή Μόσχα. Τό φθινόπωρο θά σκηνοθετήσετε μέ έλληνικό θίασο τόν Βουσσινόκηπο.

Γ.Α.: Ή προμέρα τής Μήδειας σύμφωνα μέ τό συμβόλαιο έπρεπε νά δοθεί στήν Άθήνα. Τό φθινόπωρο θά τήν παρουσιάσω στή Μόσχα. Κάνω συνήθως άνοιχτές πρόδες και έτσι είχα τήν ευκαιρία νά διαπιστώσω τήν άπήχηση πού είχε στους Μοσχοβίτες. Είδα ανθρώπους πού παρακολουθούσαν μέ πολύ μεγάλη προσοχή. Άλλοι έκλαιγαν. Αυτό σημαίνει ότι γιά τούς θεατές λειτουργεί ως κάθαρση.

Δ.Κ.: Τό μεγάλο σας όνειρο, όμως, διαβάζουμε ότι είναι ή ίδρυση μιās διεθνούς δραματικής σχολής στό Ίσραήλ.

Γ.Α.: Ναι, σχεδιάζω τή δημιουργία μιās διεθνούς σχολής υποκριτικής και σκηνοθεσίας στό Ίσραήλ πού είναι ή πατρίδα τεσσάρων θρησκειών (τής ιουδαϊκής, τής χριστιανικής — όρθόδοξης και καθολικής— και του Ίσλάμ). Λαμβάνοντας υπόψη όλες τίς διενέξεις πού γίνονται και τό αίμα πού χύνεται, θεωρώ αυτή τήν ιδέα πολύ καλή. Έχω προτείνει νά συμμετέχουν στήν ίδρυσή της τρεις πόλεις: ή Ίερουσαλήμ, ή Άθήνα και ή Πετρούπολη. Έχω πάρει τήν εύλογία του Πάπα και μέχει τώρα είχα επαφή μέ τούς δημάρχους τής Ίερουσαλήμ και τής Πετρούπολης και βρήκα άνταπόκριση. Θά μιλήσω και μέ τόν κ. Λαμπράκη και κατά πάσα πιθανότητα μέ τόν δήμαρχο τής Άθήνας. Όταν θά λειτουργήσει, θά προσκληθούν κορυφαίοι σκηνοθέτες, ήθοποιοί, σκηνογράφοι, ζωγράφοι νά διδάξουν. Άκόμη, όμως, βρισκόμαστε στά σχέδια.

Δ.Κ.: Σ' αυτή τήν εικόνα τής συμφιλίωσης πού όραματιζόσαστε ή πολιτική άφύπνιση του θεάτρου του Μπρέχτ εξακολουθεί νά έχει κάποια σχέση;

Γ.Α.: Όχι, γιατί εδώ ή ιδέα είναι συμφιλιωτική, ένότητας και ειρήνης. Στή ζωή χρειάζεται ήρεμία, πνευματικότητα, μεγάλη θέληση γιά άσκηση. Άπό τή σχολή αυτή θέλω νά βγαίνουν μορφωμένοι καλοί επαγγελματίες πού θά έχουν άσκηθεί στή φωνή και στήν κινησιολογία.

Υ.Γ. Ευχαριστώ θερμά τήν κ. Μαρία Μπέικου πού παραδρέθηκε στή συνέντευξη και έκανε τή μετάφραση.

ΤΟΥΤΟΣ Ο ΚΑΝΟΝΑΣ ΜΕ ΤΟ ΚΑΝΟΝΑΚΙ

του Γιώργου Κοροπούλη

Υπάρχει μιά φόρμα κειμένου που επιτρέπει να αναγνωρίζουμε αυτό το κείμενο ως «τραγούδι»; Το ερώτημα σπανίως διατυπώνεται. Κατά μία έκδοχή (αν θυμηθούμε την απάντηση που συχνά-πυκνά ακουγόταν στίς συνελεύσεις), «τό έχει λύσει ή ίδια ή ζωή»: δέν υπάρχει τραγούδι αν δέν τραγουδιέται απ' όλους, όχι μόνο απ' τόν εκτελεστή, κι επομένως τά λόγια που τραγουδάμε είναι τραγούδια. Νά σημαίνει άραγε αυτό ότι δέν τραγουδήσαμε ποτέ τό «ένα τό χελιδόνι» ή ότι ό Έλύτης έγραφε σέ φόρμα τραγουδιού; Κατ' άλλην, φαινομενικά αντίθετη, έκδοχή, δέν μπορεί νά τεθεί αυτότελές τό ερώτημα (έξου και, όταν τίθεται, ακούγεται άφόρητα ακαδημαϊκό): έντάσσεται σέ ευρύτερο ερώτημα περί τών σχέσεων ποίησης και μουσικής (κι αυτό σημαίνει βέβαια πώς θέτοντάς το έχουμε βρεθεί κιόλας στά μισά του δρόμου: έχουμε ήδη αποφασίσει ότι και τό τραγούδι είναι τελοσπάντων ποίημα, κρίνεται δηλαδή μέ κριτήρια ποιήματος ή και μ' αυτά ή παρά ταύτα σημαίνει επίσης πώς θεωρούμε τελεσμένη τή ρήξη τής πάλαι ένότητας μουσικής και ποίησης), προϋποθέτει σαφείς τούς όρους που χρησιμοποιούμε, και πρώτον απ' όλους τόν όρο φόρμα (είναι όμως σαφής; μιλάμε γιά τή φόρμα του ποιήματος αλλά και γιά ποιητικές φόρμες όπως τό σονέτο, τό χάικου κλπ.), υπόκειται στίς υποδιαίρεσεις του και στήν ιστορικότητά του (μπορεί νά έχουμε κατά νούν «λαϊκούς» στιχουργούς· μπορεί πάλι νά κοιτάμε πίσω και πρós άλλη κατεύθυνση, όποτε θά δούμε μιάν ολοκληρωμένη απάντηση νά υποστηρίξει τή γένεση του Lied και ταυτοχρόνως νά μορφοποιεί τήν ποίηση, π.χ., του Χάινε) — και, τέλος, καθιστά αναγκαίες τρείς ανεπίτρεπτες αφαιρέσεις:

1. Μιά και μιλάμε γιά φόρμα κειμένου, θά πρέπει νά ξεχάσουμε πρós στιγμής τή μουσική, όχι επειδή μπορεί νά υπάρχει τραγούδι χωρίς μουσική αλλά επειδή είμαστε υποχρεωμένοι νά φανταστούμε τή «φάση» εκείνη κατά τήν όποια μουσική δέν υπάρχει κι όμως υπάρχει ήδη ένα κείμενο, που ό δημιουργός του μπορεί (χωρίς νά προβάλλει άπλώς και μόνο τή βούλησή του στό κείμενο, χωρίς νά «άκούει» κιόλας τήν επικείμενη μουσική) νά τό θεωρεί «τραγούδι».

2. Θά πρέπει νά ξεχάσουμε ότι όλόκληρη ή σύγχρονη ευρωπαϊκή ποίηση αναγνωρίζει τόν έναν από τούς δύο γεννητορές της στό τραγούδι τών τροβαδούρων· νά τό ξεχάσου-

με παρ' όλο που ως τίς αρχές του αιώνα οι ποιητές μας ονόμαζαν άδιακρίτως τραγούδια τά ποιήματά τους και παρ' όλο που ή παράδοση τών τροβαδούρων δέν έσβησε ποτέ και, αναποδογυρίζοντας τά κυάλια, θά διακρίνουμε εύκολα τήν ποίηση (ή μιάν όψη της) στους στίχους π.χ. του Μπόμπ Ντύλαν... Πρέπει νά τά ξεχάσουμε αυτά α) γιατί ή γενεαλογική προσέγγιση θά συσκοτίζε τούτη τή στιγμή τόν όρίζοντά μας και όλα θά έμοιαζαν μέ όλα, όπως όλοι οι άνθρωποι θά μοιάζουν, λογικά, σέ κάτι μέ τόν 'Αδάμ· β) γιατί, απ' ής στιγμής γνωρίζουμε ότι φόρμες όπως τό σονέτο ή —άκόμη πιο φανερά— ή διλανέλα και τό ροντό γεννήθηκαν (άλλά δέν εξέλιχθηκαν κιόλας: ή μετάβαση από τόσαιξπηρικό στό μιλονικό σονέτο είναι αυτόνομη εξέλιξη μιάς φόρμας όριστικά ποιητικής, μιάς φόρμας κειμένου) χάρη σέ μιά αρχική «άποκρυστάλλωση» που παγίδευσε (όπως τό όρνυκό τή φτέρη) και τό ίχνος τής άλλοτε άναπόσπαστης μουσικής, θά μπορούσαμε νά διακρίνουμε παντού επικαθορισμούς τής ποιητικής φόρμας, συγγέοντες· κατ' αυτόν τόν τρόπο τούς ιστορικούς επικαθορισμούς (που έξηγούν π.χ. τό φαινόμενο τής έπωδής) μέ άλλους, φαινομενικά όμοιους και ριζικά διαφορετικούς επικαθορισμούς (όπως τό ρεφραίν π.χ., που δέν είναι μόνο ό άπόγονος τής έπωδού αλλά και μιά πρόσφατη ύποχρεωτική συνθήκη παραγωγής, άσχετη μέ τήν άπομνημόνευση ή τό χορό, άπόρροια μιάς ιδεολογίας περί τραγουδιού).

3. Θά πρέπει νά ξεχάσουμε πώς δέν υπάρχει πρώτη στιγμή στήν άναγνώριση μιάς φόρμας κειμένου ως τραγουδιού, γιατί κανείς δέν συναντά πρώτα αυτότελές τό κείμενο· άκόμη και τυπωμένο σέ τόμο τραγουδιών, τό διαβάξει άφου έχει άκούσει τό τραγούδι (ή έστω άφου πληροφορήθηκε πώς πρόκειται γιά τραγούδι) — κι ίσως αυτό νά σημαίνει πώς ποτέ δέν τό διαβάξει πραγματικά.

Η τρίτη αυτή αφαίρεση είναι σκανδαλώδης (παρ' όλο που κατ' έξοχήν άθέμιτη είναι ή αφαίρεση τής μουσικής). Γιά ποιάν άυλη φόρμα κειμένου μιλάμε, όταν αυτό τό κείμενο ένδέχεται νά μίν είναι καν άναγνώσιμο; Κι όμως τώρα τελευταία εκδίδονται ή πρέπει νά εκδίδεται μόνον γιά έναν λόγο: γιά νά διαβαστεί· επιπλέον, σέ πρόσφατο συλλογικό τόμο, ή διάκριση τυπωνόταν ρητή: «ποιήματα και τραγούδια...». Άφου λοιπόν ξέρουμε νά τά ξεχωρίσουμε κι άφου τά θεωρούμε άμφότερα άναγνώσιμα, είμαστε ύπο-

χρωμένοι να αναρωτηθούμε σχετικά με τα κριτήρια αυτής της διάζευξης και να τα άντλήσουμε από την ανάγνωση των κειμένων.

Ήδη αυτές οι προκαταρκτικές παρατηρήσεις διαιρούν το αρχικό ερώτημα: δεν θα επιδιώξω να δω όλες τις ένδεχόμενες απαντήσεις. Θα προσπαθήσω απλώς να ξεκαθαρίσω κάπως το έδαφος, δηλαδή να το περιορίσω. Όπωςδήποτε δεν θεωρώ ακαδημαϊκό το περί φόρμας του τραγουδιού ερώτημα. Ίσχυρίζομαι, αντιθέτως, πως εδώ διασταυρώνονται μία συγκροτημένη και ισχυρή (ακριβώς γιατί συγκροτείται από «αυτονόητα» και γιατί παραμένει υπόρρητη) θεωρία περί της ποιήσεως, ή οποία επικαθορίζει τους όρους δημιουργίας και πρόσληψής της, και μία αγόρευση περί «φυσικότητας» (αγόρευση που αφορά τόσο το «τραγούδι» ως είδος όσο και την κοινωνική λειτουργία του), ή οποία επιβάλλει να αναγνωρίζουμε ως στοιχεία φόρμας τις έγγαράξεις μιας ιδεολογίας και επομένως μεταποιεί σε ζητήματα ύφους και δεξιοτεχνίας τις νόρμες παραγωγής και κατανάλωσης. Χάρη στην ιδιαίτερη, «μαζική» και «έντεχνη» ταυτοχρόνως, υπόστασή του, το τραγούδι είναι το κατ'έξοχην σημείο όπου — πέραν κάθε αυτοαναφορικότητας — το κείμενο υποδέχεται και αναχωνεύει ως όρο συγκρότησής του αυτό που συχνά (και ασφαλώς) αποκαλούμε «ψευδή συνείδηση». Παρά τα φαινόμενα, ή φόρμα «τραγούδι» είναι βαρύτερα ιδεολογικοποιημένη — κυρίως όταν παράγεται και ως έργο τέχνης. Είναι ως εκ τούτου προφανές ότι δεν μιλάω είτε για το δημοτικό τραγούδι είτε — στην αντίπερα όχθη — για το Lied και παραφράδες αυτού, παρ'όλο που στοιχεία των συναφών ιδεολογικοποιήσεων θα βρίσκουμε συχνά καθ'όδον. Δεν ξεχνάω άλλωστε ότι ο παρ'ημίν εκτάκτως αναλίσμος (ιδιαίτερα από τότε που χρίστηκε και έλληνορθόδοξος) Round ανέσυρε την ποίηση των τροβαδούρων και την ανώνυμη ρίζα της από την αφάνεια για λόγους κάθε άλλο παρά ακραιφνώς αισθητικούς. Συζητώ εθύς εξαρχής για επώνυμες δημιουργίες, συνειδητά έντεχνες. Όμως και στην ενδιάμεση περιοχή όπου ως εκ τούτου περιοριζόμαστε θα πρέπει να καταγραφούν όρισμένες σχεδόν αυτονόητες διακρίσεις:

Η παράδοση των τροβαδούρων θέλει τα λόγια και τη μουσική του τραγουδιού να προκύπτουν, σε μία ιδεώδη κατάσταση, ταυτοχρόνως. Ασφαλώς δεν μπορούμε να αγνοήσουμε πως, πρακτικά, και κάποια λόγια θα φορέθηκαν σε δεδομένες μελωδίες και αντιστρόφως: άλλωστε, ή διάσπαση σε τροβαδούρους και ζογκλέρ προϋπέθετε εκτελέσεις έρημην των «συνθετών», άλλαζε την «πολιτική οικονομία», ως πούμε, της παραγωγής τραγουδιών και άνοιγε το δρόμο για τα σουξέ, άρα και για τις μιμήσεις, δρόμο που παρέμεινε ανοιχτός πάντοτε: μεταξύ άλλων και για τις άριες της όπερας, που συχνά αυτονομήθηκαν και αντιμετωπίστηκαν ως τραγούδια. Δεν μπορούμε επιπλέον να αγνοήσουμε πως σ'αυτή την πρώτη διάσπαση προστίθεται μία δεύτερη, εκ των υστέρων διάσπαση — αυτή ακριβώς που μάς επέτρεψε να αξιολογήσουμε με κριτήρια ποιήσεως τους στίχους του Ντύλαν. Οφείλουμε εντούτοις να δεχτούμε αυτό το οποίο συχνότατα δηλώνουν οι ίδιοι οι σύγχρονοι «τροβαδούροι» (που άλλωστε τους ονομάζω εδώ έτσι ακριβώς λόγω αυτής της δήλωσης κι όχι γιατί αναλαμβάνω να προσδιορίσω την κοινωνική λειτουργία τους): πως συνθέτουν μία ένιαία και μοναδική φόρμα, το «τραγούδι»,

που είναι «λόγια-και-μουσική» και που, οδηγούμενο στους αντίποδες του γενέθλιου τόπου του, τείνει ν'άποσπαστεί και από την ποίηση και από τη μουσική και να όριστει ως αυτόνομο είδος. Άλλ'άν δεχτούμε κάτι τέτοιο, δεν μπορούμε να απομονώσουμε μία φόρμα κειμένου, δεν υπάρχει ή «στιγμή της», την οποία πιο πάνω φανταστήκαμε, και ασφαλώς δεν υπάρχει, ιδεωδώς, συνθήκη ανάγνωσής της — εκτός κι αν μία δεύτερη κατηγορία τραγουδιών τη συμπαρασύρει, την επικαθορίζει, την τροποποιεί και τη διασπά. (Παραμένει εντούτοις εκκρεμής ή ακόλουθη υπόθεση: Είναι δυνατόν κι εδώ να απομονώνεται τελικά μία φόρμα κειμένου — απομονώνεται όμως εκ των υστέρων, χάρη σε μία αντιστροφή την οποία θα βρούμε πιο κάτω: τότε και μόνον τότε μπορεί ο Χριστιανόπουλος, ως πούμε, να κρίνει στο ίδιο κείμενο τα ποιήματα του Άσλάνογλου και το διβλίο *Δέκα χρόνια κομμάτια* του Σαβδόπουλου.)

Ποιά είναι αυτή ή δεύτερη μεγάλη κατηγορία; Είναι τα τραγούδια που προκύπτουν επειδή ο μουσικός αναλαμβάνει να «μελοποιήσει» (δεν μου άρεσει ο όρος, αλλά άρκει για να συνεννοηθούμε) ένα «έτοιμο», ως πούμε, κείμενο. Όμως σ'αυτήν τη δεύτερη κατηγορία πρέπει να διακρίνουμε εξαρχής υποπεριπτώσεις — ίσως μάλιστα και κάτι παραπάνω από υποπεριπτώσεις, αφού μία τουλάχιστον (υπο)κατηγορία μάς βγάζει άλλοι.

Άς πούμε, χοντρικά, ότι έχουμε:

α) Τα ποιήματα που είχαν ήδη γραφεί και «κατορθωθεί» (άρα, διατρέχοντας ίσως κατά την όντογένεσή τους ταχύτατα όλα τα στάδια της φυλογένεσης, διαθέτουν ήδη πλήρη τη «μουσική της ποιήσεως» τους) και που ένας μουσικός αναλαμβάνει είτε να τα «μελοποιήσει» — εδώ θα πρέπει ν'αρχίσουμε να επιδιώκουμε κάποια σαφήνεια του όρου πιά — είτε να τα «άξιοποιήσει». Προκαταβάλλω φυσικά μία διάκριση που δεν είναι απαραίτητως νόμιμη αλλά είναι συχνά όρατή διά γυμνού όφθαλμού: δεν θα λέγαμε π.χ. πως στο δεύτερο Κουαρτέτο του ό Σαίνμπεργκ «μελοποιεί» Γκεόργκε ή πως ό Μπέργκ «μελοποίησε» Μπωντλαίρ, πολύ συχνά όμως — κι ίσως άδικα — λέμε πως ό Θεοδωράκης «μελοποίησε» τον *Επιτάφιο* ή το *Άξιον Έστί*. Τί ακριβώς έννοούμε; Δεν θα τό ξετάσω: προς τό παρόν, εκείνο που μ'ένδιαφέρει είναι ένα και μοναδικό δεδομένο: τό κείμενο προϋπήρχε χωρίς καν να σκέπτεται ό συγγραφέας του ένδεχόμενη «άξιοποίηση» από μουσικό, είχε γραφεί ως ποίημα και μόνον. Η «μελοποίηση» του προσθέτει; του αφαιρεί; τό αναχωνεύει στο έργο του μουσικού ως στοιχείο ή καμβά ή-δεν ξέρω-τί της μουσικής του (αυτό πάντως υποδηλώνει ή ένταξη των μελοποιημένων ποιημάτων στο Έργο του μουσικού); γεννά ένα νέο είδος (που και πάλι όμως δεν θα τό ονόμαζα «τραγούδι» — κι ίσως γι' αυτό διασώζεται σ' όλες τις γλώσσες ό γερμανικός όρος — και που έτσι κι άλλως θα κριθεί ως προς τη μουσική του ζωή: τό κείμενο έχει ήδη κριθεί, έχει ήδη δηλαδή διαβαστεί: οι «κρῶτες στιγμές» των δύο συνιστωσών δεν συμπίπτουν ποτέ); Μόνον όταν απαντήσουμε σ' αυτά τά ερωτήματα μπορούμε να κρίνουμε και τις άπόψεις περί *έρμηνείας* ενός κειμένου ή εκ νέου *ανάγνωσής του διά της μουσικής*, άπόψεις που προσηλώνονται στο κείμενο και αντιλαμβάνονται τη γλώσσα της μουσικής ως «μεταγλώσσα» πιο βαριά άνοσητα είναι μόνον ή δήθεν συγγραφή «στίχων», καθώς ό ποιητής άκωάται τη μουσική και «έμπνέεται», «μπαίνει στο κλίμα» ή «μεταφράζει»: δεν κάνει στην πραγματικότητα τίποτα πε-

ρισσότερο απ' αυτό πού θά 'κανε ακούγοντας τό τρένο ή τόν καθγά τών διπλανών — *άν ποτέ τό κάνει κι αυτό.*
'Αλλά καί: μόνον όταν απαντήσουμε σ' αυτά τά ερωτήματα μπορούμε νά αντιδιαστείλουμε μέ ακρίβεια τό επίτευγμα του Χατζιδάκι στον *Μεγάλο Έρωτικό*, π.χ., από τή λαίλαπα μελοποιήσεων ή όποια μεταδικτατορικά σάρωσε τά πάντα παρασκευάζοντας έναν πολτό από Καββαδία, Μπρέχτ, Καρυωτάκη, άκόμη καί Καβάφη.

β) Τά ποιητικά κείμενα πού, ύλοποιώντας τό γνωστό σχήμα *έν διά δνοϊν*, γράφονται έν όψει τής μουσικής αλλά διεκδικώντας *ταυτοχρόνως* τή δική τους πληρότητα: σ' αυτή τήν κατηγορία θά 'πρεπε ίσως ν' άνήκει (άν ξεχάσουμε γιά λίγο πώς ή συζήτηση άφορά τό τραγούδι) καί τό λιμπρέτο τής όπερας — όμως οί περισσότεροι μουσικοί πού γνωρίζω διαφωνοϋν θεωρώντας εκεί τήν ποίηση ancilla musicae, άποψη πού θά εγκαινιάζε νέο κύκλο ερωτημάτων —, σ' αυτήν άνήκουν καί πολλά θλιβερά «ποιητικίζοντα» κείμενα (τό πιό πρόσφατο, ύποδυμένο τό μεταμοντέρνο λιμπρέτο, γράφτηκε από τόν ίδιο τόν δικό μας Λορέντσο, μελοποιήθηκε από τόν αυλικό του καί παίχτηκε στό Μέγαρο τών Μεδίκων) καί όπωσδήποτε πρόκειται γιά τήν πιό δύσκολη κατηγορία, ίσως γιαντί τό αίτημα είναι έδώ σχεδόν σχιζοφρενικό. Θά είχαμε πολλά νά πούμε — καί δέν είναι ή στιγμή.

γ) Τούς στίχους πού γράφονται καί οί ίδιοι εκείνοι πού τούς γράφουν τούς ονομάζουν «τραγούδια» σάν νά εννοούν πώς απέμπόλησαν τήν ύποχρέωση νά γράφουν ποιήματα έν όψει κάποιας άλλης, ισότιμης καί διαφορετικής. Προφανώς σ' αυτή τήν τρίτη κατηγορία θά πρέπει νά αναζητήσουμε όχι τή διάχυση του μορφικού αίτήματος καί τήν εκ νέου σύλληψη του σε καινούργιο δίχτυ — όπως στήν κατηγορία β — αλλά τήν πιθανή ανάδειξη ενός άλλου, αυτοτελοϋς μορφικού αίτήματος: ν' αναζητήσουμε δηλαδή τή διπλή πιθανότητα νά υφίσταται μιά *φόρμα-τραγούδι* (πού μπορεί φυσικά μέ τήν ήσυχία της νά πολλαπλασιάζεται καί έφεξης νά διαφοροποιείται, αλλά ένδεχομένως θά εγκιδωτίζει μιάν intentio forma — καί ποιάν;) καί νά υφίσταται, σάν άποτύπωμα τής βούλησης νά γραφεί ένα τραγούδι, κάποιο πλέγμα *τεχνικών*.

Θά περιοριστούμε στήν τρίτη (ύπο)κατηγορία. Είναι ή μόνη πού παρέχει τούς όρους ύπαρξης μιάς αυτοτελοϋς φόρμας κειμένου — άκόμη κι άν αυτή ή φόρμα υφίσταται, όπως σκοπεύω νά ύποστηρίξω στό δεύτερο μέρος του παρόντος κειμένου, μόνον ως έφαρμογή ενός πεντακάθαραυ σχήματος *ύπαλλαγής*.

Επιλέξαμε ως αντικείμενό μας τραγούδια πού δέν γράφονται από τόν ίδιο τόν «τραγουδοποιό» αλλά καί πού δέν γράφονται έρήμην τής επικείμενης «μελοποίησής» τους. Έπαναλαμβάνουμε τώρα τό ερώτημα: ύπάρχει *φόρμα κειμένου* διά τής όποιας θά αναγνωρίζαμε τά κείμενα αυτά ως «τραγούδια» καί ή όποια — τό σχήμα είναι ύποχρεωτικά προθύστερο — επιτρέπει στα κείμενα νά λειτουργήσουν ως τραγούδια;

Υπάρχει πάντως πολιτική άνάγνωση αυτού του ερωτήματος — τήν όποια θά αφήσω εκκρεμή, αναζητώντας, προς στιγμήν, τήν απάντηση στό ερώτημά μου ως προς τήν ποίηση. Δι' αυτού του τρόπου ή πολιτική άνάγνωση θά καταστεί έν τέλει αναπόφευκτη. Θέτοντας όμως τό ερώτημά μας *πολιτικά* ως προς τήν ποίηση, προσκρούουμε σε

δύο διαδοχικά — καί συμφυή προς άλλα — εμπόδια. Θά τελειώσω τό πρώτο μέρος του κειμένου περιγράφοντάς τα:

Είναι σωστό νά διερωτηθούμε κατ' αρχήν άν σ' αυτού του είδους τά «κείμενα-τραγούδια» μπορούμε ν' αναγνωρίσουμε μιάν ιδιάζουσα *φόρμα* ή άν στή φόρμα αυτή ύπόκειται ή θαθύτερη φόρμα του ποιήματος-έν-γένει καί άν, περαιτέρω, ή θαθύτερη αυτή φόρμα συνιστά καί τή μία καί μοναδική φόρμα ως προς τήν όποια ενεργοποιούμε τά κριτήριά μας ή άν ή (ύπερκείμενη;) φόρμα «τραγούδι» κερδίζει τήν αϋτοτέλεια καί τή δική της άπόλυτο τιμή άπορροφώντας καί μετασηματίζοντας σε στοιχεία φόρμας — πέραν τών ιδιαίτερων τεχνικών έλιγμών: του «άποτυπώματος» μιάς μουσικής πού δέν πέρασε αλλά άναμένεται — τούς τελεστές *λειτουργίας* καί *πρόσληψης*, συνδυασμένους ένδεχομένως κι αυτούς, κατόπιν, μέ τόν τελεστή εκείνον *ύλικότητας* του «τραγουδιού» πού τόν συνδύασαμε ήδη μέ τήν *ύλικότητα* του άναλώσιμου προϊόντος, δηλαδή — τελικά — του έμπορεύματος.

Η πρακτική τών «τροβαδούρων» όμως, επικαλούμενη τήν άρχέγονη σύμφυση ποίησης καί μουσικής, διαδηλώνει πώς ύποκείμενη δομή είναι μάλλον τό τραγούδι. Έχουμε βρεθεί στους αντίποδες: Λογικά, ναι — κι όμως κάτι παράξενο συμβαίνει έδώ: όποτε οί τεχνουργοί τών τραγουδιών πού εξετάζουμε χρειάζεται νά θεμελιώσουν τις έπιλογές τους, προσφεύγουν ακριβώς στα έπιχειρήματα τών «τροβαδούρων» — καί ή ίδια παμπάλαιη θεωρητική σύλληψη πού άλλοτε γέννησε τό Lied ως είδος αναδιατυπώνεται τώρα άντεστραμμένη καί, σάν νά διανύαμε άντίστροφα τήν άπόσταση πού διέτρεξε ό Σίλλερ από τήν άφελή στή συναισθηματική ποίηση, σάν νά εγκαταλείπαμε επιπλέον τή μίμηση τής natura naturans γιά νά ξαναβρούμε μιάν ανανεωμένη καί εκ ν έου άπλοϊκή μίμηση τής natura naturata, εγκυθιδρύει ένα έπιχείρημα «φυσικότητας» καί «άπλότητας» καί «ριζικών άναγκών». Ο Σαβδόπουλος πράγματι (πού δέν είναι διόλου άπλή περίπτωση, ίσως γιαντί άπλούστατα είναι μεγάλης αξίας) δήλωνε έν ευθέτω χρόνω: «Δέ φτιάχνω ποιήματα, έγώ φτιάχνω τραγούδια... ώσπου νά φτάσω στην ένορχήστρωση ήδη ό στίχος κι ή μελωδία έχουν ιδιοποιηθεί τό ένα τό άλλο πάρα πολλές φορές καί πάντοτε από τήν αρχή... Τό τραγούδι είναι πάντοτε προσκολλημένο στό συνολικό τυπικό τής γλώσσας... χάρη σ' αυτήν τή συντηρητικότητά του, άποτελει ένα είδος ρεζέρβας τής τέχνης γενικά. Γιατί αυτό τό υπερθέαμα, αυτό τό επικίνδυνο πράγμα πού είναι ή Ποίηση ή ή τέχνη τής Μουσικής δέν θά τά έβγαζε πέρα...». Δέν διαφωνώ — καί υπό άλλες συνθήκες μπορεί καί νά υπεράσπιζε θερμά αυτή τήν άποψη, άν εξαιρέσουμε τό ότι αντιλαμβάνεται τήν Ποίηση ως ξηρή, έρήμην μουσικής γλώσσα: όμως έδώ συζητάμε γιά ένοφθαλμισμό αυτού του έπιχειρήματος στήν (δι' άντιστροφής τής κατιούσας, άπαξιωτικής κλίμακας «ποίηση-τραγούδι») πρόσφατη σύλληψη του τραγουδιού ως *φόρμας κειμένου* — καί σ' αυτή τήν περίπτωση τό έπιχείρημα όχι άπλώς παύει νά ισχύει ύπέρ του «τραγουδιού» ως συνολικής ενιαίας φόρμας αλλά καί αρχίζει νά ισχύει άποκλειστικά εναντίον τής «ποίησης». Γιατί έδώ ό ένοφθαλμισμός λειτουργεί ως συγκάλυψη καί άντιστροφή τής πραγματικότητας. Οί ρομαντικές έννοιες τής «ιδιοφυίας» καί τής «φύσης» καί τής «φαντασίας» καί τής «μουσικής έντελέχειας του ποιήματος» ύψώνονται στή δύναμη μιάς άκόμη, τής πιό ισχυρής, ρομαντικής έννοιας: τής έννοιας του «στοιχειακού»: ό

συνεχεια στη σελ. 50

ΟΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΕΣ ΑΝΗΣΥΧΙΕΣ ΤΗΣ ΥΣΤΕΡΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ Η ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΣΚΕΨΗΣ ΤΟΥ Ε.Ρ. ΝΤΟΝΤΣ

Ἀπ' ἀφορμή τήν ἐπανεκδόση τοῦ βιβλίου του *Ἐθνικοί καί Χριστιανοί σέ μιά ἐποχή ἀγωνίας*. Ἀπό τόν Μάρκο Αὐρήλιο ὡς τόν Μ. Κωνσταντῖνο, Ἀλεξάνδρεια 1995, μετφρ. Κ. Ἀντύπας

τοῦ Δημήτρη Κυρτάτα

Ο Ε. Ρ. Ντόντς, πού ὑπῆρξε γιά πολλά χρόνια καθηγητής στό Πανεπιστήμιο τῆς Ὁξφόρδης, εἶναι κυρίως γνωστός στά ἑλληνικά γράμματα ἀπό τήν παλαιότερη μελέτη του *Οἱ Ἕλληνες καί τό παράλογο* (α' ἔκδοση 1951), μεταφρασμένη ἀπό τόν Γιώργη Γιατρομανωλάκη, ἐκδόσεις Καρδαμίτσα, 1978. Ἡ πρόσφατη ἑλληνική μετάφραση τῆς μελέτης του *Ἐθνικοί καί χριστιανοί σέ μιά ἐποχή ἀγωνίας*: ἀπό τόν Μάρκο Αὐρήλιο ὡς τόν Μ. Κωνσταντῖνο (α' ἔκδοση 1965), ἐκδόσεις Ἀλεξάνδρεια, 1995, ἔρχεται νά συμπληρώσει τή γνωριμία τοῦ Ἑλληνα ἀναγνώστη μέ τήν πρωτοποριακή σκέψη τοῦ Ἰρλανδοῦ φιλολόγου. Συγχρόνως ἀποτελεῖ μέγιστη συμβολή στή διερεύνηση ἑνός ἐπικαιροῦ θέματος. Ὁ Κώστας Ἀντύπας μετέφρασε μέ σύνεση καί ἀκριβεία, δρῶντας δημιουργικές λύσεις σέ πολλές ἀπό τίς δυσκολίες πού παρουσιάζει ἀκόμα γιά τήν ἑλληνική γλώσσα ἡ ἀπόδοση φιλολογικῶν, ἱστορικῶν καί ψυχολογικῶν ὄρων. Γιατί ὁ Ντόντς δέν ἦταν μόνο ἕνας ἐξαιρετος φιλόλογος, ἀλλά καί ἕνας καλός γνώστης τῆς ψυχαναλυτικῆς θεωρίας. (Βλ. παρουσίαση στόν *Πολίτη* 28, Ἀπρίλιος 1979, «Ψυχανάλυση καί ἱστορία: Δέκα χρόνια ἀπό τό θάνατο τοῦ Ε.Ρ. Ντόντς».)

Τό πρῶτο πρόβλημα πού θά ἀντιμετωπίσει ὁ μὴ εἰδικός Ἕλληνας ἀναγνώστης αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, ἰδιαίτερα ὁ νεότερος σέ ἡλικία, εἶναι ἡ σχεδόν πλήρης ἀγνοια πού ἔχει γιά τήν ἱστορική περίοδο στήν ὁποία ἀναφέρεται. Ἡ ἑλληνική παιδεία δέν ὑπῆρξε ποτέ γενναϊόδωρη πρὸς τόν ρωμαϊκό κόσμο. Αὐτό εἶναι εὐεξήγητο ἀλλά καί παράλογο. Εὐεξήγητο ἐπειδή ὅλοι οἱ λαοὶ αἰσθάνονται τόν μεγαλύτερο ἀνταγωνισμό πρὸς τοὺς πλησιέστερους συγγενεῖς τους. Τόσο οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ὅσο καί οἱ σύγχρονοι ἔδειξαν πάντ ἀπροθυμία νά διδαχτοῦν ἐνσυνείδητα ἀπό τόν ρωμαϊκό πολιτισμό — ἡ λατινομάθεια, μέ μοναδική ἐξαιρέση τῆ μελέτη τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου, δέν συγκαταλέγεται στίς ἑλληνικές ἀρετές. Ἡ γενική σχεδόν περιφρόνηση πρὸς καθετὶ τὸ ρωμαϊκό — ἰδίως πρὸς τὰ ρωμαϊκά ἀρχαιολογικά εὐρήματα, πού ὅταν δέν εἶναι ἀντίγραφα ἑλληνικῶν πρωτοτύπων, στοιδιάζονται συχνά στά προαύλια τῶν μουσείων — ἔχει ἐκδιώξει ἀπό τὰ σχολεῖα τῆ διδασκαλία τῆς ρωμαϊκῆς ἱστορίας. Ἡ στάση αὐτὴ ὅμως εἶναι καί παράλογη ἐπειδή οἱ Ἕλληνες ἔχουν μίαν ἰδιαίτερη εὐαισθησία γιά τήν ἱστορία τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Κάθε προσπάθεια μείωσης τῆς ἑλληνικῆς συμβολῆς στή διαμόρφωση τοῦ εὐρωπαϊ-

κοῦ πνεύματος προκαλεῖ ἐκρήξεις ὀργῆς καί ἀγανάκτησης. Ὡστόσο τό μέγιστο μέρος τῆς συμβολῆς αὐτῆς ἔφτασε στή Δύση μέ τῆ μεσολάβηση τῆς Ρώμης. (Γιά τό ζήτημα αὐτό ὑπάρχουν χρήσιμες μελέτες στόν συλλογικό τόμο πού ἐπιμελήθηκε ὁ R.-P. Droit, *Οἱ Ἕλληνες, οἱ Ρωμαῖοι καί ἐμεῖς: Ἡ ἐπικαιρότητα τοῦ ἀρχαίου κόσμου*, μετάφραση Κ. Κουρεμένος, ἐκδόσεις Ἀλεξάνδρεια, 1992). Ὁ παραλογισμός μάλιστα αὐτός γίνεται ἀκραῖος, καθὼς ἕνα πολύ μεγάλο μέρος τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος ἐντάσσεται ἀκριβῶς στή ρωμαϊκή. Ἐξοβελίζοντας τοὺς Ρωμαίους, οἱ Ἕλληνες ἐξοβελίζουν πολλοὺς αἰῶνες καί τῆς δικῆς τους ἱστορίας, ξαναπιάνοντάς τιν, ὅπως μποροῦν, ἀπό τήν ἐποχή τῆς δυσαντινῆς αὐτοκρατορίας.

Οἱ συνέπειες τῆς διδακτικῆς αὐτῆς ἐπιλογῆς εἶναι ἐντυπωσιακές — καί ὀδυνηρές. Ὁ μὴ εἰδικός Νεοέλληνας δυσκολεῖται τρομερά νά ἐντάξει τόν Πλούταρχο καί τόν Λουκιανό στό ἱστορικό τους πλαίσιο — γιά νά μνημονεύσουμε δύο συγγραφεῖς πού εἶναι γενικά γνωστοί καί δημοφιλεῖς. Ἀκόμα χειρότερα, ἀγνοεῖ σχεδόν παντελῶς ἐπιφανεῖς ρήτορες, ὅπως τόν Δίωνα Χρυσόστομο καί τόν Αἴλιο Ἀριστείδη, ἐνῶ εἶναι ζήτημα ἂν γνωρίζει τίποτα περισσότερο ἀπὸ τὰ ὀνόματα ὀρισμένων ἄλλων, ὅπως τοῦ Λιβάνιου. Οἱ λιγοστὲς ἐξαιρέσεις καθιστοῦν τό μεγάλο κενὸ ἐντονότερο. Δέν ἔχει κανεὶς παρά νά διαβάσει τόν *Εὐβοϊκό* τοῦ Δίωνος, στήν ὠραία μετάφραση τοῦ Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλου, ἐκδόσεις Στιγμή, 1994, γιά νά ἀντιληφθεῖ τό εἶδος καί τήν ποιότητα τῆς γνώσης πού στερεῖται. Τό σύνολο πάλι τῶν ἔργων τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουλιανοῦ, πού ἐξακολουθεῖ πάντα νά ἀσκεῖ διακριτικὴ γοητεία, ἀλλά καί φόβο, γίνεται τώρα ἴσως γιά πρώτη φορά προσιτό ἀπὸ τίς ἐκδόσεις Κάκτος.

Ἄγνοια ὑπάρχει καί στόν τομέα τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἐνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους φιλοσόφους ὅλων τῶν ἐποχῶν, ὁ Πλωτῖνος, μόλις ἀρχισε νά ἀναδύεται ἀξιόπιστα στά νεοελληνικά γράμματα. Οἱ μεταφράσεις τοῦ Παύλου Καλλιγᾶ, ἐκδόσεις Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 1991, 1994, καί τοῦ Γιάννη Τζαβάρα, ἐκδόσεις Δωδώνη, 1995, θά δείξουν στόν κάθε ἐνδιαφερόμενο, ὅταν διαβαστοῦν, ὅτι ὁ Πλάτων καί ὁ Ἀριστοτέλης δέν ἀποτελοῦν τήν τελευταία λέξη τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Θά δείξουν ὅμως ἀκόμα περισσότερο ὅτι δέν εἶναι δυνατόν ὁ μελετητῆς τοῦ Πλωτῖνου νά ἀγνοεῖ τήν πόλη

στήν όποία έζησε ό φιλόσοφος και τίς πολιτικές συνθήκες πού έπικρατούσαν τήν έποχή του. Χαρακτηριστικά, μιά από τίς λιγοστές καλές εισαγωγές στο έργο του πού έχουν μεταφραστεί στα έλληνικά είναι ένα άρθρο του Ντόντς (α' δημοσίευση 1959), στον μικρό τόμο *Πλάτων και Πλωτίνος*, μετάφραση Στέφανου Ροζάκη, εκδόσεις Έρασμος, 1977.

Στούς τρεις πρώτους αιώνας τής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας δέν αναπτύχθηκε μόνο ή έλληνική σκέψη. Ό Όησοϋς γεννήθηκε στα χρόνια του Αυγούστου, και οι πρώτοι δάσκαλοι του χριστιανισμού κινήθηκαν κυρίως στο έσωτερικό του ρωμαϊκού κόσμου. Η σύγχρονη χριστιανική παιδεία διασώζει τά όνόματα πολλών χριστιανών Πατέρων τής ρωμαϊκής περιόδου και προσφέρει διαρκώς περισσότερες νεο-έλληνικές μεταφράσεις τών έργων τους. Ό άναγνωστής όμως πού θά άξιωθεί νά διαβάσει τό έργο του Κλήμη του Άλεξανδρέως από τή μετάφραση πού ετοιμάζει ό Όρνάτιος Σακαλής για τή σειρά Έλληνες Πατέρες τής Έκκλησίας, θά άντιληφθεί ότι δέν γνωρίζει σχεδόν τίποτα για τόν κόσμο στον όποιο έζησε και για τούς σοφούς μέ τούς όποιους βρισκόταν. σέ διάλογο. Όσο για τόν Ωριγένη, αυτός θά έξακολουθήσει νά παραμένει συνολικά άπρόσιτος για καλό.

Η μελέτη του Ντόντς για τούς έθνικούς και τούς χριστιανούς τής ρωμαϊκής έποχής δέν έπιχειρεί νά καλύψει κενά στη γνώση τής πολιτικής ιστορίας. Η βρετανική παιδεία — ιδιαίτερα ή πανεπιστημιακή — δέν αντιμετώπιζει τά ίδια προβλήματα μέ τήν έλληνική. Άπεναντίας, προϋποθέτοντας μιά γενική έξοικείωση μέ τήν περίοδο, εκθέτει στοχασμούς δεύτερου βαθμού, γύρω από τίς ιδεολογικές, φιλοσοφικές και ψυχικές αναζητήσεις τών ανθρώπων τής έποχής. Τέτοιου είδους αναζητήσεις έχουν οι άνθρωποι όλων τών εποχών, αλλά ειδικά ό τρόπος μέ τόν όποιο τίς αντιμετώπισαν κατά τή λεγόμενη ύστερη αρχαιότητα παρουσιάζει μιά καινοτομία σέ σχέση μέ τόν τρόπο τών κλασικών και τών έλληνιστικών χρόνων. Για πρώτη φορά στην αρχαία έλληνική ιστορία άναδεικνύεται αυτό πού θά μπορούσαμε νά όνομάσουμε θρησκευτικό φαινόμενο. Δοξασίες, πρακτικές και παραδόσεις, πού για αιώνας διαχέονταν στην κοινωνία μέ ποικιλομορφία και χαλαρή έσωτερική συνοχή, άρχισαν νά συγκροτούνται σέ οργανικό σύνολο. Η λέξη θρησκεία, όπως τήν ένοούμε σήμερα, άποκτά πλήρες νόημα μόνο μετά τήν έπιβολή τών Ρωμαίων.

Για τήν ιστορική περίοδο μέ τήν όποία άσχολείται ό Ντόντς, ό Έλληνας άναγνώστης μπορεί νά προσφύγει στους τόμους ΣΤ' και Ζ' τής *Ιστορίας του Έλληνικού Έθνους*, και ιδιαίτερα στη συμβολή τής Πολύμνιας Άθανασιαδή για τόν τέταρτο αιώνα. Η συστηματικότερη και κατατοπιστικότερη μέχρι σήμερα παρουσίαση τής ύστερης ρωμαϊκής αυτοκρατορίας έχει γραφεί από τόν Άγγλο ιστορικό Άρνολντ Τζόουνς. Στα έργα του ίδιου ιστορικού συγκαταλέγεται και ή σύντομη μονογραφία *Ό Κωνσταντίνος και ό έχριστιανισμός τής Εϋρώπης* (α' έκδοση 1948), τήν όποία έχει από χρόνια μεταφράσει ό Άλέξανδρος Κοτζιάς, εκδόσεις Όριδανός (χωρίς χρονολογία). Μολοντί αϋστηρά τεκμηρωμένη, ή μελέτη αυτή άπευθύνεται στο ευρύτερο κοινό. Παρουσιάζει συνοπτικά τά κύρια χαρακτηριστικά του τρίτου αιώνα και στη συνέχεια, αναλυτι-

κότερα, τά χρόνια του Διοκλητιανού και του Κωνσταντίνου, δείχνοντας πώς τό θρησκευτικό πρόβλημα άναδείχτηκε σέ ένα από τά κύρια μελήματα τής αυτοκρατορικής διοίκησης. Η έπιδέξια έλληνική άπόδοση του έργου διασώζει τόσο τό έπιστημονικό του κύρος όσο και τόν εκλαικευτικό του χαρακτήρα. Κι ώστόσο, για τήν ώρα, τό διβλίό αυτό έχει περάσει κάπως άπαρατήρητο. Η αρχική έκδοση δέν έχει ακόμα έξαντληθεί.

Ό Ντόντς δέν ενδιαφέρεται για τήν αυτοκρατορική πολιτική: ούτε και μνημονεύει τούς πολέμους ή τά διοικητικά προβλήματα τών έπαρχιών. Έντοπίζει τά κύρια σημεία του διαλόγου έθνικών και χριστιανών, προσπαθώντας νά κατανοήσει τό βαθύτερο νόημά τους. Τό θέμα αυτό δέν είναι πρωτότυπο, αλλά ή όπτική μέ τήν όποία τό προσεγγίζει είναι όπωσδήποτε ρηξικέλευστη. Όπως παρατηρούν οι ιστορικοί, από τήν πρώτη στιγμή τής εμφάνισής του, ό χριστιανισμός βρέθηκε σέ άντιπαράθεση μέ τή σοφία τών Έλλήνων — παρά τή διαρκή πρόσληψη, από μέρους του, φιλοσοφικών ιδεών. Έξίσου έχθρικοί στάθηκαν στην έξάπλωσή του και οι έθνικοί σοφοί, όσοι και όταν ευαρεστήθηκαν νά άσχοληθούν μαζί τους σοβάρά. Η ένταση ύποχώρησε μόνο όταν ό χριστιανισμός έξασφάλισε πρωτοκαθεδρία και αισθάνθηκε τήν άνεση νά άντλήσει (και νά λεηλατήσει), κατά βούληση, από τά παλαιά συγγράμματα τών Έλλήνων και τών Ρωμαίων. Τότε πιά δέν ύπρχαν όμως πολλοί αξιόλογοι έθνικοί νά κρίνουν τό άποτέλεσμα τής νέας σύνθεσης. Άπό θέση ισχύος, οι χριστιανοί Πατέρες του τέταρτου και του πέμπτου αιώνα ισχυρίστηκαν ότι σέβονταν τά ψήγματα σοφίας πού ή θεία πρόνοια είχε σκορπίσει στην άνθρωπότητα, ακόμα και πριν τήν έλευση του Σωτήρος.

Ό Ντόντς πάλι τά πράγματα από τήν αρχή. Άντλει τό υλικό του από τούς ίδιους τούς έθνικούς και χριστιανούς συγγραφείς πού τροφοδότησαν τούς αρχαίους και τούς σύγχρονους ιστοριογράφους μέ έπιχειρήματα για τή λογική τής διαρκούς άναμέτρησης. Άντί νά σταθεί όμως στα όσα οι αντίπαλες πλευρές καταλόγιζαν στους έχθρους τους, έστιάζει τήν προσοχή του στα μεγάλα ζητήματα τής έποχής. Τό συμπέρασμά του είναι έξαιρετικά ένδιαφέρον. Έπιφανείς έθνικοί και έπιφανείς χριστιανοί άναμετρήθηκαν μέ τά ίδια προβλήματα και όδηγήθηκαν σέ συγγενικές, και κάποτε όμοιες άπαντήσεις. Τό πολεμικό τους ύφος άποκρύπτει τούς κοινούς τούς προβληματισμούς. Στη διάρκεια τών περίπου τριών αιώνων πού κράτησε ή άντιπαράθεση, μετασηματίστηκαν και οι δύο πλευρές, δεχόμενες έπιρροές από τό έχθρικό στρατόπεδο, πού δέν ήταν διατεθειμένες νά παραδεχτούν. Μέ δύο λόγια, ό Ντόντς ισχυρίζεται ότι όλόκληρη ή ρωμαϊκή αυτοκρατορία άκολουθοϋσε μιά κοινή πνευματική πορεία, τήν όποία, τελικά, ό χριστιανισμός ήταν σέ θέση νά εκφράσει άποτελεσματικότερα.

Η λογική αυτή προϋποθέτει μιά κινήτρια δύναμη πού έπενεργούσε άνεξάρτητα από τίς προθέσεις και τίς διαθέσεις τών πρωταγωνιστών. Ό Ντόντς έντοπίζει τή δύναμη αυτή στις κρατούσες συνθήκες υλικής και πνευματικής πείνας και άνασφάλειας του τρίτου αιώνα. Οι συνθήκες αυτές τόν έφοδιάζουν μέ τή βασική έννοια τής μελέτης του: «Μιά έποχή άγωνίας» (ή, ίσως καλύτερα, έντασης). Οι άνθρωποι έχαναν τήν εγκόσμια τάξη στην όποία ήταν συνηθισμένοι, και για νά συμφιλιωθούν μέ τήν άσταθή και με-

ταβαλλόμενη οικουμένη στήν όποία καλοῦνταν νά ζήσουν αναζητήσαν νέα θεϊκή τάξη. "Όταν όλα αλλάζουν, οί φιλοσοφικές, οί ήθικές και οί θρησκευτικές αξίες δέν μπορούν νά παραμείνουν σταθερές.

Άπό τήν εποχή τής πρώτης του έκδοσης, τό βιβλίο τῶ Ντόντς έχει προκαλέσει πολλές συζητήσεις. Έκείνο πού κυρίως άμφισβητήθηκε είναι ή θεωρία τῶν παλαιότερων ιστορικών (στήν όποία στηρίζεται ό Ντόντς) ότι ό τρίτος αιώνας ήταν εποχή ύλικής και πνευματικής πενίας. Σύμφωνα μέ τό πνεῦμα πού επικρατεῖ σήμερα μεταξύ τῶν ιστορικών τής ρωμαϊκής περιόδου δέν γίνεται πιά γενικότερα άποδεκτό ότι ό τρίτος αιώνας ήταν ένας αιώνας αγωνίας. Συνοψίζοντας τίς νέες τάσεις, ό Πήτερ Μπράουν, γιά παράδειγμα, (πού παραμένει άγνωστος στά ελληνικά γράμματα) έχει ισχυριστεί ότι ό αιώνας αυτός ήταν, άπεναντίας, αιώνας ύψηλῶν φιλοδοξιῶν. Η άνθρωπότητα δέν εχανε τό νεῦρο τής, όπως έλεγε ό δάσκαλος τῶ Ντόντς, ό Γκίλμπερτ Μάρεϋ, και τό ελληνικό πνεῦμα δέν είχε μπει σέ έναν δρόμο εγκατάλειψης τῶ δρθοῦ λόγου. Ό Ντόντς άφιερῶνει τό καλύτερο ίσως κεφάλαιό του στή γενική στροφή εθνικῶν και χριστιανῶν πρὸς τόν μυστικισμό. Τώρα ό Βάλτερ Μπούρκερτ δείχνει στίς *Μυστηριακές λατρείες τής αρχαιότητας* (α' έκδοση 1987), μετάφραση Έφης Ματθαίου, εκδόσεις Καρδαμίτσα, 1994, ότι τά ελληνικά μυστήρια είχαν άπό τήν κλασική ήδη εποχή άνησυχίες γιά τήν άνθρώπινη ψυχή παρόμοιες μέ εκείνες τῶν εθνικῶν και τῶν χριστιανῶν τής ύστερης αρχαιότητας.

Έκει πού οί περισσότεροι μελετητές δείχνουν νά συμφωνοῦν είναι ότι τόν τρίτο αιώνα ό κόσμος άρχισε νά αλλάζει. Άλλά ή άλλαγή αυτή δέν είχε άναγκαστικά τόν χαρακτήρα άπομάκρυνσης άπό τόν δρθό λόγο. Ό Πλωτίνος και ό Όριγένης δέν αντιπροσωπεῦουν πιά τό λυκόφως τῶ ελληνικοῦ πολιτισμοῦ, όπως φαίνεται νά πιστευε ό Ντόντς, αλλά τό λυκαυγές μιᾶς νέας πορείας τῶ πολιτισμοῦ αὐτοῦ. Η ειρωνεία είναι ότι ό Ντόντς, στή μελέτη του γιά τούς *Έλληνες και τό παράλογο*, είχε δείξει ότι ό δρθός λόγος δέν ήταν ό μόνος τρόπος σκέψης τῶν Έλλήνων τής κλασικής εποχῆς. Άρνήθηκε όμως νά δεχτεί ότι ή άνήσυχη

όψη τῶ πνεύματός τους έπιζοῦσε ακόμα στόν ύστερο νεοπλατωνισμό. Καί έμοιαζε νά συμφωνεῖ μέ τήν άποψη πολλῶν συναδέλφων του, πού έδλεπαν στόν γνωστικισμό έναν ύποδαθμισμένο πλατωνισμό σέ ξέφρενη και ανεξέλεγκτη πορεία. Όστόσο, παρά τήν κριτική πού έχουν δεχτεί, οί άπόψεις τῶ Ντότς γιά τόν τρίτο μεταχριστιανικό αιώνα εξακολουθοῦν νά θρίζονται στό επίκεντρο τῶν σχετικῶν συζητήσεων, και τό βιβλίο του γιά τούς *Έθνικούς και χριστιανούς* παραμένει κλασικό στό είδος του.

Η ελληνική έκδοση εμφανίζεται σέ μιᾶ συγκυρία πού ό συγγραφέας τής δέν είχε προβλέψει. Τή δεκαετία τῶ '60 τό θρησκευτικό φαινόμενο παρουσίαζε κάποια έξαρση σέ νεανικούς κύκλους τής Δύσης, αλλά γρήγορα ύποχώρησε. Τή δεκαετία τῶ '90 τό θρησκευτικό φαινόμενο κινητοποιεῖ μεγάλες μάζες σέ Άνατολή και Δύση. Κρίνοντας άπό τίς άκραίες εκδηλώσεις πολλῶν πιστῶν, όρισμένοι σπεύδουν νά προαναγγείλουν τήν άναβίωση ενός νέου σκοταδισμού, ενώ άλλοι άναμένουν άπό τίς θρησκείες νέα νοήματα γιά τόν παραπαίοντα άνθρωπο. Η συζήτηση πού άνοιξε μέ τό βιβλίο τῶ Ντόντς άποκτά έτσι και μιᾶν επικαιρότητα.

Τόσο στή Δύση όσο και στήν Άνατολή, πολλοί άνθρωποι επιχειροῦν νά επαναπροσδιορίσουν τήν ταυτότητα τους και τή θέση τους στόν κόσμο μέ όρους θρησκευτικούς. Κατά παράδοξο τρόπο, ή στροφή αυτή εμφανίζεται ταυτόχρονα σέ χώρες πού πάσχουν άπό οικονομική καχεξία και σέ χώρες πού χαρακτηρίζονται άπό οικονομική ευεξία. Η στροφή πρὸς τόν μυστικισμό και τόν άποκρυφισμό δέν φαίνεται νά διαθέτει κοινή οικονομική βάση. Καί ό γνωστικισμός πού προσελκύει, γιά μιᾶ άκόμη φορά, τό ένδιαφέρον πολλῶν χριστιανῶν δέν προϋποθέτει, άναγκαστικά, τήν εγκατάλειψη τῶ δρθοῦ λόγου — συχνά μάλιστα συνοδεύεται άπό καλή γνώση σύγχρονων ψυχολογικῶν θεωριῶν. Ό Έλληνας άναγνώστης τῶ Ντόντς θά λάβει χρήσιμες πληροφορίες γιά τίς θρησκευτικές άνησυχίες μιᾶς εποχῆς πού έχει πολλά κοινά σημεῖα μέ τή δική μας. Έπιπλέον, μέ τίς προσωπικές του εμπειρίες θά μπορέσει νά αξιολογήσει τήν προσέγγιση και τό ερμηνευτικό σχήμα τῶ Ντόντς.

ΕΜΙΛΥ ΜΠΡΟΝΤΕ

«ΤΑ ΑΝΕΜΟΔΑΡΜΕΝΑ ΥΨΗ»

του Άρη Μπερλή

Τούτο τό άριστούργημα τής Έμιλυ Μπροντέ —πού μπορεί κάλλιστα νά άποτελέσει μέτρο άναγνωστικής μας έπάρκειας, δηλαδή τής ικανότητάς μας νά διαβάζουμε σημεία και νά συγκροτούμε κόσμο— είναι ένα άπό τά μεγαλύτερα αινίγματα τής μυθιστοριογραφίας.

Κανείς δέν μπορεί νά πει μέ θεβαιότητα άπό πού έρχεται, ποιά είναι ή γενεαλογία του και ή παράδοσή του, πώς γραφτηκε, πώς ήταν δυνατόν νά γραφεί άπό μία άπειρη κοπέλα είκοσι έφτά χρονών, ποιές είναι οί συνιστώσες δυνάμεις του, ποιά ήθικου περιεχομένου άξίωση κίνησε τή γραφή του, ποιό έν τέλει τό νόημά του. Η φιλολογία έχει διατυπώσει δάσιμες αλλά ισχνές ύποθέσεις, ή βιογραφία δέν άρκεσε, και ή κριτική έχει εκφέρει λαμπρές αλλά έτερόκλητες και συχνά άλληλοαναιρούμενες κρίσεις και έρμηνείες. Τό μόνο σίγουρο είναι ή αναπόδραστη, ισχυρή σάν φυσικό φαινόμενο, έπιβολή του στόν άναγνώστη. Πρόκειται για όριακή περίπτωση μυθοπλασίας πού διεκδικεί τήν πραγματικότητα: πείθει ή δημιουργεί τήν ψευδαίσθηση ότι ή γραφή, οί λέξεις, παραπέμπουν σ' έναν ύπαρκτό κόσμο.

Στά 148 χρόνια του βίου του έχει γοητεύσει έκατομύρια άναγνώστες, έχει διεγείρει τό ενδιαφέρον και έχει προκαλέσει τήν έπινοητικότητα έκατοντάδων κριτικών και μελετητών. Είναι τό δημοφιλέστερο έργο τής άγγλικής λογοτεχνίας και στήν ιστορία τής κριτικής του άποτυπώνεται ή ιστορία τής εξέλιξης τής κριτικής σκέψης των νεότερων χρόνων. Πάνω του έχουν δοκιμαστεί όλες

Άπόσπασμα τής εισαγωγής στό μυθιστόρημα τής Έμιλυ Μπροντέ πού θά κυκλοφορήσει τόν προσεχή μήνα άπό τίς εκδόσεις Άγρα σέ μετάφραση του Άρη Μπερλή.

οί σχολές και οί τάσεις τής λογοτεχνικής θεωρίας. Κι ωστόσο, ένας από τούς μεγαλύτερους κριτικούς του αιώνα, ο F.R. Leavis, μολοντί αναγνώρισε τήν άξία του, άρνήθηκε νά τό συμπεριλάβει στή μεγάλη παράδοση τής άγγλικής μυθιστοριογραφίας θεωρώντας το *παίγνιο και έκτροπή* από τόν κανόνα. Καί ο πολύς George Saintsbury, ιστορικός τής άγγλικής λογοτεχνίας, τό χαρακτήρισε «άπομονωμένη περίπτωση, κόσμημα μάλλον παρά ούσιώδες στοιχείο στήν ιστορία του μυθιστορηματος».

Εύλογος ο άποκλεισμός, άν αναγνωρίσουμε ως προγόνους του ποιητές μάλλον (τόν Βύρωνα και τόν Σέλλειν) παρά πεζογράφους. Τά συγγενικότερά του κείμενα είναι τά ίδια τά ποιήματα τής Έμιλυ Μπροντέ. Άλλά τό μυθιστόρημα δέν έχει τίποτα τό σχηματικά ή έκδηλα ποιητικό. Δέν είναι ποιητικό μυθιστόρημα του είδους πού καλλιεργήθηκε από τή νεωτερική πεζογραφία του είκοστού αιώνα. Η αφήγηση είναι στέρεη, καθαρή, όσο και περίτεχνη. Άν ύπάρχει ποιητικότητα (και ύπάρχει), θά πρέπει νά τήν αναζητήσουμε στό βάθος, ως συνιστώσα *άρχή* του έργου.

Τό βιβλίο τουτο είναι ή ανάπτυξη, μέ αφηγηματικά μέσα, μιās ποιητικής φωνής πού δέν είναι άλλη από τή βαθύτατη λυρική φωνή των παθών του γένους των ανθρώπων, μορφοποιημένη σέ ιστορία, μέ *άρχή*, μέση, τέλος, χαρακτήρες, συμβάντα, πλοκή.

Άν ή ποίηση είναι (και πρέπει νά είναι) ή απόσβεση τής προσωπικότητας του ποιητή, ή Έμιλυ Μπροντέ κατόρθωσε τό ακατόρθωτο: Άπόσβεσε όχι μόνο τό δικό της ποιητικό πρόσωπο, αλλά τήν ίδια τήν *προφάνεια* τής ποίησης, γράφοντας ένα μεγάλο και ύψηλό ποίημα *ύπό μορφήν μυθιστορηματος*. Πρόκειται για τή διαιότερη, όλοκληρωτικότερη και λυσιτελέστερη καταστρατήγηση των συμβατικών (όσο και λειτουργικών) τρόπων και έπινοημάτων τής ποίησης *χάριν των δικαιωμάτων της*. Η έπιτυχία του έγχειρήματος πιστοποιεί τήν κοινή ούσία των λογοτεχνικών ειδών, αλλά ταυτόχρονα έπικυρώνει τήν καθαρότητα και αυτοτελείά τους, χαράζει τά διακεκριμένα τους όρια και κατοχυρώνει τή μορφολογική τους αυτοδυναμία. Τό βιβλίο τουτο είναι περιφανής νίκη τής ποίησης έναντι των ποιημάτων, πού έγινε δυνατή μέ τήν απόρριψη των τυπικών, συμβατικών χαρακτηριστικών της και τήν ύποταγή του λυρισμού στις ανάγκες και τούς όρους ενός άλλου είδους, του μυθιστορηματος — είδους “ψυχρού”, “άποστασιοποιημένου”, “ρεαλιστικού” και “άντικειμενικού”.

Ο άντιφατικός συνδυασμός άκραιφνοϋς λυρικής διάθεσης και ένεργητικής ύποταγής στους κανόνες τής “άπόσωσης” αφήγησης, και ή ως εκ τούτου άφανής δράση τής ποίησης, ή απόσβεση τής προσωπικότητας, ή άπουσία μηνύματος ή και νοήματος δίνουν σέ τουτο τό έργο όχι μόνο μιá έκπληκτική δύναμη, αλλά και τόν παράδοξο και αίνιγματικό του χαρακτήρα. Έξηγοϋν άκόμη τήν έπιβολή πού άσκει, αλλά και τήν άπορία πού προκαλεί. Υπό αυτούς τούς όρους γράφτηκαν τά μεγάλα έργα των τραγικών ποιητών — όχι μυθιστορήματα.

Η ανάγνωσή του άνακινεί τίς πιό στοιχειακές έμπειρίες του άναγνώστη και αφήνει διαρκώς τήν αίσθηση του *deja vu*, τήν παραισθήση ότι τό *έχεις ξαναδιαβάσει*. Η τελική

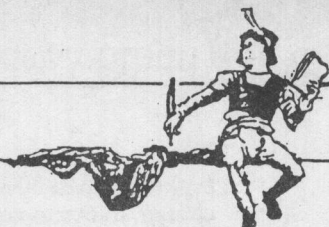
έντύπωση είναι διπλή και άντιφατική: “Οτι είναι έργο μοναδικό, ιδιότυπο και άνεπανάληπτο, πού δέν μοιάζει σέ άλλο κι ούτε είναι δυνατόν νά του μοιάσει άλλο. Καί, ταυτόχρονα, ότι κατά κάποιον τρόπο άποτελεί *αρχέτυπο* κάθε άνθρώπινης ιστορίας, τόν κοινό άνθρώπινο τόπο.

Δέν θά ‘χε τέλος ή παράθεση των λειτουργικών στοιχείων και έντάσεων πού προσδίδουν στα *Άνεμοδαρμένα Ύψη* ποιότητα *κόσμου*, *άκεραίου* και *τελείου*, και γι’ αυτό άντινομικού. Κόσμος πού φυλάσσει ζηλότυπα τό βαθύτερο μυστικό του, άκριβώς έπειδή παράγει μιá πολλαπλότητα νοημάτων. Άψευδής μάρτυς τής πολυσημίας του, ή ποικιλία των κριτικών άπόψεων και των έρμηνειών.

Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα
‘Η ελληνική κοινωνία κατά τήν πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945-1967),
‘Αθήνα 1994, σελ. 733

Στόν παρόντα τόμο περιλαμβάνονται οί εισηγήσεις πού έγιναν κατά τό Δ΄ Έπιστημονικό Συνέδριο του Ίδρυματος Σάκη Καράγιωργα (Νοέμβριος 1993) και άφορούν πλευρές τής μετεμφυλιακής πολιτικής, κοινωνικής, οικονομικής και πολιτιστικής άνασυγκρότησης τής χώρας. Πρόκειται για μιá άπόπειρα συνολικής θεώρησης τής περιόδου 1945-1967, πού, άν δέν τήν έξαντλεί, σίγουρα άποτελεί μιá σημαντική έπιστημονική προσφορά, άφου ή διεπιστημονική προσέγγιση πού έπιχειρείται άνοίγει μιá σειρά από θέματα πού μόλις τώρα αρχίζουν νά προσεγγίζονται. Ίδιαίτερα θά πρέπει νά έπισημανθούν οί παρεμβάσεις των εισηγητών για τήν «Πολιτική και τά Κόμματα» στήν προδικατορική περίοδο, όπου έξετάζονται θέματα όπως: «Έθνικοφροσύνη: Η ιδεολογία των τράβουμ και τής ένοχοποίησης» (Α. Έλεφάντης), «Η μεταπολεμική ελληνική κοινωνία και ή πορεία της προς τόν θεσμικό-πολιτικό έκσυγχρονισμό» (Ν.-Κ. Τουρναβίτη), «Η άντιπολίτευση στήν Έλλάδα κατά τήν περίοδο 1949-1963» (Β. Μεσσανέως), «ΕΔΑ: Τό μαζικό κόμμα τής προδικατορικής Άριστερας (1963-1967)» (Ι. Παπαθανασίου), «Οικονομικά και κοινωνικά άδιέξοδα στή δεκαετία του ‘60 και τάσεις υπέρβασής τους σέ πολιτικό επίπεδο: Οί άγκυλώσεις μιās άνάπτυξης καρέκλας» (Γ. Μητάκος), «Ίουλιανά 1965: Οί κοινωνικοπολιτικές διασπάσεις τής κρίσης» (Η. Νικολακόπουλος).

Άνδρέας Πανταζόπουλος

Ο ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ο ΚΟΥΣΤΟΥΡΙΤΣΑ ΚΙ ΕΜΕΙΣ

Η ά δοῦμε τίς ταινίες τοῦ Κουστουρίτσα καί τοῦ Ἀγγελόπουλου ὅταν ἔρθει ἡ ὥρα. Θά τίς δοῦμε, ἢ θά προσπαθήσουμε νά τίς δοῦμε μέ τά δικά μας μάτια κι ὄχι μέ τά μάτια τῆς κριτικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ Φεστιβάλ τῶν Καννῶν πού ἔδωσε τό πρῶτο βραβεῖο στόν Κουστουρίτσα καί τό δεύτερο στόν Ἀγγελόπουλο, θά προσπαθήσουμε νά τίς δοῦμε μέ τά δικά μας μάτια κι ὄχι μέσα ἀπό τά ἀνεκδοτολογικά «στοιχεῖα» πού τίς φόρτωσε αὐτές τίς μέρες ἡ δημοσιογραφία, ἐντυπη καί ἠλεκτρονική. Δέν ἔχουμε δικαίωμα ἄλλωστε νά πράξουμε διαφορετικά. Δέν ἔχουμε δικαίωμα ν' ἀποφανθοῦμε ἐρήμην τῶν ταινιῶν, ὅπως προτρέπει ὅλη αὐτή ἡ κινηματογραφόφιλη βαλκανιολογία: δέν εἶναι τυχαῖο, ἔλεγαν κι ἔγραφαν, ὅτι οἱ κάμερες ὄλου τοῦ κόσμου εἶναι στραμμένες πάνω σέ δύο Βαλκάνιους! Γιατί ἐδῶ εἶναι Βαλκάνια, ὑπάρχει ἀκόμα ζωή, θερμοκρασίες ὑψηλές, ὑπάρχει αἴσθημα, δέν εἶναι νεκρά καί ψυχρά τά Βαλκάνια ὅπως ἀλλοῦ, στή Δύση, στήν Ἀμερική.

Ἀφοῦ λοιπόν κατασκευάστηκε τό κέντρο τῆς παγκόσμιας εὐαισθησίας καί εἰδικά τῆς κινηματογραφικῆς, αὐτονόητο ὅτι ἕνα θά ἦταν τό κέντρο τοῦ κέντρου: ὁ δικός μας Ἀγγελόπουλος, ὁ ἐθνικός, ὁ Ἕλληνας, ὁ Βαλκάνιος πού κι ὠραῖος σάν Ἕλληνας φωτίζει τά Βαλκάνια καί τόν κόσμο ὅλον. Γι' αὐτό καί ἡ ταινία του, αὐτονόητο, ἔπρεπε νά πάρει τό πρῶτο βραβεῖο, ἄλλωστε «μίλαγε γιά βαθύτερα πράγματα», πῶ φιλοσοφικά, πῶ οἰκουμενικά, ἐνῶ ὁ Κουστουρίτσα, καλός κι αὐτός, ὡστόσο μίλαγε γιά τόν πόνο του, γιά τόν τόπο του πού σκοτώνε-

ται, χωρίς νά ξεπερνᾶ τά σύνορα τοῦ πόνου του.

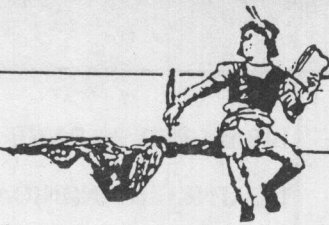
Ἡ μή ἀπονομή τοῦ Χρυσοῦ Φοίνικα στόν Ἀγγελόπουλο εἰσπράχθηκε σάν ἐθνική ἀδικία, ἦταν αὐτή ἡ ἀτιμη καί ἀγνώμων ἡ Ζάν Μορώ, πού ἐνῶ ὁ Ἀγγελόπουλος τήν τίμησε στό «Μετέωρο βῆμα τοῦ πελαργοῦ» καί τῆς ἐμπιστεύθηκε τόν σημαντικότερο γυναικεῖο ρόλο, ἐκείνη, πρόεδρος τῆς ἐπιτροπῆς, φήφισε Κουστουρίτσα διότι ἡ ταινία του «ἦταν πῶ ἐμπορική». Ἐτσι ὁ κύκλος ἐκλείσει: ἀπό τήν ἐθνική περηφάνεια στήν ἐθνική ταπείνωση κι ἀπό κεῖ στήν ἐθνική μας ὀμφαλοσκόπηση κι ἔπαρση.

Ἀπ' ὅ,τι ξέρουμε οἱ ταινίες καί τοῦ Ἀγγελόπουλου καί τοῦ Κουστουρίτσα ξετυλίγονται στά Βαλκάνια. Ὁ ἕνας τά βλέπει μέ τά ἐσωτερικά τους σύνορα, τά ἐθνικά, τά πολιτισμικά, τά γλωσσικά, πρώτη ὕλη του εἶναι τά δράματα πού πλέκονται ἐπάνω στά σύνορα καί γιά τά σύνορα. Ὁ ἄλλος βλέπει τά Βαλκάνια χωρίς σύνορα, περιδιαβαίνει στό χῶρο καί στό χρόνο, βλέπει πέρα ἀπό τόν ἐθνικιστικό φανατισμό, τόν διαμελισμό, ἀναζητᾶ τήν ὄντολογική οὐσία τῶν πραγμάτων. Θά δοῦμε. Θά δοῦμε τί φουράει ἀπ' τά δύο ἢ καί τά δύο ὡς κινηματογραφική γλώσσα καί τότε τά «μόρια» πού ὁ καθένας συνέλεξε, σάν νά περνοῦσε ἀπό γενικές ἐξετάσεις σέ δύσκολη δέσμη, θά μᾶς εἶναι ἄχρηστα, ὅπως κι ὀλόκληρη ἡ βαλκανιολογία τοῦ Τύπου.

Ὅσο ἔμαστε κι ἐμεῖς, οἱ θεατές, Βαλκάνιοι. Δέν εἴμαστε ἀθῶοι. Μέσα στή σκοτεινή αἴθουσα, κι ἔξω ἀπ' αὐτήν, βρισκόμαστε ταυτόχρονα μέσα στή βαλκανική περιπλοκή, εἴμαστε στό πλευρό τῶν ὁμόδοξων

Σέρβων, εἴμαστε μέ τούς πολυεθνικούς μουσουλμάνους τῆς Βοσνίας, εἴμαστε ἐναντίοι στούς Σκοπιανούς, βάλαμε τούς Ἀλβανούς στό στόχαστρο ὄχι μόνο τῆς σάτιράς μας, ἀκοῦμε γιά παοκτζήδες καί φωνάζουμε «βουλγαριά», τούς δικούς μας Τούρκους καί Πομάκους θά θέλαμε νά τούς ξεφορτωθοῦμε. Ἄλλοι ἀπό μᾶς, τούς θεατές, βλέπουν ἀλλιῶς τούς ὑπόλοιπους Βαλκάνιους: εἶναι μέ τήν πολυεθνική Βοσνία, στιγματίζουν τόν μεγαλοσέρβικο ἐθνικισμό, συμπονᾶνε τούς Ἀλβανούς, τούς Πομάκους, τούς μουσουλμάνους-Τούρκους τῆς Βουλγαρίας, νοσταλγοῦν τίς πολυεθνικές πόλεις τῶν Βαλκανιῶν, τήν Πόλη, τό Σαράγεβο, τή Θεσσαλονίκη. Μ' αὐτά τά μάτια τῶν ἰδεοληψιῶν μας, τῶν ἰδεολογιῶν μας καί τῶν πεποιθήσεων μας θά δοῦμε τά Βαλκάνια τοῦ Κουστουρίτσα καί τοῦ Ἀγγελόπουλου. Κανείς δέν θά ἀφήσει ἔξω ἀπό τή σκοτεινή αἴθουσα τήν ἰδεολογία του. Δέν γίνεται αὐτό.

Κι ὅμως στό βάθος δέν μᾶς νοιάζουν τά Βαλκάνια. Συμπονᾶμε βέβαια τή μάνα πού τῆς σκοτώθηκε τό τετράχρονο παιδί καί βλέποντάς την ν' ἀγκαλιάζει τήν κρύα πέτρα τοῦ τάφου του ἀναφωνοῦμε «τί φρίκη». Ἄλλά τήν ἔχουμε τραβήξει καλά και βαθιά τήν τάφρο τῆς περισημένης στά βόρεια σύνορά μας, τή θέλουμε ἀδιαπέραστη. Στό βάθος δέν μᾶς νοιάζει αὐτό τό μακελιό, ἡ δυστυχία τῆς φτώχειας κι ὁ πόλεμος, κι ἄς μαζεῦεται πότε πότε καμένα ρουχαλάκι γιά τά παιδιά τοῦ Σαράγεβο. Εἴμαστε καί μεῖς, καίτοι Βαλκάνιοι, θαυμαστές ἢ ἀποτροπιαζόμενοι ἀπό τή φωτογραφία πού μᾶς στέλνει τό CNN, δέν διαφέρου-

ΤΟ «ΣΤΑΘΕΡΟ» ΒΗΜΑ ΤΟΥ ΠΕΛΑΡΓΟΥ

με απ' αυτούς τούς «Δυτικούς» πού πράγματι δέν καταλαβαίνουν τίποτε από τά Βαλκάνια, έξω απ' όσα ύπαγορεύει ή ιδιοτέλειά τους.

Είναι δύσκολο πράγμα νά βλέπεις μιά ταινία και νά μήν άποφασίζει τό μάτι τής κινηματογραφοφιλίας μέ τίς τόσες γνώσεις ή τό μάτι τής ιδεολογίας μέ τίς άπειρες προκαταλήψεις τί θά δεις, τί θά καταλάβεις, τί θά αισθανθείς. Είμαι δύσκολο νά ξεπεράσεις τό προκατασκευασμένο φράγμα πού ξεχωρίζει τόν «καλύτερο» Άγγελόπουλο από τόν «κατώτερο» Κουστουρίτσα ή τό αντίθετο. Άλλά άν οι ταινίες αυτές πράγματι μιλούν για τά Βαλκάνια μ' έπάρκεια κι ευαισθησία, θά μπορούσαμε τουλάχιστον νά τίς δούμε σά νά τρώμε και μεις τούς όλμους στό κεφάλι, όπως τούς τρώνε οι άλλοι στό Σαράγεβο και τήν Τούζλα; Γιατί αυτό είναι Βαλκάνιος σήμερα: όποιος δέχεται τούς όλμους στό κεφάλι, σκηνοθέτης ή θεατής.

Μετά τό Άουσβιτς δέν μπορεί νά γραφεί ποίηση, έλεγε ό Άντόρνο, άμέσως μετά τόν πόλεμο. Άργότερα τό άναίρεσε. Πράγματι, μπορεί νά γίνει κινηματογράφος μετά τό Σαράγεβο, νά γίνουν έργα σπουδαία — σπουδαία όχι επειδή κατέκτησαν τόν Χρυσό Φοίνικα ή τό πρώτο βραβείο τής Ειδικής Έπιτροπής. Έμεις όμως πού δέν βραβευόμαστε ως θεατές μπορούμε νά τά δούμε; Θά ήταν τό πολυτιμότερο βραβείο για μās τούς θεατές. Άν τό κατακτήσουμε, ίσως πάψουμε νά είμαστε θεατές τών λόγων και άκροατές τών έργων τών Βαλκάνιων.

Άγγελος Έλεφάντης

Τόν συμπαθούσαμε τόν Άγγελόπουλο, «δικός μας», λέγαμε. Κι άς τόν ξέρουμε μονάχα από τίς ταινίες του κι άς ήτανε στά μάτια μας ένα μ' αυτές. Άλλοτε τρομαγμένος σέ μιάν άναπαράσταση, άλλοτε νά φάχνηται ό καφερός σέ μέρες του '36. Άλλόκοτη φάτσα, παίρνει στό κατόπι έναν περιφερόμενο θίασο κι άλλες φορές άνάμεσα σέ κυνηγούς, σέ στρατιωτικό σχηματισμό, μπορεί νά ήταν αυτός ό ίδιος τρελαμένος Μεγαλέξανδρος πού ζει τώρα τόν προσωπικό του εφιάλτη — ταξίδι στά Κύθηρα, σου λείει ό άλλος — καταμεσής στό πέλαγος κι έξω από πλοία ταυτοχρόνως, νά μήν τάν θέλει καινού πατρίδα, μήτε μάνα, μήτε πουτάνα... Ύστερα πάλι απ' τήν άρχή, λές και τέλειωσε τίποτα, ένας μελισσοκόμος, χαμένος, κι όμίχλη παντού νά τόν πνίγει τόσες δεκαετίες, έξορία σέ σκοτεινές γωνιές στή χώρα του ήλιου και του γαλανού άττικού ούρανοϋ. Αυτός εκεί μονάχος, όλομόναχος, άνάμεσά μας. Νά περιφέρεται σέ μιά Έλλάδα μουντή, άργή, σχεδόν πεθαμένη, μιά Έλλάδα έξόριστη μέσα στήν ίδια της τήν επικράτεια, και νά κλαίει όλόκληρη ή αίθουσα στό Παρίσι — κοτζάμ μαντράχαλοι, κύριε Έβερετ.

Έ Η Έλλάδα του Άγγελόπουλου,

άποκλεισμένη στά έλληνικά άόρατα τείχη του άίσχους. Άκόμα και χθές, όταν στεκόταν πάλι ό έρμος μετέωρος μέ τό ένα πόδι από δώ και τό από κεί νά μήν ύπάρχει. «Ένα βήμα νά κάνεις, πέρασες άπέναντι», άκουγόταν παντού τά μεγάφωνα στίς σχολικές γιορτές. Άπειλή γι' αυτόν πού θά τολμήσε ή άποκάλυψη για τή μοίρα αυτών πού τολμήσανε νά όνειρευτοϋνε. «Έ θά είσαι από δώ, λοιπόν, ή τι άπέναντι δέν ύπάρχει» κι άς ύπάρχει ή γέφυρα, έδω μπροστά σου. Μόλις χθές αυτά: οι άπέναντι είναι άπέναντι, έχθροί. Μόλις χθές ό Άγγελόπουλος ήτανε μέ τό ένα πόδι στή γέφυρα, μετέωρος. Τώρα, δέν είδα τήν ταινία του, αλλά μου φαίνεται πολύ περίεργο νά στάθηκε ό πελαργός στά δύο του πόδια και νά έπαψε νά μετεωρίζεται. Αυτός είναι ό Άγγελόπουλος, κύριε Έβερετ, σασιτισμένος και μετεωρισμένος. Όπως ό χθεσινός Άγγελόπουλος πού μετεωριζόταν πάνω στά έσωτερικά τείχη, ό ίδιος πελαργός ρισκάρει τώρα πάνω στά έθνικά σύνορα, έμαθε βλέπεις νά κοιτάει άπέναντι, γιατί κουβαλάει μιά Έλλάδα σέ τείχη. Τόσα χρόνια. Σχεδόν όλα τά χρόνια...

«Έ θαυμάσια παρουσία του “Οδυσσέα” στίς Κάννες τιμά τήν Έλλάδα. Τό βλέμμα όλων μας είναι στραμμένο στόν ώραίο σας άγώνα. Άγώνα όχι μόνο καλλιτεχνικό, αλλά και έθνικό. Καλή έπιτυχία. Μιλτιάδης Έβερετ».

Έλληνες, άγγελοπουλικοί ή έβερετικοί, άντισταθείτε στό «σταθερό» βήμα του πελαργού. Ζήτωσαν τά μετέωρα.

Νίκος Κοταρίδης

ΤΟΥΤΟΣ Ο ΚΑΝΟΝΑΣ ΜΕ ΤΟ ΚΑΝΟΝΑΚΙ

συνέχεια από τη σελ. 42

ίδιος ο άνθρωπος, όριο και στόχος των «ύψηλων» αναγωγών, αποκαλύπτεται χάρη σ' αυτή την παλινδρομήση απλώς σάν τήν —καταστρεφόμενη, καταρρέουσα, βαλλόμενη έντοτούς— φύση και λίγες και ριζικές και προπάντων ευδιάκριτες ανάγκες έχει — ανάγκες θά λέγαμε, φυτικές, απαραίλλαχτες και έπαναληπτικά διακηρυσσόμενες· βρισκόμαστε, προφανώς, στους αντίποδες όποιασδήποτε «άνθρωπινης είμαρμένης» ή του περίφημου λόγου που είναι «ξυνός», μιλάμε για άπλη μεταγραφή της κοινωνικής τυποποίησης σέ «φυσική» διάλεκτο. Μέ δυό λόγια: προκύπτει πλήρης σύγχυση των άπολύτως αντιθέτων — της φόρμας και της τυποποίησης, του κρίσιμου (διότι κοινού) πάθους και της κοινοτοπίας.

Δέν είναι τυχαίο, κατά δεύτερο λόγο, ότι σ' αυτή τη μικρή περιοχή όπου περιοριστήκαμε (και ή όποια μπορεί έντοτούς, όπως ή στενή πύλη, νά οδηγήσει στον Παράδεισο ενός σουξέ) συναντάμε τόσο έναγώνια διατυπωμένο τό αίτημα της προσωπικής δημιουργίας· πουθενά άλλου δέν απειλείται τόσο άμεσα και τόσο εκ των ένδον. Νά προκαταλάβω λέγοντας πώς απειλείται όλοένα πιο φανερά κι από τήν ίδια τήν παγίωση των άναγνωρίσιμων χαρακτηριστικών της φόρμας-τραγουδι· Όπωσδήποτε, διά της τυποποίησης πιά, τό ίδιο τό έρώτημα περί της (υποκείμενης είτε υπερκείμενης) φόρμας ποιήματος αίρεται — και ή (παράδοξως έντεινόμενη) άγόρευση περί φόρμας, οί πολλές και σοδαροφανείς κουβέντες σχετικά μέ τό «σωστό» έντεχνο τραγουδι κλπ., προϋποθέτει τό άπόλυτο προθύστερο: όρίζει τήν αναγκαία, αναπόφευκτη φόρμα άπαριθμώντας τις τυποποιημένες χρήσεις της. Έξέχον παράδειγμα είναι, έν προκειμένο, οί κατά καιρούς περί λαϊκού τραγουδιού συνεντεύξεις του Λευτέρη Παπαδόπουλου — αλλά προπάντων τό «ποιητικό» ιδίωμα του, τό όποιο, άφου κωδικοποίησε όγκους μιξέριας και αναχώνευσε τους όρους της πραγματικής λειτουργίας του τραγουδιού έντός κοινωνίας (και έντεθεν άλλους, μείζονες ιδεολογικούς όρους, που παραπέμπουν εύθως σ' αυτό που όνομάστηκε «λαϊκισμός») εμφάνισε ως ψευδεπίγραφη προσωπική δημιουργία τή μεταγραφή μίας συμφυούς προς τή λειτουργία και τή παραγωγή τραγουδιών «κυρίαρχης ιδεολογίας» — για νά χρησιμοποιήσουμε έναν άρχαίο όρο — περί του «τραγουδιού» ως κειμένου που κατέληξε νά προσβάλει έν τέλει τήν (έκτός κοινωνίας, κατά τήν ιδεολογία του ίδιου του Παπαδόπουλου) ποίηση μετατρέποντας σ' ένα είδος νεόπλουτης Γκόλφως τό Άσμα Άσμάτων. Άκόμη χειρότερα: Ό στίχος είναι ό δεκαπεντασύλλαβος, ή ιδεολογία όμως του στίχου είναι «τό γιατί, τό πληροφορί, τό μυστήρι» και τό ήθος του είναι τό κίτς του Βρώμικου '89. Ούτε ό δεκαπεντασύλλαβος είναι πανάκεια — δείχνει όμως πώς μπορεί ή ποίηση νά άπουσιάζει έγκαταλείποντάς μας τό είδωλό της και τότε ακριβώς νά χρησιμεύει ως τέλειο άλλοθι.

Κι όμως τό έρώτημα επιλέξαμε νά τό θέσουμε κατ' αρχήν και άυτοτελώς ως προς τήν ποίηση. Προκειμένου νά τό θέσουμε όρθά και νά οδηγηθούμε στον πυρήνα του προβλήματος (όπου και θά έντοπίσουμε, άν έχω δίκιο, τό σχήμα ύπαλληλής που ύπαινίχθηκα) θά πρέπει νά πάμε άπ' τό θυθό στον ούρανό — και νά ξεκινήσουμε από τά τραγούδια του Νίκου Γκάτσου.

ΒΙΒΛΙΑ ΠΟΥ ΛΑΒΑΜΕ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ-ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

Πνευματικό Ίδρυμα Γεωργίου Ά. Παπανδρέου, Γεώργιος Παπανδρέου: 60 χρόνια παρουσίας και δράσης στην πολιτική ζωή, University Studio Press, 1994.

Μελέτης Η. Μελετόπουλος, Πολιτική κοινωνιολογία. Εισαγωγικά μαθήματα, εκδόσεις Παπαζήση, 1995.

Γ. Ταπεινός-Γ. Κοντογιώργης (διεύθυνση έρευνας), *Η έλληνική κοινωνία στό τέλος του 20ού αιώνα* (επιμέλεια εκδοσης Ι. Λαμπίρη Δημάκη-Ν. Κυριαζή), εκδόσεις Παπαζήση, 1995.

Γεώργιος Δημ. Μαργάς, Κοινωνιολογία, εκδόσεις Παπαζήση, 1995.

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ-ΘΕΩΡΙΑ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

André Brink, Μιά τρομοκρατική πράξη, Χατζηνικολή, 1995.

Νίκος Βασιλειάδης, Ό συμβολαιογράφος, Νεφέλη, 1995.

Γιάννης Κουβαράς, Επί πτερύγων διβλίων, εκδόσεις Σοκόλη, 1995.

Κυριάκος Ντελόπουλος, Η «Παιδική Άποθήκη» και ό Δημήτριος Πανταζής, Καστανιώτης, 1995.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Γ. Προδόπουλος (επιμέλεια), *Τό έλληνικό χρηματοπιστωτικό Σύστημα. Τάσεις και Προοπτικές,* Τράπεζα Πίστεως, 1995.

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Άλεκα Καραδήμου-Γερολύπου, Η άνοιχοδόμηση της Θεσσαλονίκης μετά τήν πυρκαγιά του 1917, University Studio Press, 1995.

ΔΟΚΙΜΙΟ

Στέλλα Βεργή, Γλώσσα και ζωή, Νεφέλη, 1995.

Ευρωπαϊκή Έπιτροπή, Έλληνική γλώσσα και μετάφραση στη διευρυμένη Ευρωπαϊκή Ένωση (Συνέδριο), Άθήνα 1995.

• ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

Κ. διεθυντά

Λυπούμαι, αλλά ό κ. Δήμου άπλώς ψεύδεται

Δ. Καψάλης

